

Wojciech Woźniak

Państwo, które działa

O fińskich politykach
publicznych

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

**Państwo,
które działa**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Wojciech Woźniak

Państwo, które działa

O fińskich politykach
publicznych

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2022

Wojciech Woźniak (ORCID: 0000-0002-9720-6595) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Socjologii Struktur i Zmian Społecznych
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENCI

Andrzej Zybala

Maria Theiss

REDAKTOR INICJUJĄCY

Katarzyna Włodarczyk-Gil

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Anna Minkina

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Anna Jakubczyk

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH

Weronika Szychowska

Autor zdjęcia wykorzystanego na okładce: Vadim Morozov

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie
niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

© Copyright by Wojciech Woźniak, Łódź 2022

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2022

<https://doi.org/10.18778/8331-024-4>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10870.22.0.M

Ark. wyd. 11,0; ark. druk. 11,125

ISBN 978-83-8331-024-4

e-ISBN 978-83-8331-025-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
Część I Wprowadzenie	17
Rozdział 1. Polityka publiczna i kultura zaufania	19
Rozdział 2. Fińskie państwo – początki i współczesność	27
Część II Polityka gospodarcza	35
Rozdział 1. Wielkie doganianie. Od peryferiów do centrum w pół wieku	37
Rozdział 2. Państwo i rewolucja technologiczna.....	47
Rozdział 3. Od narodowego „championa” do narodowego problemu. Studium przypadku Nokii	59
Część III Polityka edukacyjna	69
Rozdział 1. Fiński cud edukacyjny i budowanie marki kraju	71
Rozdział 2. Dlaczego potrzeba bibliotek publicznych, by zbudować gospodarkę opartą na wiedzy? Biblioteka jako symbol nowoczesności	81
Rozdział 3. Innowacja społeczna jako odpowiedź na problemy społeczne i jako towar eksportowy. Przypadek programu KiVa	91
Część IV Polityka społeczna i polityki zdrowia publicznego	97
Rozdział 1. Późne nadejście kapitalizmu, późne nadejście państwa opiekuńczego	99
Rozdział 2. Rynek pracy, stosunki pracy i eksperyment z dochodem podstawowym	111
Rozdział 3. Jak przekonać ludzi, by się nie zabijali? O fińskiej profilaktyce anty-suicydalnej	127
Rozdział 4. Pandemia Covid-19 w Finlandii	143
Podsumowanie. Wiedza i nauka jako element tożsamości narodowej i fundament państwa, „które działa”	155
Bibliografia	161

WSTĘP

Wśród newsów na temat Finlandii, które trafiają do programów informacyjnych, na czołówki gazet i portali internetowych, dominują te pozytywne. Jeden z nich, wielokrotnie reprodukowany w ostatnich latach w mediach całego świata, dotyczy tego, że w corocznym rankingu *World Happiness Report*, wśród ponad 150 sklasyfikowanych krajów, Finlandia od 2018 roku zajmuje pierwsze miejsce. Temat tego raportu jest w Finlandii omawiany w ambiwalentny sposób. Z jednej strony z zadowoleniem – staje się elementem zjawiska *Suomi mainittu!* (wspomniano o Finlandii!), gdy fińskie *mass media* spieszą poinformować odbiorców o tym, co i w jakim kontekście pisze się o ich kraju w światowych środkach masowego przekazu. Z drugiej strony budzi pewne wątpliwości, ponieważ nie do końca pasuje do fińskiego stereotypu i autostereotypu, wciąż pielęgnowanego, zgodnie z którym Finowie są raczej melancholijni, skłonni do depresji, nieokazujący emocji, powściągliwi i niespecjalnie otwarci na innych.

Skonfrontowani z tą nową wiedzą o sobie Finowie reagują często w sposób mający potwierdzać autostereotyp, podobnie jak jeden z najsłynniejszych fińskich stand-uperów, Ismo, który w (anglojęzycznym, przygotowanym na użytek międzynarodowej publiczności), opublikowanym jesienią 2021 roku materiale mówił (Ismo 2022):

Ludzie nie wiedzą za wiele o Finlandii. Przynajmniej poza Finlandią ... (...) Ale jest jedna rzecz, która była w newsach na całym świecie niedawno. Może zauważyliście, Finlandia jest oficjalnie najszczęśliwszym krajem na świecie! Wow, yeah! Nikt się tego nie spodziewał. Szczególnie Finowie. Nie spodziewaliśmy się, nie. To się stało pierwszy raz cztery lata temu i cały czas trwa, czwarty raz jesteśmy najszczęśliwsi. Kiedy usłyszeliśmy ten news po raz pierwszy, cóż, każdy Fin miał tę samą myśl, co ja. Czy ja jedyny jestem nieszczęśliwy?¹

W literackim czy popkulturowym zwierciadle, ale także w budowanym na użytek zewnętrzny przekazie medialnym (np. w rozlicznych memach), taki sposób, autoreprezentacji – często ironiczny – jest dla Finów bardzo charakterystyczny.

Chociaż mówi to komik, sprawa jest poważna, bo *World Happiness Report* to poważne przedsięwzięcie badawcze. Jego instytucjonalnym patronem jest agenda Organizacji Narodów Zjednoczonych: *Sustainable Development Solutions Network*, a naukową twarzą Jeffrey D. Sachs z Columbia University. W jego opracowaniu uczestniczą m.in. eksperci z Uniwersytetu w Oksfordzie, London School of Economics i Uniwersytetu Kolumbii Brytyjskiej w Vancouver, którzy korzystają z różnych wskaźników jakości życia oraz danych z porównawczych

---

¹ O ile nie podano inaczej, wszystkie tłumaczenia pochodzą od autora.

sondaży przeprowadzanych w kooperacji z Instytutem Gallupa. W odróżnieniu od innych badań szczególną wagę przywiązuje się tu do subiektywnego poczucia jakości życia, mierzonego za pomocą sondażu, w odniesieniu do 14 obszarów życia codziennego, społecznego i politycznego (Helliwell i in. 2022).

Uzyskanie statusu najszcześliwszego kraju świata można uznać za zwieńczenie ostatnich trzech dekad, w trakcie których Finlandia regularnie zajmowała wysokie pozycje w rozmaitych rankingach, stając się dla wielu dziennikarzy, intelektualistów, a także polityków ważnym punktem odniesienia w opowieściach o sukcesie możliwym do osiągnięcia w dwudziestopierwszowiecznej wersji kapitalistycznego świata. Udział w tym miało również wielu badaczy z całego świata, którzy popularyzowali wiedzę o Finlandii jako o kraju przodującym w dziedzinie nowych technologii, najbardziej konkurencyjnym, najmniej skorumpowanym i najbezpieczniejszym. Fiński ekonomista Jan Otto Andersson (2008) w artykule o ironicznym, nawiązującym do bardzo popularnego w Finlandii konkursu Eurowizji, tytule *Finland – twelve points!* pisze właśnie o niezwyklej roli zagranicznych ekspertów – fennofilii, dzięki którym kraj z północy Europy trafił zarówno na czołówki gazet, jak i do podręczników jako modelowy przykład kraju skutecznie łączącego innowacyjność rodem z Doliny Krzemowej ze standardami socjaldemokratycznego państwa opiekuńczego. Wskazuje m.in. amerykańskiego konsultanta biznesowego Richarda Lewisa – autora książki *Finlandia, kulturowy samotny wilk* (2005), wybitnego hiszpańskiego socjologa Manuela Castellsa, współautora *Spółczesności informacyjnej i państwa dobrobytu* (2009), czy słynnego rosyjskiego intelektualistę Borisa Kagarlickiego. Andersson wymienia kilkanaście rankingów sporządzanych przez różne instytuty i organizacje oraz zestawienia statystyczne, w których Finlandia zajmowała wysokie pozycje, często wbrew stereotypowej wiedzy o tym kraju. Zapewne niewielu, nawet intensywnie interesujących się sportem kibiców, było świadomych, że kojarzona ze sportami zimowymi Finlandia była do niedawna światowym liderem pod względem liczby złotych medali olimpijskich zdobytych podczas Letnich Igrzysk Olimpijskich na mieszkańca (tracąc tę pozycję po Igrzyskach w Tokio, gdy San Marino zdobyło pierwsze medale w historii). Punktem odniesienia dla tych *success stories* jest oczywiście wiedza o tym, że w połowie XX wieku Finlandia była państwem pozbawionym surowców naturalnych, o niekorzystnych warunkach klimatycznych, trudnej geopolitycznie lokalizacji, słabo uprzemysłowionym i zurbanizowanym. Około 60% mieszkańców pracowało wówczas w rolnictwie i przemyśle leśnym, który odpowiadał za 90% fińskiego eksportu (handlowano pulpą papierową, dziegciem i węglem drzewnym).

Andersson przypisuje pozytywny *branding* Finlandii głównie zagranicznym obserwatorom, ale Finowie, również w pracach akademickich, często lubią przypomnieć, w tonie dość rzadkiego w literaturze naukowej entuzjazmu, co w ich kraju udało się osiągnąć. Tuominen i Saarti (2012: 116) w specjalistycznym artykule o fińskich bibliotekach, uznali np. za stosowne wspomnieć, że:

Finlandia jest przykładem nordyckiego państwa opiekuńczego zapewniającego równość szans w dostępie do edukacji wysokiej jakości, promującego równość i zapewniającego narodowy system ubezpieczeń społecznych. Finlandia jest przykładem historii sukcesu w wielu obszarach. Newsweek w 2010 roku wybrał Finlandię najlepszym krajem świata. Zgodnie z sondażami Gallupa, Finlandia i Dania to najszczęśliwsze kraje świata. Transparency International uznaje Finlandię za jeden z najmniej skorumpowanych krajów (czwarty, po Danii, Nowej Zelandii i Singapurze). W ostatnim rankingu Światowego Forum Ekonomicznego Finlandia była czwartym najbardziej konkurencyjnym krajem na świecie. Zgodnie z wynikami badania PISA dla OECD, fińscy uczniowie należą do najlepszych na świecie (są najlepszy w naukach humanistycznych, czwarcy w matematyce i trzeci w naukach przyrodniczych).

Z kolei ekonomiści Ojala, Eloranta i Jalava na okładce pracy o historii gospodarczej Finlandii zatytułowanej *Droga do dobrobytu* (2006) tak wprowadzają czytelników w swoją opowieść:

Fińska gospodarka to zwycięstwo nad przeciwnościami, historia sukcesu, która niewiele ma porównywalnych. Podczas okresu 1860–2000 produkt krajowy brutto wzrósł 21-krotnie, gdy inne kraje Unii Europejskiej w tym samym okresie osiągnęły wzrost 11-krotny. Dzisiaj Finlandia słynie ze swojej konkurencyjności, wysokich standardów edukacyjnych, minimalnej korupcji, umiejętności w tworzeniu i wykorzystywaniu najnowszych technologii oraz osiągniętych sukcesy przedsiębiorstw, z najważniejszym przykładem Nokii.

Kilkanaście lat później blask nowości fińskiego sukcesu być może nieco przygasł, niemniej wciąż wzbudza entuzjazm, również zazwyczaj bardzo krytycznych badaczy. Daniel Dorling, słynny geograf społeczny z Uniwersytetu Oksfordzkiego, pracę o Finlandii (współautorstwo: Annika Koljonen, 2020) zatytułował sugestyjnie: *Finntopia: What We Can Learn from the World's Happiest Country*. Finlandia jako modelowy punkt odniesienia, przynajmniej dla anglosaskiego modelu kapitalizmu (z takiej perspektywy zachwyca się nią Dorling), wciąż ma zatem swój urok.

Pierwszy raz pojechałem do Finlandii na stypendium Erasmus-Socrates w 2002 roku na Uniwersytet w Tampere. Światowe media pisały wówczas o tym kraju jako o „cudownym dziecku nowych technologii”, a o – zyskującej w testach konsumenckich rozpoznawalność na poziomie McDonald’s i Toyoty – Nokii jako o największym fińskim wynalazku od czasów sauny (Oinas 2005: 1229–1230; Knight, Routti 2012: 77–78; Siilasma 2018: xii). Z okna akademika Mikontalo na tampereńskim osiedlu Hervanta nocą widać było sześć neonów z nazwą Nokii. Naprzeciwko, przy Technicznym Uniwersytecie w Tampere, znajdowało się jedno z najważniejszych badawczo-wdrożeniowych centrów największego wówczas

producenta telefonów komórkowych na świecie. W akademiku, poza studentami, mieszkały dziesiątki badaczy, stażystów i praktykantów z całego świata, którzy przyjeżdżali do Nokii uczyć się o nowych technologiach i dowiadywać, co będzie *next big thing*. Pamiętam, jak niemiecki kolega z akademika, studiujący na technicznej uczelni, opowiedział nam o współpracującym z Nokią wykładowcy, który przyniósł im na zajęcia prototyp pierwszego telefonu komórkowego tej marki z wbudowanym aparatem fotograficznym. „To się nie przyjmie – mówiliśmy – będzie za drogie”. Cyfrowe aparaty w Polsce kosztowały wówczas po kilka tysięcy złotych, a nie wiedzieliśmy, że na rynkach azjatyckich komórki z aparatami były już w sprzedaży. Cztery lata później ponad połowa sprzedawanych na świecie telefonów miała wbudowany aparat, a Nokia, dzięki partnerstwu z niemiecką firmą optyczną Carl Zeiss, była liderem również w tym segmencie rynku.

Kilka lat po pobycie na wspomnianym stypendium rozpocząłem pracę w projekcie badawczym na macierzystej uczelni. Wówczas miałem okazję po raz pierwszy współpracować z socjologami z Finlandii. Zajmowałem się m.in., święcącym już wtedy sukcesy w porównawczych badaniach PISA, fińskim systemem edukacji. Zacząłem jeździć do Finlandii na wyjazdy studyjne, konferencje, krótkie pobyty dydaktyczne i badawcze. Zbierałem materiały, czytałem, przeprowadzałem wywiady i obserwowałem. Kiedy śledziłem to, co się dzieje w Finlandii oraz co na jej temat się pisze, coraz wyraźniej klarowały się moje pomysły na dalsze badania i publikacje.

Wszystkie wyjaśnienia fińskiego sukcesu, bezprecedensowego awansu w ciągu stulecia z pozycji kraju półperyferyjnego do kraju światowego gospodarczego rdzenia (w terminologii Wallersteinowskiej teorii systemów-swiatów, Wallerstein 2007) wskazywały na szczególną rolę polityki państwa. Składały się na nią instytucjonalne interwencje w różne obszary rzeczywistości społecznej, znaczne zaangażowanie (zarówno w dziedzinie planowania, jak i kapitałowego wspierania) w życie gospodarcze, wreszcie strategiczne myślenie o przyszłości: analiza zmieniających się warunków i obserwacja trendów globalnych oraz rozwiązań wdrażanych w krajach, które sukces odniosły już wcześniej. Dostosowywanie się do trendów, przy jednoczesnym wykuwaniu własnej ścieżki rozwoju to fundamentalne elementy tego, jak „działa państwo”. A takie właśnie „działanie państwa” jest, jak pokazuje Wallerstein (1976: 466), niezbędne, by kraje peryferyjne lub półperyferyjne przesunęły się w stronę gospodarczego centrum. Egzogenne czynniki wpływają zatem na endogenną aktywność państwa i jego obywateli.

W tytule książki wykorzystuję dwuznaczność sformułowania „państwo, które działa” sugerującą w polszczyźnie pozytywną ewaluację tegoż państwa jako aktywnego podmiotu. W większości przypadków jest to sugestia zgodna z przekazem tej publikacji, chociaż opisuję też braki, niedostatki czy negatywne zjawiska. Przede wszystkim jednak tytuł ma podkreślać aktywną rolę fińskiego państwa, które z lepszym (przeważnie) lub gorszym (niekiedy) skutkiem bierze odpowiedzialność za działanie, w tym mierzenie się z widocznymi lub dopiero

przewidywanymi wyzwaniami. W tej książce chcę opowiedzieć czytelnikom i czytelnikom, jak fińskie państwo działa, czyli jak reaguje, planuje, organizuje, wdraża i ewaluje różne rozwiązania w obszarach wybranych polityk publicznych. To działanie państwa jest zresztą elementem fińskiej autoprezentacji, w oficjalnych narracjach Finlandia prezentuje się jako kraj innowacji we wszelkich obszarach, od technologii po życie społeczne. Dobrze to obrazuje przykład rządu Juhy Sippili, który w 2015 roku swój strategiczny program polityczny zatytułował: *Finlandia, kraj rozwiązań* (Prime Minister's Office 2015). W przypadku Finlandii ten nieskromny *country-branding* wydaje się jednak uzasadniony.

Z jednej strony książka ma więc charakter deskryptywny, w idiograficzny sposób opisując funkcjonowanie różnych instytucji i tego efekty. Z drugiej, staram się jednak w większości przypadków pokazać historyczno-kulturowe źródła konkretnych rozwiązań, tj. jakie warunki ukształtowały konkretne rozwiązania i jak wpłynęły na ich formę. Jedną z inspiracji dla tego podejścia jest praca Andrzeja Zybały *Wokół kultury umysłowej w Polsce. W poszukiwaniu źródeł niepowodzeń części działań publicznych* (2016), w której autor ukazuje specyficzną historię intelektualną polskiej kultury umysłowej oraz jej wpływ na polityki publiczne. Nie mam ambicji ani kompetencji, by zrealizować tu tak dalekosiężny cel w odniesieniu do Finlandii, ale pisząc o współczesności, w różnych fragmentach książki, staram się nawiązać do historycznych czynników, mających istotne znaczenie dla dzisiejszego stanu rzeczy. Pokazuję też, jakie wydarzenia i procesy z przeszłości umożliwiły zmiany, które w fińskim społeczeństwie i gospodarce nastąpiły w XX wieku.

By zrealizować założony cel, książka musi mieć charakter interdyscyplinarny. Pisząc ją, korzystałem z literatury naukowej ze wszystkich chyba dyscyplin nauk społecznych oraz z rozmaitych danych archiwalnych, statystyk i dokumentów. Dane zastane uzupełniłem wywiadami eksperckimi. Rozmawiałem z akademikami reprezentującymi różne nauki społeczne, politykami szczebla centralnego i lokalnego, urzędnikami instytucji publicznych, pracownikami administracji publicznej różnych szczebli, przedsiębiorcami, działaczami społecznymi. Dobór rozmówców do wywiadów eksperckich jest zawsze subiektywną decyzją, wynika z wiedzy badacza o tym, kto i w jakim zakresie może mu udzielić przydatnych informacji (Bogner, Littig, Menz 2009). Legitymacją eksperckiej pozycji jest najczęściej instytucjonalne osadzenie rozmówcy w formalnej roli, związanej z akademickim statusem lub wykonywaną profesją. W tym przypadku, poszukując rozmówców, najczęściej opierałem się na lekturach, spotykałem się z autorami publikacji, w których odnajdywałem wątki warte pogłębienia; często dopytywałem o szczegóły. Czasem inspiracją była informacja przeczytana w *mass-mediach* lub – metoda kuli śnieżnej – sugestia ekspertów, z kim jeszcze powinienem się spotkać. Oczywiście pozyskane w ten sposób informacje nie stanowią wiedzy równoprawnej z opublikowanymi w recenzowanych pracach tekstami naukowymi, często były jednak bezcennym uzupełnieniem, otwierającym nowe pola interpretacyjne i pogłębiającym wiedzę wyniesioną z pracy opartej na literaturze naukowej i innych danych

zastanych. Większość wywiadów przeprowadziłem twarzą w twarz, odwiedzając moich rozmówców, jedynie niektóre, szczególnie w czasie pandemii, odbyły się zdalnie. Scenariusze wywiadów swobodnych były zawsze ustrukturyzowane pod kątem obszaru wiedzy eksperckiej rozmówcy. Dostęp do interlokutorów przeważnie nie nastroczał problemów, fińscy eksperci, nawet pracujący w najważniejszych krajowych instytucjach lub będący czynnymi politykami, udział w badaniach traktują jako swoją powinność, a dzielenie się wiedzą jest dla nich elementem służbowej misji. W kilku przypadkach kontakt wymagał ode mnie wsparcia się rekomendacją uznanego akademika lub wspólnych znajomych. Rozszerzająca się przez lata sieć kontaktów w Finlandii czasem ułatwiała umawianie się na spotkania, jednak w większości przypadków wystarczało wysłanie maila z prośbą o spotkanie. Wywiady trwały od 45 minut do 2 godzin, i w większości były transkrybowane (zaledwie w nielicznych przypadkach, gdy nie zostały nagrane, posiłkowałem się sporządzonymi tuż po ich przyprowadzeniu notatkami). Niektórzy życzyli sobie być cytowani pod nazwiskiem, inni woleli pozostać anonimowi. W wielu przypadkach opisy trendów czy zjawisk uzupełniałem lub ilustrowałem zapisami własnych doświadczeń i nieustrukturyzowanych badawczo obserwacji poczynionych w czasie kolejnych pobytów w Finlandii.

Wywiady oraz obserwacje prowadziłem do sierpnia 2021 roku, kiedy odbyłem ostatni wyjazd badawczy do Finlandii, jednak wykorzystałem, szczególnie w odniesieniu do fragmentów poświęconych pandemii, również późniejsze dane statystyczne, opracowania i raporty.

Konstrukcja książki, a przede wszystkim dobór omówionych w niej polityk publicznych domaga się uzasadnienia. W niektórych przypadkach zainteresowanie jakimś obszarem funkcjonowania fińskiego państwa wypływało z moich wcześniejszych doświadczeń badawczych (pierwsze teksty o fińskim systemie edukacji opublikowałem kilkanaście lat temu: Woźniak 2007, 2008) lub zainteresowań naukowych i pozanaukowych (np. polityka społeczna i gospodarcza). W innych inspiracją była niezobowiązująca obserwacja rzeczywistości podczas pobytów w tym kraju lub kolejne lektury. Czasami najważniejszym źródłem inspiracji był kontrast ze sposobem funkcjonowania jakiegoś obszaru polityki publicznej w Polsce, tak było np. w przypadku fragmentu o fińskiej polityce zapobiegania samobójstwom, realizowanej w ramach polityki zdrowia publicznego. Graniczący z zapaścią kryzys lecznictwa w obszarze zdrowia psychicznego w Polsce oraz bezradność publicznych instytucji w obliczu pogarszających się statystyk zmobilizował mnie do zajęcia się problematyką odległą od moich wcześniejszych badawczych zainteresowań. Praca ta nie ma charakteru porównawczego, ale myślę, że opis fińskich polityk publicznych może być w pewnych obszarach mocnym kontrapunktem dla polskiej rzeczywistości, obserwowanej, by tak rzec, za oknem.

Książka nie ma też ambicji, by być całościowym kompendium fińskiej polityki publicznej. Ograniczenie spektrum tematów wynikało z konieczności zmieszczenia się w ramach planowanej objętości publikacji oraz zapewnienia

spójności konstrukcji. Ponadto skoncentrowałem się na polityce wewnętrznej. Z tego względu brak w książce np. rozdziału o polityce międzynarodowej czy o dyplomacji. Pomiąłem część, fascynujących skądinąd, tematów (np. dotyczących fińskiej polityki bezpieczeństwa, szczególnie w obszarze obronności), ze względu na brak wystarczających kompetencji.

Ważne wydaje mi się wyjaśnienie, czemu pomiąłem dwa bardzo ważne obszary wewnętrznej polityki publicznej fińskiego państwa. Nie omówiłem w książce podziału administracyjnego państwa, konstrukcji samorządu terytorialnego oraz jego kompetencji. Nie ma w niej również osobnego rozdziału na temat polityki zdrowotnej oraz funkcjonowania fińskiego systemu opieki zdrowotnej, który w rankingach publikowanych na łamach prestiżowego magazynu „Lancet” lokuje się na szóstym miejscu na świecie pod względem skuteczności i dostępności (Lozano i in. 2020, 2018). Temat ten, zarówno ze względu na rangę, jak i skalę zasługiwałby raczej na osobną monografię. Powiązane z tą problematyką wątki pojawiają się w rozdziale o polityce zapobiegania samobójstwom oraz o sposobie działania fińskiego państwa w obliczu pandemii Covid-19. Szczegółowe poruszenie tych wątków nie miało sensu w trakcie tworzenia tej książki – w Finlandii właśnie trwa proces zmian, który jakiegokolwiek opublikowane w 2022 roku opisy i diagnozy wkrótce zdezaktualizuje. 23 stycznia 2022 roku odbyły się pierwsze w historii Finlandii samorządowe wybory powszechne do zupełnie nowego szczebla administracji publicznej. Głosowano na kandydatki i kandydatów do 21 nowych sejmików regionalnych (w tym sejmiku obejmującego wyłącznie stołeczne Helsinki), które mają przejąć władzę w zakresie zarządzania „usługami związanymi z jakością życia”, czyli będą się zajmować organizacją służby zdrowia oraz szeroko rozumianej pomocy społecznej. Nowe instytucje zastąpią (ale tylko we wspomnianym zakresie) 310 istniejących wcześniej rad municypalnych, które sprawowały pieczę nad tymi obszarami życia społecznego i polityki publicznej od lat 70. XX wieku. Jedną z ważnych cech fińskiej administracji, jak twierdzą Niemelä i Saarinen (2012), przynajmniej w zakresie zapewniania świadczeń zdrowotnych, była najdalej posunięta w Europie, decentralizacja uprawnień i zobowiązań. To fińskie władze lokalne na poziomie 310 *municipalities* miały najbardziej znaczące uprawnienia w zakresie nakładania podatków lokalnych, planowania i wydatkowania środków budżetowych, w szczególności dotyczących finansowania i sposobu organizacji usług społecznych, opiekuńczych oraz opieki zdrowotnej. W efekcie znaczące różnice w potencjale gospodarczym, finansowym i demograficznym przekładały się na rosnące nierówności w jakości i dostępności do usług zdeterminowanych warunkami lokalnymi, mimo że Finlandia to drugi w Europie (po Szwecji) kraj z największą liczbą pracowników sektora zdrowia i opieki (pracuje w nim jedna dziesiąta całej pracującej populacji). Od wielu lat trwała w Finlandii debata dotycząca zmiany tej polityki. Gdy projektowana przez rząd Juhy Sipili reforma upadła, w 2019 roku ogłoszono przedterminowe wybory. Keskustę (Partię Centrum), ugrupowanie Sipili oskarżano

o *gerrymandering*, „przykrwanie” liczby i granic nowych regionów, w taki sposób, by premiowała jego ugrupowanie, będące spadkobiercą Partii Agrarnej, tradycyjnie najsilniejszej w rejonach rolniczych. Niewątpliwie jednak najpoważniejszą obawą formułowaną w sondażach, zarówno przez opozycyjne partie, jak i obywateli, była możliwość prywatyzacji części usług medycznych w imię „poprawy konkurencyjności” usług (Kangas, Kalliomaa-Puha 2018). Rozwiązania tego typu forsowała szczególnie Partia Koalicyjna (Kokoomus). Koalicyjny rząd pod kierownictwem socjaldemokratki Sanny Marin przedstawił kompromisowy projekt reformy zaakceptowanej w parlamencie w styczniu 2021 roku. Nowe sejmiki ukonstytuowały się wiosną 2022 roku, a od 2023 przejmą w pełni odpowiedzialność za funkcjonujące na ich terenie instytucje służby zdrowia i służby społeczne. Sposób organizacji usług w tym zakresie jest w znacznym stopniu autonomiczny, trudno przewidywać, jak konkretnie będą wyglądać wdrażane w różnych regionach Finlandii rozwiązania, nie wiadomo też, jak będą wyglądały relacje między różnymi poziomami administracji. Te zagadnienia niewątpliwie warte są obserwacji, ale powinny stać się przedmiotem osobnych analiz, dopiero gdy opublikowane zostaną dane umożliwiające sensowny opis tych zjawisk.

Dodatkowym, praktycznym, celem książki jest wypełnienie luki na polskim rynku akademickich wydawnictw z zakresu nauk społecznych. Mimo rosnącego zainteresowania Finlandią, widocznego w licznych publikacjach prasowych i internetowych oraz np. w pojawianiu się kolejnych książek reporterskich na jej temat (Micha-Juntunen 2019; Sidz 2020), od czasu wydania w 2009 roku polskiego tłumaczenia *Spółczesności informacyjnej i państwa dobrobytu* Castellsa i Himanena nie ukazało się w Polsce żadne opracowanie monograficzne z zakresu nauk społecznych koncentrujące się na Finlandii. W publikacjach na temat procesów modernizacyjnych w krajach skandynawskich traktowano Finlandię jako element klastra krajów nordyckich (np. Anioł 2013; Musiał 2013; Dziedziczak-Foltyn, Musiał 2015). Szczegółowe omówienia niektórych fińskich polityk sektorowych ukazywały się zaś w zeszytach serii „Analizy Norden Centrum” publikowanych przez *think tank* Norden Centrum.

Informacja

W kilku miejscach tej pracy wykorzystuję fragmenty opublikowanego w 2021 roku w „Przeglądzie Socjologii Jakościowej” (t. XVII, nr 1) artykułu pt.: *Czy można zaprojektować przyszłość? Polityczno-kulturowe korzenie dwudziestowiecznej transformacji Finlandii*, który jest swoistym „teaserem” tej książki. Jeden z rozdziałów jest rozwinięciem tekstu *Prewencja zachowań samobójczych jako zadanie polityki zdrowia publicznego. Doświadczenia Finlandii, inspiracja dla Polski?* opublikowanego również w 2021 roku, wspólnie z Pauliną Adamczyk, na łamach „Studiów z Polityki Publicznej” (t. 8, nr 4).

Źródła danych i źródła finansowania

Dane na potrzeby publikacji pozyskałem m.in.:

– w ramach realizacji projektu badawczego: *Fiński model społeczno-polityczny. Studium socjologiczne* sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, program Miniatura 2, numer projektu: 2018/02/X/HSS/01828;

– w ramach realizacji prac badawczych dofinansowanych w programie grantowym dla młodych naukowców ze środków Dziekana Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego (projekty: *Fińskie polityki publiczne i ich historyczno-kulturowe uwarunkowania a jakość życia obywateli oraz Manchester wschodu i Manchester północy – dwie drogi transformacji społeczno-gospodarczej miast postindustrialnych. Czy doświadczenia fińskiego Tampere mogą być inspiracją dla Łodzi?*);

– w ramach pobytów studyjnych w *Sámi Education Institute* w Ivalo (kwiecień 2011) oraz *Turku City Education Department* (kwiecień 2014) finansowanych z grantów „Wizyty Studyjne” w ramach programu międzysektorowego *Life Long Learning* Komisji Europejskiej;

– w ramach licznych pobytów dydaktycznych w Uniwersytetach w Tampere oraz w Turku zrealizowanych ze środków programu ERASMUS Staff for Teaching Assignments.

Za wsparcie finansowe i instytucjonalne dziękuję władzom Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego oraz kierownictwu Katedry Socjologii Struktur i Zmian Społecznych.

Podziękowania

Materiały do tej książki zbierałem przez wiele lat, powyżej wyszczególniłem w ramach jakich pobytów studyjnych i projektów badawczych. Jednak tak naprawdę dane do pierwszej, oby nie ostatniej, książki o Finlandii zacząłem zbierać, gdy 20 lat temu trafiłem do Tampere na stypendium projektu ERASMUS-SOCRATES. Poza fascynacją krajem i zamieszkującymi go ludźmi, wyjazd ten dał mi, co jeszcze ważniejsze, przyjaciół, na których mogę polegać. To im chcę podziękować w pierwszej kolejności. Esa Heino, Mika Perkiömäki, Anni Lapela, Lepe Parviainen – dzięki za to, że byliście, jesteście i będziecie.

Szczególne podziękowania należą się też Profesorowi Harriemu Melinowi. Poznaliśmy się w 2004 roku, gdy rozpoczynałem pracę na uczelni w międzynarodowym projekcie badawczym PROFIT, w którym po raz pierwszy, naukowo i systematycznie, zajmowałem się problematyką Finlandii. Harri w tematach dotyczących Finlandii, w ich socjologicznym ujęciu, stał się dla mnie mentorem i przewodnikiem. Po kilkunastu latach wiem, że jest również przyjacielem. To

dla mnie zaszczyt. Harri, dziękuję za wszelkie wsparcie, jakiego doświadczyłem w ciągu wielu lat znajomości.

Dziękuję również innemu przyjacielowi ze świata akademickiego, Sampo Ruoppili, za bezinteresowną pomoc, na którą mogłem wielokrotnie liczyć podczas podróży do i po Finlandii. Pertti Haapala, Liisa Häikiö, Lena Näre, Eeva Luhtakallio, Jarkko Salminen – dziękuję za merytoryczne wsparcie i pomoc.

Dziękuję również wszystkim rozmówcom – ekspertom, z którymi przeprowadzałem wywiady, a którzy woleli pozostać anonimowi.

Za wszystko – od bardzo ważnej pomocy merytorycznej po bezcenne wsparcie emocjonalne – dziękuję Żonie, Magdalenie Rek-Woźniak.

Książkę dedykuję Mamie, Teresie Sereczyńskiej-Woźniak, dzięki której dawno temu pojechałem na stypendium Erasmus do Tampere, a 20 lat później mogłem napisać i opublikować tę pracę.

CZĘŚĆ I
WPROWADZENIE

ROZDZIAŁ 1

POLITYKA PUBLICZNA I KULTURA ZAUFANIA

Jak pisze Pertti Haapala, jeden z najważniejszych współczesnych fińskich historyków zajmujących się XX wiekiem, wśród jego rodaków jeszcze na początku tego stulecia dominowało fatalistyczne przeświadczenie, że mentalne cechy na zawsze determinują ich los. Cytowany przez niego fiński ekonomista w 1915 roku twierdził, że Finlandia nigdy nie stanie się społeczeństwem przemysłowym, bo Finom brakuje, mimo przyjęcia protestantyzmu, kapitalistycznego ducha. Są więc Finowie powolni, leniwi i uparci, a zamiast przyjmowania brytyjskiej zasady „czas to pieniądz”, wierzą, że „Bóg stworzył świat, ale w Biblii nie wspomina się, żeby się przy tym spieszył” (Haapala 2009: 10). To ciekawa obserwacja. Przypisuje „winę” własnym defektom, a nie okolicznościom lub losowi. Finowie w 1915 roku mogliby obwiniać za swe domniemane niepowodzenia niekorzystne położenie geograficzne, przekładające się na ograniczone zasoby naturalne czy klimat utrudniający np. uprawę roli. Mogliby skarżyć się na brak podmiotowości. Najpierw w ramach Królestwa Szwecji, później w Imperium Rosyjskim mieli pewną autonomię, jednak ograniczoną władzą zwierzchnią obcych monarchów. Gdy dwa lata później wzięli sprawy w swoje ręce, najpierw rozpętali krwawą wewnętrzną wojnę, by dopiero po spłaceniu daniny krwi zacząć budować trwałe i stabilne struktury państwa oraz planować, projektować i wdrażać własne rozwiązania dotyczące działania państwa. Pisząc o tym, jak Finlandia zmieniła swoją pozycję w globalnym układzie sił w XX wieku, jak awansowała z pozycji kraju peryferyjnego do światowego centrum, można koncentrować się na różnych aspektach tej niezwyklej transformacji. W tej książce jednak interesują mnie wyłącznie czynniki wewnętrzne, własna decyzyjność Finów, ich pomysły, sposób konstruowania polityk publicznych i instytucji państwa, które były efektem endemicznych procesów zachodzących w tym kraju. Przyglądając się fińskiemu państwu, miałem w głowie dwie, chyba najszersze, a jednocześnie najogólniejsze i najbardziej wyczerpujące definicje polityki publicznej. Pierwszą zaproponował Thomas R. Dye (2013: 3), pisząc, że jest nią „to wszystko, co rząd decyduje się robić lub nie robić”. Definicja brzmi może żartobliwie, ale zwraca uwagę, że działanie państwa obejmuje również świadome i celowe podejmowanie decyzji o powstrzymaniu jakichś działań lub o ich zaprzestaniu. Z kolei twórca akademickich studiów nad politykami publicznymi, Harold Lasswell, w podtytule swego najbardziej prominentnego dzieła (*Politics: Who Gets What, When, How*) wskazywał, że pytania badawcze w tym nurcie analiz powinny zawsze koncentrować się na sposobie organizacji państwa poprzez dystrybucję środków, jakie są w jego gestii. Odpowiedź na pytania o to, kto, co, kiedy i w jaki sposób otrzymuje w efekcie działalności państwa pozwoli nam zrozumieć zarówno jego

modus operandi, jak i wartości, na których jest ono zbudowane (Lasswell 1951, patrz: Chrabąszcz, Zawicki 2013: 18). W podobnie szerokim zakresie o polityce publicznej pisze m.in. Andrzej Zybała, kiedy wskazuje, że polityka publiczna to: „zracjonalizowane działania i programy publiczne, które oparte są na zgromadzonej, względnie zobiektywizowanej wiedzy i usystematyzowanym procesie projektowania i wykonywania tych działań” (2012: 24). Podejmowane w tej książce tematy dotyczą zatem polityki w sensie *policy* w odniesieniu zarówno do wewnętrznych, jak zewnętrznych relacji między różnymi podmiotami, kwestii redystrybucji środków publicznych, kształtu i organizacji instytucji, zachowań i postaw członków wspólnoty. Rozumiem polityki publiczne właśnie w sposób szeroki. Omawiając ich poszczególne przykłady dotyczące Finlandii, staram się zrozumieć motywacje i uwarunkowania zaprojektowanych i wdrożonych w różnych obszarach rozwiązań, ich funkcjonowanie oraz dyskusję na ich temat, zarówno tę koncentrującą się wokół efektów, jak i wartości, o które poszczególne polityki się opierają. Moje rozumienie tytułowego „działania państwa” bliskie jest pojęciu „działania publicznego”, które – nawiązując do tradycji francuskich badań kultury prawnej i filozofii państwa – Zybała opisuje jako zakorzenione w prymacie państwa sekwencje działań, zaczynające się na samej górze hierarchii władzy politycznej, ale realizowane przez wiele różnych podmiotów, kształtujące funkcjonujące niżej w hierarchii instytucje, wpływające na różnych obszarach na aktywność zbiorową, określające jej ramy, formy i struktury działania (Zybała 2013a: 98–99). Podejście to można określić jako historyczny instytucjonalizm. Proces formowania państwa, tworzenia się specyficznych dla Finlandii instytucji i poziomów ich funkcjonowania jest jednym z ważniejszych wątków, które staram się opisać i zanalizować. *Implicite* próbuję również odpowiedzieć na pytanie, jakie są źródła i cechy charakterystyczne fińskiej „kultury umysłowej” (Zybała 2016). Koncentruję się w szczególności na kulturze umysłowej fińskich elit, która w tym relatywnie egalitarnym społeczeństwie, pozbawionym wykluczonej poza nawias warstwy ludzi zniewolonych, nie różniła się radykalnie od mas czy też klas ludowych, szybciej niż w innych krajach europejskich zdobywających wykształcenie oraz zdolność krytycznej i zorganizowanej refleksji. Rekonstrukcja „kultury umysłowej” nie jest jednak celem podstawowym tej książki, jest nim raczej chęć przybliżenia polskim czytelnikom i czytelniczkom sposobu funkcjonowania niektórych obszarów fińskich polityk publicznych, który może zainteresować ze względu na znaczący kontrast z realiami działania polskiego państwa.

W innej pracy Zybała (2013c) wskazuje na problem rosnącej złożoności współczesnych polityk publicznych. Rzadko zdarza się, by jeden badacz/analitik miał możliwość fachowego omówienia pełnego spektrum funkcjonujących w kontekście jakiegoś państwa polityk publicznych. Nie mam takich ambicji w przypadku Finlandii, opis i analiza konkretnych polityk publicznych inspirowana jest moimi zainteresowaniami i doświadczeniami wynikającymi z długotrwałych obserwacji oraz prowadzonych w Finlandii badań, a także uzyskanymi wówczas

kompetencjami. Nie jest też moim celem zaprezentowanie „podręcznika” fińskich polityk publicznych, nie rozważam możliwości transferu fińskich rozwiązań, nie porównuję ich implementacji w Finlandii z innymi kontekstami. Nie ma też jednej sztancy, wedle której poszczególne polityki opisuję. Koncentruję się najczęściej na szczególnie z mojej perspektywy interesujących czynnikach, które doprowadziły do opracowania tych polityk, oraz na warunkach ich wprowadzenia i trwania. Staram się w omawianiu konkretnych polityk publicznych brać pod uwagę ich najważniejsze wymiary, czyli, jak pisze Zybała za Garsonem: procedury wdrażania i funkcjonowania, poziom działania, funkcje, sekwencje ich tworzenia i realizacji, wreszcie konteksty historyczne, kulturowe i ekonomiczne oraz normatywne kryteria ich oceny (Zybała 2013a, za: Garson 1986). Jak wskazuje Szarfenberg (2016: 52), badania polityki publicznej powinny obejmować definicję problemu którego dotyczy; cykl, proces czy dynamikę wdrażania; agendę z nią się wiążącą, jej instrumenty lub narzędzia; projektowanie; sieci, które obejmuje czy sposoby implementacji (Szarfenberg 2016: 52). Takie tropy analityczne i postulaty badawcze starałem się uwzględniać, opisując poszczególne polityki publiczne. Nie w każdym przypadku mam dane lub kompetencje, by podejmować się głębokich interpretacji, więc zalecenia te z konieczności traktuję wybiórczo. Nie formułuję też meta-teoretycznych sądów. Rolą tej książki jest raczej opowiedzenie o fińskim państwie na przykładach konkretnych polityk publicznych, w możliwie szerokiej perspektywie historyczno-kulturowej.

Zdaję sobie sprawę, że ocena skuteczności polityk publicznych jest zawsze konstruktem społecznym, że mogą istnieć inne interpretacje ich efektów. Opieranie się – jak w tej książce – na dyskursie naukowym i opiniach ekspertów jest pewnym poznawczym ograniczeniem. Abstrahując jednak od, skądinąd bardzo mi bliskiej, perspektywy konstruktywistycznej, nie rozważam słabości tego podejścia. Uznaję, że zarówno prace naukowe, jak i wypowiedzi ekspertów, które są empiryczną bazą tej książki, będąc społecznymi konstruktami, dostarczają wiedzy o różnych konsekwencjach fińskich polityk publicznych. W wielu miejscach pracy wskazuję jednak konkretne źródła sporów w fińskim dyskursie politycznym. Sygnalizuję sfery, w których decyzje polityczne wynikają z konkurujących ze sobą eksperckich sugestii, pokazując czyje interesy i wartości przeważają przy wprowadzaniu konkretnych reform/rozwiązań jako elementów bieżącej agendy politycznej. Analiza dyskursu publicznego w Finlandii dotyczącego tej problematyki oraz jego politycznych konsekwencji to temat przekraczający ramy tej książki.

Zaufanie społeczne jako fundament działania państwa

Specyfika fińskiego kontekstu polityk publicznych sprawia, że już we wprowadzeniu w problematykę należy odwołać się do jednego z najważniejszych, zdaniem wielu najważniejszego, czynnika, który je formuje i umożliwia ich trwanie,

czyli zaufania społecznego. Fińscy socjologowie Kangas, Ylikännö i Niemela w artykule z 2021 roku piszą:

Gdyby John Lennon i Paul McCartney byli socjologami, tytuł ich najsłynniejszego i najczęściej cytowanego artykułu mógłby brzmieć *All You Need is Trust*. Faktycznie, zaufanie to coś, czego potrzebujemy w życiu codziennym. Nie możemy wchodzić w pozytywne i produktywne interakcje z innymi, jeśli im nie ufamy, podobnie bez zaufania nie możemy mieć poprawnych interakcji z instytucjami publicznymi i władzami. Wzajemne zaufanie jest warunkiem funkcjonowania każdej społecznej organizacji. Społeczeństwa o niskim poziomie zgeneralizowanego zaufania do współobywateli i instytucji w sposób nieunikniony zderzają się z polityczną niestabilnością i korupcją, stąd, reformując instytucje społeczne i eksperymentując z nowym rozwiązaniem w polityce społecznej, jak zwiększać i podtrzymywać zaufanie społeczne, i w Putnamowskim sensie, zachęcać ludzi, by „wspólnie grali w kręgle” (Kangas, Ylikännö, Niemela 2021: 117; Putnam 2000).

Wysokie zaufanie społeczne to jeden z fundamentów, na których zbudowane jest państwo fińskie, cały skomplikowany system instytucji publicznych, a przede wszystkim model ich funkcjonowania. Zaufanie jest oczywiście ważnym czynnikiem w analizie polityk publicznych, a w 2002 roku było powodem (jednego z nielicznych) szoku kulturowego, jaki przeżyłem, będąc pierwszy raz w Finlandii. Gdy jako student programu Erasmus dotarłem po raz pierwszy na Uniwersytet w Tampere, okazało się, że w budynku uczelni nie ma szatni. Wszyscy wieszają kurtki na wieszakach w holu, zostawiając w nich portfele, discmany, klucze, i idą na zajęcia. Dla kogoś wychowanego na Bałutach i kilkakrotnie okradanego była to bariera nie do przejścia. Do końca pobytu na stypendium przekładałem do plecaka wszystko, co miało jakąkolwiek wartość, zanim zostawiłem na wieszaku okrycie i ruszyłem do sali wykładowej. To poczucie osobistego bezpieczeństwa zaskakiwało zresztą większość przybywających do Tampere studentów, niezależnie od kraju pochodzenia. W czasie pierwszego pobytu w Finlandii, poza uczelnią, nie miałem kontaktu z fińskimi instytucjami. Kilka lat później, jeszcze zanim zacząłem pracować w projekcie badawczym, który ich dotyczył, obejrzałem obsypany nagrodami film *Paha Maa* z 2005 roku (reż. Aku Louhimies); na angielski przetłumaczono tytuł jako *Frozen Land*, na polski: *Kraina Mrozu*, choć *paha* oznacza „zło”. Jest tu scena, która wydała mi się całkowicie wydumana, nie-realna, bardziej niż reszta ponurej fabuły. Młody wdowiec, ojciec trojga dzieci, nieradzący sobie z traumą po śmierci żony, w gwałtownej kłótni policzkuje kilkunastoletniego syna. Dzieje się to pierwszy raz, pojawiają się wyrzuty sumienia. Zamiast zagłuszyć je alkoholem, którego nadużywa, sięga po telefon. Wkrótce przyjeżdżają pracownicy socjalni, dzieci trafiają czasowo do ośrodka opiekuńczego, a ojciec na terapię dla osób nieradzących sobie z agresją. Wypytywani przeze mnie fińscy przyjaciele nie mieli wątpliwości co do wiarygodności tej

sceny. W ich kraju ufa się służbom państwa. Są najsilniejszym elementem sieci wsparcia, gdy z jakiegoś powodu przestaliśmy sobie w życiu radzić, a rodzina nie może lub nie chce nam pomóc. Wysokie zaufanie do instytucji publicznych jest jednym z elementów tzw. uogólnionego zaufania społecznego, które w przypadku krajów nordyckich jest największe na świecie.

W porównaniu ze średnią dla państw OECD wynoszącą 45%, fińskiemu rządowi ufa ok. 2/3 obywateli, co notabene jest powodem zaniepokojenia fińskich elit rządowych, bo oznacza spadek o ok. 10% w ciągu dekady (OECD 2021a). Z cyklicznych badań realizowanych przez fiński *think-tank* EVA (2021) wynika, że Finowie ufają wszystkim instytucjom państwowej infrastruktury, a w największym stopniu systemowi edukacji i służby zdrowia (78% zaufania), w nieco mniejszym sądownictwu. Dużym zaufaniem cieszą się również media publiczne Yle (69%). Co ciekawe, znacząco mniejszym zaufaniem Finowie darzą media prywatne, największej opiniotwórczej gazecie prywatnej „Helsingin Sanomat” ufa 52% obywateli.

Oczywiście poziom zaufania do instytucji fluktuuje w zależności od okoliczności, często od państwa niezależnych. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez unijny *think-tank* Eurofund, między 2007 a 2011 rokiem w Finlandii zaobserwowano spadek zaufania do „narodowych instytucji politycznych” (jak je zoperacjonalizowano w tym projekcie), czasowo korelujący z pogorszeniem się sytuacji społeczno-ekonomicznej kraju, związanym z kłopotami korporacji Nokia oraz globalnym kryzysem finansowym i recesją. Między 2011 a 2016 rokiem, w trakcie powrotu na ścieżkę wzrostu gospodarczego, zaufanie wróciło do poziomu sprzed kryzysu. Zagregowane dane dla wszystkich trzech momentów, w których realizowano to wzdłużne badanie pokazują, że średni poziom zaufania w Finlandii był najwyższy wśród krajów unijnych. Finowie najbardziej ufają „ekspertom”, a z konkretnych instytucji w pierwszej kolejności Prezydentowi kraju, co oczywiście ma związek z tym, w jaki sposób sprawuje tę funkcję od 2012 roku (kadencja trwa 6 lat) Sauli Niinistö.

Fińskie państwo i fińskie instytucje, mimo że dopiero od przeszło stu lat mogą w pełni niezależnie działać i decydować o sobie, mają znacznie dłuższą tradycję pragmatycznego dostosowywania się do zmieniających się warunków, na które nie mogą wpłynąć; takich jak klimat oraz polityka państw ościennych, znacznie potężniejszych gospodarczo i militarnie. W polityce wewnętrznej państwo fińskie starało się zaś aktywnie i pragmatycznie planować i działać w tych obszarach, które były podatne na wpływ politycznych decyzji. Jak pokazuje Manneuvo (2020: 422), bardzo ważnym elementem tej działalności było oparcie się na naukowych, eksperckich diagnozach – technokratycznych i w założeniu zawsze merytorycznych, apolitycznych i racjonalnych. Co ważne, władze państwa w ten sposób tłumaczyły i uzasadniały podjęte decyzje. Ogłaszając je, odwoływano się do ekspertów i badań. Tego typu „inżynieria społeczna” w bardzo wielu przypadkach przynosiła społeczeństwu realne i mierzalne korzyści, wzmacniając wiarę i zaufanie w funkcjonowanie

państwa, które kojarzono w mniejszym stopniu z politykami, a w większym z politycznymi instytucjami podejmującymi decyzje w oparciu o niezależne ekspertyzy (Marklund 2010). Polityki publiczne w Finlandii kreowane są zatem w bardzo bliskiej kooperacji władz politycznych z instytucjami badawczymi, również publicznymi uniwersytetami, co zwiększa ich legitymizację. Podobnie w przypadku wprowadzanych reform, oparcie uzasadnienia o konieczności ich przeprowadzenia, o ekspertyzy naukowe i dowody empiryczne sprzyja ich akceptacji wśród opinii publicznej. Różnice w zaufaniu między instytucjami postrzeganymi jako „polityczne” a tymi „ekspersckimi” bardzo dobrze widać w porównawczych badaniach zaufania społecznego, w których bierze się pod uwagę właśnie różne typy instytucji. W analizie Masłyka (2021), opartej o wyniki Europejskiego Sondażu Wartości z 2017 roku, porównano poziom zaufania uogólnionego z zaufaniem do instytucji reprezentacyjnych: politycznych *sensu stricto* (takich jak: rząd, parlament i partie polityczne) oraz instytucji implementacyjnych (takich jak: system oświaty, policja, urzędy administracji państwowej, system ubezpieczeń społecznych, ochrony zdrowia oraz sądownictwa). We wszystkich trzech wymiarach Finlandia zajęła miejsce w ścisłej czołówce, należąc do klastra krajów o najwyższym poziomie zaufania, niemniej różnice między poszczególnymi wskaźnikami były znaczące. W przypadku zaufania ogólnego Finlandia zajęła miejsce 6., podobnie w przypadku zaufania do instytucji reprezentacyjnych, natomiast instytucje implementacyjne cieszyły się największym zaufaniem Finów, pod tym względem ułokowali się wraz z Norwegami na czele rankingu 34 krajów europejskich.

Kwestia zaufania do instytucji państwa jest przedmiotem zainteresowania władz publicznych. Charakterystycznym przykładem obrazującym sposób myślenia zarządzających fińskimi instytucjami wyższego szczebla jest raport *Rola zarządzania publicznego we wzmacnianiu zaufania*, sygnowany przez rządową jednostkę afiliowaną przy Ministerstwie Finansów, w którym można przeczytać (Ministry of Finance 2019:1):

Finlandia jest tradycyjnie postrzegana jako kraj wysokiego zaufania. Zaufanie postrzega się jako siłę, która spaja społeczeństwo, jest kręgosłupem dobrej, efektywnej administracji publicznej, która zdolna jest do reformowania się. Sukces Finlandii i innych krajów nordyckich w badaniach porównawczych dotyczących zaufania wyjaśnia się długimi tradycjami demokratycznymi, równością ekonomiczną oraz niskimi poziomami korupcji. W Finlandii jednak zaufanie do różnych instytucji państwa jest mocno zróżnicowane i nierówno rozkłada się wśród obywateli. Finowie ufają Prezydentowi Republiki, policji, uniwersytetom i instytucjom badawczym, podczas gdy parlament, partie polityczne i politycy cieszą się mniejszym zaufaniem. Jest znaczne ryzyko obniżania się politycznego zaufania wśród tych grup w populacji o najniższym statusie społeczno-gospodarczym. Fińska elita jest bardziej podzielona niż wcześniej, zaufanie między różnymi grupami w jej obrębie załamało się.

Policy brief, z którego pochodzi ten cytat, zapowiadał dalsze publikacje i badania, które pojawiały się w kolejnych latach. Opublikowany w 2021 roku raport badawczy OECD *Czynniki zaufania do instytucji publicznych w Finlandii*, który zawiera niektóre z wyżej przytoczonych danych, nie pochodzi z cyklicznych badań OECD poświęconych poszczególnym państwom członkowskim. Został zamówiony przez rząd Finlandii w celu aktualizacji informacji o stanie publicznego zaufania do instytucji państwa i weryfikacji wyzwań, jakie się z tym wiążą. Badaczka z rządowego *Governance Policy Unit* afiliowanego przy fińskim resorcie finansów oraz ekspertka OECD tak podsumowują wyzwania, jakie płyną z wyników:

Zaufanie do instytucji publicznych jest niższe poza regionem metropolitalnym Helsinek, jest większe wśród osób z wyższym wykształceniem, o bardziej optymistycznej orientacji wobec przyszłości. Jeżeli takie różnice będą się nasilać, szanse na poradzenie sobie z najważniejszymi wyzwaniami, przed jakimi stoi Finlandia, np. zmianami klimatycznymi i przemianami świata pracy, mogą się zmniejszyć. (...) Raport ujawnia także „paradoks partycypacji”: z jednej strony zaufanie do instytucji i satysfakcja z ich funkcjonowania jest na wysokim poziomie, z drugiej ludzie nie wierzą w możliwość wpływania na działania tychże instytucji (Holkeri, Pilichowski 2021).

Tego typu działania z jednej strony świadczą o tym, że fińskie państwo równie poważnie jak naukowcy traktuje problem zaufania społecznego, nie szczędząc środków na badanie tego zjawiska, z drugiej, że nawet – na tle innych wysoko rozwiniętych krajów – bardzo dobre wyniki badań są wstępem do dalszej diagnozy i planowania działań mających poprawić sytuację. Wysokie zaufanie do agend państwa bywa wykorzystywane w autoprezentacyjnych oficjalnych narracjach o Finlandii, ale troska o jego utrzymanie rzeczywiście motywuje te instytucje do działania, nawet gdy wskaźniki mogłyby być przedmiotem satysfakcji, jeżeli nie dumy, w większości krajów. Ten przykład dość dobrze charakteryzuje sposób interpretowania i prezentacji danych pochodzących z badań społecznych, lokujących przeważnie Finlandię na czołowych miejscach. Z jednej strony rankingi skutecznie wykorzystywane są w działaniach promocyjnych – przez fińskich polityków, ale również wyspecjalizowane instytucje rządowe (np. przez rządową agendę *Business Finland* prowadzącą serwis internetowy *Good News from Finland*) Z drugiej strony wyniki badań wskazujące na defekty funkcjonowania instytucji czy życia społecznego traktowane są poważnie i skutkują konkretnymi działaniami. Negatywne trendy ujawniane w badaniach prezentowane są w raportach badawczych, mediach i na konferencjach jako problem do rozwiązania, niekiedy w sposób, który zaskakuje obserwatorów z krajów, które „chciałyby mieć takie problemy”. Za anegdotyczny przykład może tu służyć sytuacja z kongresu Brytyjskiego Towarzystwa Socjologicznego, na którym fińska badaczka z dużym smutkiem prezentowała wyniki statystyk świadczących o pogarszającej się sytuacji

fińskich dzieci. Przedmiotem obaw był fakt, że w konsekwencji kryzysu finansowego roku 2008 i następującej później recesji, stopa ubóstwa wśród dzieci wzrosła po raz pierwszy w historii pomiarów do poziomu dwucyfrowego, przekraczając 10%. Dobrze pamiętam porozumiewawcze spojrzenia wymienione ze słuchaczami z Wielkiej Brytanii i pewną dozę lekceważenia wobec problemów fińskiego świata. W naszych krajach ówczesna stopa biedy wśród dzieci oscylowała wokół 25%. Tego typu podejście jest jednak charakterystyczne dla fińskich badaczy oraz słuchających ich uważnie urzędników z instytucji publicznych, którzy w ramach polityki opartej na dowodach korzystają zarówno z naukowych diagnoz, jak i naukowo-eksperckich zaleceń. Dyskurs dotyczący polityki opartej o ekspercką wiedzę, nie zaś ideologiczne przesłanki oraz trwałość rozwiązań przyjmowanych w większości obszarów funkcjonowania państwa przekładają się na stabilność jego struktur i poczucie bezpieczeństwa obywateli. Hanna Ylöstalo (2020), opisując ten model ustanawiania agendy politycznej, projektowania oraz wdrażania zmian, używa terminu „strategiczne rządzenie”. Niezbędnym warunkiem przeprowadzania jakichkolwiek zmian jest w nim nie tylko zaufanie do danych i ekspertów odpowiedzialnych za *evidence*, ale również silne przywództwo polityczne, powiązane z mandatem wyborczym. *Political leadership* w tym przypadku polega również na braniu odpowiedzialności za ustanawianie hierarchii agendy – za priorytety, ale też za ignorowanie tej wiedzy – płynącej z niezależnych ekspertyz – która z różnych względów nie może lub nie powinna (również ze względu na czysto wyborczą kalkulację polityczną) być wzięta pod uwagę w danym momencie. Wiedza, na podstawie której formułowane są plany działania oraz przesłanki dotyczące wyboru priorytetów są znane opinii publicznej oraz poddawane skrupulatnej analizie przez pluralistyczne media. To zaś skutkuje wyższym niż w innych krajach zaufaniem społecznym wobec instytucji. Oczywiście są to przesłanki dotyczące sytuacji obecnej. O historyczno-kulturowych źródłach zaufania Finów do państwa można przeczytać w kolejnych rozdziałach książki.

ROZDZIAŁ 2

FIŃSKIE PAŃSTWO – POCZĄTKI I WSPÓŁCZESNOŚĆ

Finlandia to kraj dalekiej północy. Mimo że Helsinki znajdują się na południowym krańcu fińskiego terytorium, to i tak są drugą, po Reykjavíku, najdalej na północ wysuniętą stolicą świata. Z geograficznego punktu widzenia Finlandia nie jest częścią Skandynawii, nie leży bowiem na Półwyspie Skandynawskim. Jej terytorium jest jednak częścią Półwyspu Fennoskandzkiego. Finowie za przypisywanie im przynależności do Skandynawii się raczej nie obrażają, czują się jej częścią w sensie historyczno-kulturowym, a jeden rejon fińskiej Laponii o nazwie Enontekiö znajduje na Półwyspie Skandynawskim. Finlandia należy i geograficznie, i kulturowo, do grupy krajów nordyckich, które poza Danią, Szwecją i Norwegią obejmują również Islandię oraz duńskie terytoria zależne: Wyspy Owcze i Grenlandię.

W dziejach wielu narodów można wskazać „złotą epokę” – okres historyczny, w którym rozmaite ambicje ideowe czy narodowe były zaspokajane, następował wyjątkowo szybki rozwój gospodarczy lub ekspansja terytorialna, zwiększała się liczba ludności lub jakość życia, powstawały przełomowe wynalazki, następowały osiągnięcia kulturowe. Takie momenty są często kluczowymi punktami odniesienia w dyskursie politycznym i publicznym, nostalgia za minioną świetnością jest często wykorzystywanym narzędziem politycznej mobilizacji. Do początku XXI wieku w przypadku Finlandii bardzo trudno wskazać jakiegokolwiek okres, który dla rządzących mógłby stać się takim punktem odniesienia, wzmacniającym tożsamość, narodową dumę, poczucie jedności. Trudno nie skonstatować, że fińska złota epoka trwa teraz, a rozpoczęła się u schyłku XX wieku. Ta książka nie jest opracowaniem historycznym, sądzę jednak, że niezbędne jest wskazanie i omówienie historycznych źródeł dzisiejszych polityk publicznych w Finlandii. Takie wątki pojawią się w kolejnych rozdziałach, gdy ich omówienie będzie adekwatne z punktu widzenia polityk publicznych. Warto wspomnieć już na początku, jakie najważniejsze wydarzenia i cezury możemy wskazać w historii kraju. Chrystianizacja dzisiejszych ziem Finlandii nastąpiła w czasie ekspansji Królestwa Szwecji, na początku XII wieku. Z tego okresu pochodzą pierwsze wzmianki o osadzie, która dzisiaj jest miastem Turku, przez setki lat znanym głównie pod szwedzkojęzyczną nazwą Åbo. Przez dziesięciolecia stawała się ważnym ośrodkiem, w roku 1300 „docenionym” przez konsekrację katedry w Turku, jedynej średniowiecznej fińskiej bazyliki, do dzisiaj będącej siedzibą najwyższej władzy duchownej, czyli luterńskiego arcybiskupstwa. W tym samym okresie przy tamtejszej diecezji powstały pierwsze na terenie dzisiejszej Finlandii szkoły, a w 1640 roku

uniwersytet. Do połowy XVI wieku fiński był chłopskim językiem mówionym. Pierwsza pisemna wersja fińskiego alfabetu powstała dopiero w 1543 dzięki Michałowi Agrykoli, duchownemu i późniejszemu biskupowi Turku. Pięć lat później Agrykola przetłumaczył na fiński Biblię, co wiązało się z wymaganiami religii protestanckiej, przyjętej w Królestwie Szwecji przez Gustawa I Wazę. Postulowana przez luteranizm umiejętność czytania Biblii we własnym języku stała się podstawą masowej akcji edukacyjnej prowadzonej przez parafie, przy których zaczęły powstawać pierwsze szkoły powszechne. Sytuacja nie zmieniła się, gdy w 1809 roku Finlandia stała się częścią Imperium Rosyjskiego, które nie ingerowało w kwestie religijne. Przejście Finlandii pod władztwo carskie było efektem przegranej Szwecji w wojnie rosyjsko-szwedzkiej w latach 1808–1809. W wyniku traktatu pokojowego z Fredrikshamn, Finlandia po raz pierwszy w historii stała się odrębnym, chociaż niesuwerennym, bytem politycznym – powstało wówczas Wielkie Księstwo Finlandii. Trzy lata później stolica została przeniesiona z Turku do Helsinek, w 1828 przeniesiony został tam również jedyny na tych ziemiach uniwersytet, w efekcie m.in. pożaru, który strawił większość Turku rok wcześniej (Meinander 2013, Kirby 2006).

Szwedzkojęzyczna administracja królewska w perspektywie wielu lat przekształciła się w szwedzkojęzyczną klasę wyższą, stan szlachecki, którego przedstawiciele tworzyli fiński senat, utworzone w 1809 roku ciało legislacyjno-rządowe zarządzające powstałym wówczas Wielkim Księstwem Finlandii w ramach Imperium Rosyjskiego. Zarówno pod władzą szwedzką, jak i rosyjską Finlandia była krajem bez pańszczyzny, krajem wolnego chłopstwa, z rozbudowanym systemem samorządności. Polityczną kulturę konsensusu i samorządności fińscy historycy wywodzą właśnie z tradycji gromadzkich zebrań, które wybierały przedstawicieli lokalnych społeczności odpowiedzialnych za ich reprezentację podczas negocjacji z władzami. Określane przez Steniusa (2012: 213) współczesnym terminem „organizacje wolontarystyczne” były emanacją oddolnego ruchu ludowego. Brały współodpowiedzialność za rządzenie już od początku XIX wieku, współpracując z pochodzącymi z wyboru oficjalnymi przedstawicielstwami gromad (Lehtonen 1999). Wprawdzie od początku panowania carskiego to szwedzkojęzyczna szlachta tworzyła stanowy senat, ale już w połowie wieku najzamożniejsze warstwy wolnego chłopstwa były w podobnej sytuacji ekonomicznej. Ich polityczną pozycję poprawiła reforma z 1865 roku, stan chłopski zrównano wówczas z innymi stanami, a posiadający ziemię przedstawiciele chłopstwa zasiadali od tego roku w Senacie Wielkiego Księstwa Finlandii (Alapuro 1988: 36, 45). W czasach carskich, większość urzędników administrująca krajem to Finowie, nie Rosjanie.

Ideowe i polityczne podstawy współczesnego fińskiego państwa można znaleźć właśnie w jego XIX-wiecznej historii. Narodziny tożsamości narodowej i sto lat budowania fińskiego nacjonalizmu wiązały się również z budową zrębów fińskiego państwa socjalnego, wzorowanego na Bismarckowskim modelu polityki

społecznej, której zadaniem było budowanie stabilności i spójności społeczeństwa opartego o wspólnotę narodową.

Moment mobilizacji narodowej nadszedł w Finlandii później niż w innych krajach nordyckich, dopiero w XIX wieku, pod carską władzą. Z polskiej perspektywy paradoksalne wydaje się, że epokę pod rządami Imperium Rosyjskiego fińscy historycy nazywają „czasem autonomii”, a szczególnie dobrze wspominają panowanie Aleksandra II, którego pomnik do dzisiaj stoi na placu Senackim w centralnym punkcie Helsinek. Niemniej dla Finlandii, która nigdy nie była krajem niepodległym, rosnąca autonomia i senat pełniący funkcję narodowego sądu i rządu były apogeum suwerenności i samowładztwa. Ówczesni liderzy polityczni postrzegali sytuację Wielkiego Księstwa Finlandii w obrębie Rosyjskiego Imperium jako stałą. Fińska tożsamość narodowa nie powstawała zatem w kontrze wobec rosyjskiej dominacji, lecz zakładała lojalność wobec cara. Nacjonalizm w kraju bez doświadczenia państwowości i braku wolności osobistej oznaczał współodpowiedzialność wszystkich za dobrobyt członków narodowej wspólnoty. Nie było w Finlandii wynarodowionej, bo pozbawionej tożsamości i podmiotowości, warstwy społecznej. Kluczową rolę odgrywał ruch fennomański, którego liderem był Johan Vilhelm Snellman. Jego cel był praktyczny: upowszechnienie języka fińskiego w całym społeczeństwie poprzez szereg działań edukacyjnych, które kierowane były nie tylko do mas społecznych (więcej o tym w rozdziale o edukacji), ale również do najwyższych warstw społeczeństwa. Zdecydowana większość ówczesnego chłopskiego społeczeństwa posługiwała się językiem fińskim, ale językiem górnych warstw struktury społecznej był szwedzki. Fennomani promowali fiński chcąc, by stał się również językiem akademickiej, politycznej i kulturalnej elity społeczeństwa. Dzięki lojalności wobec władz rosyjskich ten ambitny program udało się zrealizować, nie wywołując antagonizmu Moskwy. W 1847 powstała gazeta „Suometar”, pierwsze fińskojęzyczne medium, kolejne pisma zaczęły powstawać w dalszych latach, a ich nakład rósł adekwatnie do wzrostu piśmienności społeczeństwa. Już pod koniec XVIII wieku – jak szacuje się na podstawie źródeł parafialnych – połowa ludności Finlandii umiała czytać, a gdy w 1892 roku język fiński uzyskał równy szwedzkiemu status prawny, analfabetyzm dotyczył zaledwie 3% posługującej się nim populacji (Hietala 2001: 11–12; Lonka 2018: 23–24). Wówczas fiński (mimo oficjalnej i do dzisiaj obowiązującej dwujęzyczności) stał się językiem aparatu państwowego i edukacji (Stenius 2012: 209–211). Drugą siłą polityczną kreującą klimat polityczno-kulturowy XIX wieku byli liberałowie, którzy nie kontestując konieczności zachowywania ugodowej postawy wobec Rosjan próbowali powiązać fińskie elity z kulturą i stylem życia zachodnioeuropejskich społeczeństw – za wzór i punkt odniesienia stawiali przede wszystkim skandynawskich sąsiadów. Napięcia między fennomańskim nacjonalizmem i liberalną prozachodnią orientacją były stałym elementem dyskursu, który w okresie nasilonej presji rusyfikacyjnej pod koniec stulecia przerodził się w otwarty antagonizm, jednak w długiej

perspektywie zadziałał synergicznie. Z jednej strony, utrwalając narodową tożsamość i homogeniczność społeczeństwa, z drugiej, wzmacniając poczucie kulturowej i cywilizacyjnej przynależności do świata zachodniego. Kluczową rolę w tych debatach i docieraniu się stanowisk odgrywała masowo czytana prasa. Jak pisze Stenius (2012: 214), wyedukowaną elitę zarażono nacjonalizmem, a naród wyedukowano, zmniejszając dystanse kulturowo-edukacyjne w społeczeństwie. Nacjonalizm pozwolił na konsolidację kultury narodowej, a jednocześnie zaczął pełnić funkcję świeckiej religii wspierającej ruch emancypacji mas społecznych (Alapuro 1988: 92). Również powszechna mobilizacja socjalistyczna przełomu XIX i XX wieku nie powstawała w kontrze do fennomańskiego nacjonalizmu, lecz była w stosunku do niego komplementarna, jako ruch społeczny broniący praw fińskich robotników.

Konwergencja, konsensus i zdolność adaptacji do zmieniających się warunków cechuje kulturę polityczną krajów nordyckich. Reformacja, w odróżnieniu od niektórych krajów kontynentalnej Europy, w Skandynawii nie pojawiła się jako oddolny ruch protestu, lecz jako narzucony przez elity projekt państwowy, który został akulturowany i zaadaptował się do lokalnych warunków, również politycznych. Kler jako ważny aktor zbiorowy współpracował z lokalnymi reprezentacjami chłopstwa, oficjalnymi przedstawicielami aparatu państwowego oraz ruchu ludowego, a także z zyskującymi od początku XX wieku popularność ruchami odnowy religijnej, przede wszystkim licznymi w niektórych regionach Finlandii Laestadianami. Luteranską religijność postrzega się jako czynnik wzmacniający uniwersalistyczne tendencje w zakresie organizacji państwa, najwyraźniej widoczne w przypadku polityk publicznych adresowanych do wszystkich obywateli w tym samym stopniu. Wszystkich członków wspólnoty uznawano za zasługujących na wsparcie, wynikało to z samego faktu przynależności do narodu. Stenius (2012: 219), wskazując na różnice pojmowania obywatelskości między krajami nordyckimi a kontynentalną Europą, stwierdza:

W krajach położonych bardziej na południe koncepcja obywatelskości znaczyła, że każda jednostka znajdowała się w tej samej pozycji względem państwa pomimo różnic w przynależności etnicznej czy położeniu społecznym. W krajach nordyckich jednostki zyskiwały obywatelską tożsamość, ponieważ były do innych podobne pod względem społecznym, etnicznym i religijnym.

Warto dodać (choć nie ma tu miejsca, by szerzej ten wątek rozwinąć), że to narodowe przebudzenie i konsolidacja kultury narodowej odbywały się kosztem działań asymilacyjnych podejmowanych przez fińską większość wobec członków rdzennego ludu Saamów. W prawie całkowicie homogenicznym fińskim społeczeństwie, ten zamieszkujący od ok. 3500 lat najodleglejszą północ dzisiejszej Finlandii lud podlegał przez ostatnie dwa stulecia asymilacyjnym procesom kulturowym i edukacyjnym, których konsekwencją było stopniowe

i niepełne, ale znaczące osłabienie własnej tożsamości i roztapianie się w dominującej kulturze fińskiej. Populacja Saamów w Finlandii liczy dzisiaj ok. 10 tys. osób (w całej Europie północnej ok. dziesięciokrotnie więcej). Ich prawa do pielęgnacji własnej kultury były przez cały XIX i XX wiek znacząco ograniczone. Dopiero w latach 90. ubiegłego stulecia, w ramach przygotowań do akcesji do Unii Europejskiej, sprawa Saamów zyskała większy rozgłos. Od czasu gdy Finlandia stała się sygnatariuszem *Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych*, języki Saamów uznano za oficjalne języki mniejszościowe i przyznano im prawo do nauki finansowanej przez państwo (aktualne omówienie historycznych uwarunkowań polityk publicznych wobec Saamów oraz opis ich współczesnych konsekwencji można znaleźć w: Kuhn 2020).

Z polskiej perspektywy zaskakująco może brzmieć opowieść o zakątku Imperium Rosyjskiego, w którym w XIX wieku następował rozkwit nierosyjskojęzycznej prasy, rozwijała się pluralistyczna scena polityczna i działały swobodnie setki organizacji i stowarzyszeń. Ceną za kulturowy rozwój była lojalność wobec caratu. Snellman, główny ideolog fennomańskiego przebudzenia narodowego, głośno krytykował niepodległościowe dążenia Polski, szczególnie w okresie Powstania Styczniowego, podkreślając, że wojna z Imperium dla małego, tworzącego się fińskiego narodu jest ogromnym zagrożeniem. Lojalność nie była jednak bezwarunkowa. Gdy w 1905 roku wybuchła w Rosji rewolucja, a kozackie oddziały dławiły Powstanie Łódzkie, mające przede wszystkim klasowe podłoże, kulminacja protestów fińskich robotników nastąpiła podczas odczytania w Tampere *Czerwonej Deklaracji*, odezwy wzywającej stanowy senat do ustąpienia. Protesty przyniosły fińskiej prowincji poszerzenie autonomii (Haapala 2009). Dwa lata później powstała Eduskunta, jednoizbowy fiński parlament, a Finlandia stała się drugim na świecie krajem, w którym czynne i bierne prawo wyborcze przysługiwało wszystkim obywatelom, bez względu na pochodzenie, wykształcenie czy płeć.

W roku 1917 w wyniku korzystnego zbiegu okoliczności Finlandia uzyskała niepodległość. Postacią, która szczególnie przysłużyła się Finom w tym momencie historycznym, był Włodzimierz Iljicz Lenin, w trakcie nielegalnej działalności w latach poprzedzających rewolucję 1917 roku bywający w Finlandii wielokrotnie. W Tampere w 1905 roku spotkał po raz pierwszy Józefa Stalina. Po rewolucji w odniesieniu do Finlandii Lenin był wierny sformułowanej przez siebie w 1914 roku idei o prawie narodów do samostanowienia. Stąd zupełnie inna niż w Polsce w fińskiej historiografii i pamięci zbiorowej recepcja postaci wodza rewolucji, którego pomniki do niedawna można było zobaczyć w niektórych fińskich miastach. Wszystkie usunięto po agresji Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku.

Jak piszą fińscy historycy, największym paradoksem dziejów Finlandii jest wybuch i przebieg wojny domowej w roku 1918 (Haapala i in. 2010; Haapala 2014). Rok po uzyskaniu niepodległości po raz pierwszy w historii, w kraju

prawie całkowicie homogenicznym etnicznie i religijnie, o relatywnie płaskiej strukturze społecznej, bez silnej dominacji arystokracji i szlachty, bez zniewolonego chłopstwa, konflikt polityczny zaostriął się na tyle, że doszło do eksplozji przemocy. Ponieważ na przełomie XIX i XX wieku rozwiązano fińskie formacje przynależące wcześniej do carskiej armii, w wojnie domowej stanęły naprzeciwko siebie oddziały niemające wojskowego przeszkolenia ani doświadczeń bojowych. Socjalistyczna „Czerwona Gwardia” formowana była przez działaczy Socjaldemokratycznej Partii Finlandii i innych lewicowych ugrupowań, a popierana przez bolszewicką Rosję. Lenin liczył, że w wyniku korzystnego dla Rosji przebiegu wojny domowej, nowo powstałe państwo pozostanie w strefie wpływów Moskwy. Jednak z różnych względów, przede wszystkim przez uwikłanie w wojnę z Niemcami, nie był w stanie zapewnić niezbędnego do zwycięstwa wsparcia militarnego. „Biały” obóz, konserwatywno-prawicowy, dążył do powołania monarchii zamiast demokratycznej republiki. Rządy Szwecji i Niemiec, obawiając się ekspansji idei rewolucyjnych na zachód Europy, wsparły go sprzętem i batalionem Jegrów, doświadczonych służbą na frontach I wojny światowej weteranów. Przechyliło to szalę zwycięstwa na rzecz „Białych”, dowodzonych przez dawnego carskiego oficera Generała Karla Gustawa Mannerheima (Alapuro 1988; Haapala 2014). Wojna domowa przyniosła w kraju liczącym wówczas mniej niż 3 miliony mieszkańców aż 40 tysięcy zabitych. Trzy czwarte spośród nich to żołnierze „Czerwona Gwardia”, spośród których zaledwie co czwarty zginął w walce. Pozostali to ofiary egzekucji, represji, a w szczególności niehumanitarnych warunków panujących w obozach, w których zwycięzcy przetrzymywali jeńców. Rok po ustaniu bratobójczych walk, zaledwie miesiące po zwolnieniu więźniów z obozów, odbyły się w Finlandii demokratyczne wybory. Zwyciężyła pokonana w walce zbrojnej Socjaldemokratyczna Partia Finlandii (dalej: SPD), a partie polityczne związane z prawicą uznały ten wynik (Simola 2005: 457; Haapala 2009; 2014). Opisywana masakra do dzisiaj stanowi traumę w fińskiej pamięci zbiorowej, przez dekady była w tamtejszej polityce pamięci tematem tabu, przemilczanym epizodem wśród heroicznych lub pozytywistycznych opowieści o Finlandii XX wieku. Dopiero w ostatnich dwóch dekadach, przy okazji 90. i 100. rocznicy wydarzeń z 1918 roku, zintensyfikowała się publiczna dyskusja, zainicjowana w znacznym stopniu debatą naukową (Haapala 2010). Fińska polityka u progu suwerenności, naznaczona krwawą przemocą, przemieniła się w grę, w której nie tylko akceptuje, ale wręcz hołubi się, negocjacyjne dochodzenie do konsensusu oraz instytucjonalno-prawne reguły rywalizacji politycznej. Konflikt między pracą a kapitałem stanowił podstawę rywalizacji politycznej, niemniej pamięć o hekatombie hamowała agresję i tłumiała radykalizmy. W kolejnych latach to konsensus polityczny stał się w fińskim dyskursie wartością autoteliczną, godną podkreślania i upamiętniania. Również dzisiejsze narracje w polityce historycznej dotyczące relacji przemysłowych traktują ponadklasowy konsensus robotników i kapitału jako szczególnie godny pielęgnowania mit. Można by wręcz posłużyć się

terminologią Hobsbawma o „wynalezionej tradycji” (1983), zgodnej kooperacji dla wspólnego celu i kompromisu klasowego, zawartego być może z konieczności, lecz przestrzeganego przez zantagonizowanych aktorów (czyli związki zawodowe i organizacje pracodawców) pod rozjemczym, baczным i sprawiedliwym nadzorem administracji państwa (Kettunen 2006: 295; Rek-Woźniak, Woźniak 2020). Kolejne dwie dekady trwał względny spokój, dowodem rosnącej pozycji międzynarodowej Finlandii było przyznanie jej w 1938 organizacji Letnich Igrzysk Olimpijskich w 1940 roku. Pierwotnie wybranemu gospodarzowi – Japonii, odebrano ten przywilej w konsekwencji agresji na Chiny w 1937 roku. W 1940 roku, podobnie jak społeczeństwa wielu państw europejskich, Finowie mieli jednak inne zmartwienia niż organizację zawodów sportowych.

Kolejne wydarzenia kluczowe dla zjednoczenia fińskiego społeczeństwa i wzmocnienia narodowej tożsamości przyszły wraz z terytorialnymi żądaniami Związku Radzieckiego. Negocjacje w sprawie pokojowego ich zaspokojenia rozpoczęły się w październiku 1939 roku. Żądania przesunięcia granicy w okolicach Przesmyku Karelskiego, zlikwidowania wojskowych umocnień w tym rejonie, cesji wysp w Zatoce Fińskiej oraz prawa do założenia przez ZSRR bazy wojskowej na Półwyspie Hanko zostały odrzucone, a wojska Armii Czerwonej rozpoczęły inwazję wzdłuż całej, liczącej ok. 1300 km, granicy. Pod wrażeniem taktyki blitzkriegu stosowanej z powodzeniem przez ówczesnego nazistowskiego sojusznika, wojska radzieckie planowały bardzo szybki marsz i zakończenie kampanii okupacją kraju w ciągu kilku tygodni. Wykorzystując swe nieliczne atuty taktyczne, determinację żołnierzy oraz świetną znajomość terenu, mimo zdecydowanej przewagi wroga, Finowie powstrzymali marsz wojsk w głąb swojego terytorium. Straty Armii Czerwonej liczyły około 150 tys. żołnierzy zabitych i zaginionych i drugie tyle rannych, przy wielokrotnie niższych (ok. 25 tysięcy zabitych i zaginionych i 40 tys. rannych) stratach własnych. To Wojna Zimowa, kilka spektakularnych bitewnych zwycięstw i poważne straty poniesione przez ZSRR umiejscowiły w globalnej opinii publicznej Finlandię na mapie świata. Czołówka „New York Timesa” z informacjami o sowieckiej agresji i bohaterskiej walce Finów jest wyeksponowana na prominentnych miejscach we wszystkich muzeach poświęconych temu epizodowi fińskiej historii. Toczona w ekstremalnych warunkach pogodowych przeciwko potężniejszemu agresorowi kampania pokazała światu wartość niepodległości dla mieszkańców małego kraju na północno-wschodniej rubieży Europy. Walka Finów była skuteczna, bo zapobiegła okupacji kraju, lecz zakończyła się stratami terytorialnymi. Skala przewagi agresora zmusiła Finów do zawarcia w marcu 1940 roku traktatu pokojowego, w efekcie którego wschodnia Karelia znalazła się w granicach ZSRR. Konsekwencją tego rozejmu było późniejsze sprzymierzenie się Finlandii z Trzecią Rzeszą w celu odzyskania utraconych ziem podczas tzw. wojny kontynuacyjnej (1941–1944). Po ich odzyskaniu dalszy udział fińskich oddziałów w działaniach zbrojnych przeciwko ZSRR był ograniczony, a w epizodzie zwanym Wojną Lapońską w 1944 roku wystąpiły one

przeciwko Wehrmachtowi, próbując opanować północne rejony kraju. Niemniej po II wojnie światowej Finlandia znalazła się w pokonanym obozie państw Osi (Hentila, Jussila, Nevakivi 2001; Kirby 2006). W efekcie utraciła na rzecz ZSRR nie tylko ziemie zajęte już w 1940 roku, ale również znajdujący się na dalekiej północy w okolicach Murmańska rejon miasta Petsamo, ważny gospodarczo ze względu na złoża niklu. W wyniku wojny, a szczególnie wskutek niedopuszczenia do zajęcia swego terytorium podczas Wojny Zimowej, Finlandia nie została zniszczona, poza spalonym doszczętnie przez wycofujące się z Laponii siły III Rzeszy miastem Rovaniemi. Ludność nie doświadczyła traumy okupacji, a infrastruktura przemysłowa nie została rozkradziona przez okupanta. Skala wojennej migracji nie była znaczna w porównaniu z innymi państwami europejskimi, a największą zmianą ludnościową była konieczność relokowania ponad 400 tysięcy obywateli (ok. 12% ówczesnej populacji) z terenów Karelii utraconej na rzecz ZSRR (Hjerpe, Jalava 2006: 46). Jak przyznają fińscy ekonomiści, fakt, że Związek Radziecki zażądał spłaty wartych kilkaset milionów dolarów (według przedwojennej wartości pieniądza) reparacji w sprzęcie, pozwolił w krótkim czasie zintensyfikować produkcję przemysłową i przyspieszyć industrializację (Haarmann 2016: 142–143). Wprawdzie Finlandia nie znalazła się po wschodniej stronie „żelaznej kurtyny”, lecz pozostawała pod znaczącym wpływem politycznym Moskwy, czego konsekwencją było m.in. odmówienie przyjęcia wsparcia w ramach planu Marshalla. Jako jedyne państwo z bloku „przegranych” Finlandia zmuszona została do całkowitej spłaty narzuconych Traktatem Paryskim reparacji wojennych (pozostałym krajom umorzono część długów). Ostatnie reparacje splecono w 1952, w tym samym roku Helsinki stały się areną zmagania sportowców podczas drugich powojennych Letnich Igrzysk Olimpijskich (Kirby 2006: 240). Wzmacniało to w Finach przekonanie, że muszą polegać na sobie, starać się wzmacniać gospodarkę i struktury państwa, by pozostać krajem możliwie samowystarczalnym. O powojennej historii Finlandii więcej będzie można przeczytać w kolejnym rozdziale poświęconym kwestiom gospodarki, w tym okresie wykuły się bowiem ramy polityki gospodarczej, które umożliwiły Finlandii w ostatnich dekadach XX wieku znalezienie się wśród państw gospodarczego centrum.

CZEŚĆ II
POLITYKA GOSPODARCZA

ROZDZIAŁ 1

WIELKIE DOGANIANIE. OD PERYFERIÓW DO CENTRUM W PÓŁ WIEKU

Peryferyjna, zarówno w sensie gospodarczym, jak i geograficznym, pozycja Finlandii, była największym wyzwaniem międzynarodowym, gdy w pierwszych fazach globalizacji fińska gospodarka stawała się elementem globalnych łańcuchów dostaw, wchodząc w skład międzynarodowego obiegu gospodarczego. W kraju pozbawionym istotnych surowców naturalnych, o niezwykle wymagającym klimacie, dla rządzących Finlandią było oczywiste, że autarkiczna gospodarka nie jest rozwiązaniem gwarantującym biologiczne przetrwanie populacji. Czynnikiem determinującym sytuację mieszkańców Finlandii przez setki lat był oczywiście bardzo wymagający klimat. Ze względu na długie i mroźne zimy okres wegetacyjny nie trwa więcej niż 180 dni na południu kraju i tylko 120 na północy (Ojala, Nummela 2006: 65–92). W efekcie Finlandia wielokrotnie w historii była doświadczana klęskami głodu. Ostatnia z nich w latach 1866–1868 uśmierciła prawie jedną dziesiątą populacji. Brak znaczących zasobów naturalnych, paliw kopalnych i minerałów był stałą cechą fińskiej gospodarki. W konsekwencji utraty części terytoriów na rzecz ZSRR po II wojnie światowej Finlandia utraciła również złoża niklu w najbardziej na północ wysuniętym regionie, Petsamo. Jedynymi znaczącymi surowcami naturalnymi pozostały złoża miedzi, odkryte w 1906 roku w Outokumpu w Północnej Karelii (Hjerpe, Jalava 2006: 36). A jedynym dobrem dostępnym na wielką skalę, „zielonym złotem” Finlandii były i są lasy. Pozyskiwane z nich drewno stanowiło najważniejszy zasób i towar eksportowy od setek lat. Jest to jednak surowiec sprzedawany w formie nieprzetworzonej lub nisko przetworzonej (na smołę, dziegieć, węgiel drzewny i pulpę papierową), niewymagający zaawansowanych technologii. Aż do lat 50. XX wieku ta branża odpowiadała za prawie 90% fińskiego eksportu. Nigdzie na świecie dominacja monokultury przemysłu drzewnego nie była tak znacząca (Kuusi 2015: 45; Oinas 2005). Jeszcze w 1945 roku 70% populacji kraju mieszkało na terenach wiejskich, a ponad 60% było zatrudnione w rolnictwie lub przemyśle leśnym (Alapuro 1988; Simola 2005: 458).

Pierwsze lata po II wojnie światowej nazywane są przez fińskich ekonomistów „wielkim doganianiem” (*the great catch-up*). Paradoksalnie czynnikiem, który bardzo pomógł fińskiej gospodarce w „rozpędzeniu się” i przyspieszeniu industrializacji, co pozwoliło przesunąć się Finlandii do grona krajów półperyferyjnych, była forma reperacji powojennych, jakich zażądał Związek Radziecki, czyli produkcja przemysłowa. Lokomotywy, statki, kable, maszyny przemysłowe produkowano, by dostarczać towar za wschodnią granicę, zwiększając

jednocześnie możliwości produkcyjne przemysłu (Ali-Yrkkö i in. 2017: 41; Hira 2012: 40). Obok wciąż istotnego rolnictwa i przemysłu drzewnego od końca wojny wzmacniał się w Finlandii również sektor badawczy, w który państwo inwestowało stopniowo coraz większe środki, a społeczeństwo było coraz lepiej wykształcone. W efekcie zaawansowane technologie oraz nowoczesny sektor usług zaczęły, na niewielką skalę, rozwijać się już od połowy minionego stulecia. Późne nadejście industrializacji i związane z tym przemiany w strukturze społecznej (wówczas przyspieszające) spowodowały, że Simola, z niewielką tylko przesadą, mógł już z perspektywy XXI wieku napisać, iż w pewnym momencie społeczeństwo agrarne, przemysłowe i poprzemysłowe istniało w Finlandii równolegle (Simola 2005: 457–458).

Okres zimnej wojny to dla Finlandii lawirowanie między presją ze strony Związku Radzieckiego a chęcią zacieśnienia współpracy gospodarczej z bliskimi kulturowo kapitalistycznymi krajami zachodniej Europy. Konieczność utrzymywania stabilnych i pokojowych relacji z wielkim sąsiadem powstrzymywała Finlandię od integracji ze strukturami gospodarczymi Zachodu, o członkostwie w NATO nie mogło być mowy. Wniosek akcesyjny do Unii Europejskiej Finlandia złożyła jednak w marcu 1992 roku, zaledwie 3 miesiące po rozpadzie ZSRR. Symboliczną i dwuznaczną postacią epoki zimnowojennej w Finlandii do dzisiaj pozostaje Urho Kekkonen, pełniący przez 26 lat funkcję prezydenta, wówczas wybieranego przez kolegium elektorów (w jednym przypadku kadencja była przedłużona w wyniku wprowadzenia stanu wyjątkowego). W naukach o polityce ukute w latach 60. (poza Finlandią) pojęcie finlandyzacji ma wydźwięk raczej neutralny, opisuje sytuację, gdy mniejszy kraj musi dostosować się do warunków dyktowanych przez większego sąsiada, w XX wieku najczęściej jedno z supermocarstw. W konsekwencji rosyjskiej inwazji na Krym w 2014 roku termin powrócił do dyskursu dyplomatycznego w pozytywnym rozumieniu, gdy weterani amerykańskiej dyplomacji, Zbigniew Brzeziński i Henry Kissinger, zaproponowali finlandyzację jako pożądany, a w każdym razie akceptowalny, model relacji między Ukrainą a Rosją. W Finlandii jednak pojęcie to, jak pokazują Forsberg i Pesu (2016), ma jednoznacznie pejoratywną konotację. Politykę międzynarodową Finlandii w drugiej połowie XX wieku z perspektywy jej efektów najczęściej postrzega się jako bezapelacyjny sukces. W końcu za cenę nieangażowania się w spory międzynarodowe, zagwarantowała Finlandii bezpieczeństwo granic i korzystne traktaty handlowe z ZSRR, a suwerennie prowadzona polityka wewnętrzna pozwoliła na gospodarczy awans kraju oraz radykalną poprawę standardu i jakości życia obywateli. Jednak z dzisiejszej perspektywy polityka pozostawania w neutralnej relacji zarówno w stosunku do ZSRR, jak i kapitalistycznego Zachodu, kojarzona przede wszystkim z postacią Kekkonena, oceniana jest krytycznie, ze względu na skalę politycznych i dyplomatycznych koncesji na rzecz Moskwy.

Nie ma jednak wątpliwości, że zaangażowanie Kekkonena przede wszystkim w politykę międzynarodową i nieingerowanie w sprawy wewnętrzne pozwoliło działać w Finlandii siłom politycznym, które głównie pod ideowym wpływem socjaldemokratycznych idei doprowadziły do powstania fińskiej wersji nordyckiego państwa opiekuńczego. Dzięki wzięciu pod uwagę zaleceń ekspertów reformowano fiński system edukacji i przedstawiano stopniowo gospodarkę na tory wiodące ku dominacji nowych technologii komunikacyjnych. Jak pisze Kettunen (2006: 296): „zakłęty krąg ubóstwa i pasywności zastąpił chwalebny krąg demokracji równości i wzrostu”. (O roli instytucji państwa w tej transformacji można przeczytać w kolejnym rozdziale). Mimo okresowych turbulencji w relacjach z rosyjskim sąsiadem sytuację wewnętrzną można scharakteryzować jako konsensualną konkurencję polityczną, która umożliwiła racjonalne planowanie i wprowadzanie w życie opisanych dalej rozwiązań (Kettunen 2006: 310–311). W ostatnich dekadach XX wieku publiczna i bezpłatna edukacja wysokiej jakości oraz inwestycje w naukę i badania okazały się wehikułem indywidualnego awansu, mobilności społecznej dla jednostek pochodzących ze wszystkich klas społecznych, pozwalając również całemu społeczeństwu i gospodarce awansować do centrum, stać się miejscem, które dyktuje standardy powielane i kopiowane w mniej rozwiniętych gospodarczo i technologicznie krajach. Powszechność i dostępność edukacji pozwoliły wykształcić społeczeństwo i przyspieszyć, opóźnione w stosunku do reszty Europy, procesy urbanizacji. Na koniec XX wieku ok. 70% Finów zamieszkiwało miasta, co stanowi odwrócenie proporcji w stosunku do ludności wiejskiej w niecałe pół wieku (Simola 2005: 458).

Hjerppe i Jalava (2006: 55–56), oceniając specyfikę fińskiego biznesu w XX wieku, konkludują, że wprawdzie fińscy przedsiębiorcy rzadko okazują się genialnymi innowatorami, ale byli często zdolnymi adaptatorami idei i rozwiązań wynalezionych gdzie indziej. W okresie tym również zmiany legislacyjne przyczyniały się do tworzenia właściwych i efektywnych ram prawnych do rozwoju technologii. Umożliwiały inwestowanie w innowacje dzięki pożyczkom lub zwolnieniom z podatków, wykupywanie przez państwo przedsiębiorstw zagrożonych bankructwem czy bezpośrednio dofinansowywanie działań innowacyjnych w regionach, które tego potrzebowały. Ojaa i Karonen podkreślają, że w odróżnieniu od wielu innych gwałtownie uprzemysławiających się krajów, gdzie dominowała rywalizacja i rynkowa walka o dominację, specyfiką fińskiego kapitalizmu były raczej: „bliskie relacje między państwem a przedsiębiorstwami, między przedsiębiorstwami operującymi w różnych sektorach oraz ko-ewolucyjny rozwój biznesu i całego fińskiego społeczeństwa” (2006: 94). Stosują oni w opisie fińskich stosunków gospodarczych pojęcie kapitalizmu kooperacyjnego, korzystając z operacjonalizacji tego terminu przez Alfreda D. Chandlera (1994), opracowanej w odniesieniu do niemieckiego modelu relacji gospodarczych. Wskazują jednak na charakterystyczne cechy jego fińskiej odmiany wynikające z wyzwań, z którymi fińska gospodarka musiała się mierzyć. W sytuacji braku

wykształconych specjalistów o najbardziej pożądanym kompetencjach i umiejętnościach charakterystycznym rysem tej biznesowej współpracy była np. konieczność dzielenia się przez różne firmy z pokrewnych branż pracownikami o rzadkich (np. językowych lub technicznych) umiejętnościach (Ojaa, Karonen 2006: 99). Wzajemne relacje były oparte o zaufanie i współpracę, niezbędne, by rozwijać się i ewoluować. Dostosowywać do zmieniających się warunków zewnętrznych, na które fińscy przedsiębiorcy, operujący do połowy XX wieku w warunkach gospodarki peryferyjnej lub półperyferyjnej, mieli bardzo niewielki wpływ. Z tych wieloletnich tradycji fińskiej przedsiębiorczości wielu obserwatorów wywodzi współczesną zdolność do kooperacji w warunkach zaufania, która traktowana jest jako istotna, a przy tym wyjątkowa przewaga konkurencyjna fińskiej gospodarki. Innym fundamentem fińskiego kapitalizmu kooperacyjnego było zaufanie przedsiębiorstw do instytucji rządowych i umiejętność negocjowania oraz wypracowywania konsensusu na poziomie rozmów trójstronnych ze społecznym partnerem, jakim były związki zawodowe. Wszystkie trzy podmioty reprezentujące rozproszonych interesariuszy: rząd, organizacje przedsiębiorców oraz związki zawodowe uczestniczyły w wypracowywaniu agendy politycznej (w sensie *policy*) – zestawu rozwiązań, które należy wprowadzić w życie. W zinstytucjonalizowanych ramach zarówno strona przedsiębiorców, jak i związków zawodowych brała udział w ich implementacji. W zależności od tego, czy były to rozwiązania bardziej pracownicze czy prokapitalistyczne, krytykując je lub próbując kontestować. Rywalizacja polityczna w odniesieniu do polityki wewnętrznej w znacznym stopniu dotyczyła właśnie tego, która strona uzyska większą przewagę w rywalizacji partyjnej i będzie mogła w trakcie rządów realizować swoją agendę. Nikt jednak nie kwestionował, że w sytuacji braku wielkiego kapitału inwestycyjnego, to rolą państwa jest aktywna polityka gospodarcza. Za kluczową dekadę w powojennym okresie badacze uznają lata 70. W kilku miejscach tej pracy będzie można dostrzec, że to wówczas zapadały kluczowe decyzje dotyczące kształtu fundamentalnych polityk publicznych: kształtu systemu edukacji, inwestycji w nowe technologie, zwiększenia finansowania prac badawczo-rozwojowych czy działań na rzecz zrównoważonego rozwoju. To był okres, w którym skłóconym po liniach partyjnych podziałów (determinowanych często krótkoterminową wyborczą korzyścią) interesariuszom udało się wypracować pewien „elastyczny konsensus”. Zdefiniowano wówczas kluczowe wyzwania stojące przed fińskim państwem i gospodarką. Jak piszą fińscy eksperci, dla sukcesów zorientowanych na przyszłość elementów agendy politycznej kluczowy był również moment wzmocnienia roli administracji publicznej i częściowego uniezależnienia realizowanych przez nią długoterminowych strategicznych celów od bieżących sporów politycznych. Konsensus polityczny dotyczący najważniejszych wyzwań nie pozwalał w sprawach uznanych za najważniejsze na nadmierne odstępstwa od „ścieżki zależności” zdefiniowanej przez konkretne kompromisowe rozwiązania polityczne (Koskimaa, Rapeli, Hiedanpää 2021).

Fińscy badacze, pisząc o specyfice krajowego biznesu, posługują się pojęciem elastycznej adaptacji. Najczęściej przytaczanym, zatem i najlepiej znanym, przykładem firmy, której transformacja ma świadczyć o niezwykłych zdolnościach adaptacyjnych fińskiej gospodarki, jest oczywiście Nokia. Jeszcze trafniejszym przykładem firmy, której historia pokazuje, jak elastyczna adaptacja działa w praktyce, może być historia korporacji ValMet. Korzenie firmy sięgają połowy XVIII wieku, gdy była niewielką stocznia założoną w porcie fortecy Sveadborg, znajdującej się na niewielkiej wyspie koło Helsinek². Niewielka firma stała się na początku XX wieku częścią państwowego konglomeratu, który w czasie II wojny światowej produkował wyłącznie części dla artylerii. Po 1945 roku skoncentrowano się na produkcji ciężkiego sprzętu dla przemysłu drzewnego i kolei, która eksportowana była na Wschód jako materialna spłata reparacji na rzecz ZSRR. Po spłaceniu wojennych długów, w 1951 roku, korporacja przemianowana na Valmet (*Valtion Metallitehtaat*, czyli Państwowe Zakłady Metalowe) przebranżowiła się po raz kolejny, rozpoczynając produkcję maszyn dla przemysłu papierniczego na eksport. Pierwsze dwie maszyny w 1953 roku sprzedano do Polski, a Valmet stopniowo stawał się światowym potentatem. W 1972 roku przeszedł do historii po wyprodukowaniu największej na świecie, pod względem zdolności produkcyjnych, maszyny w tej branży. Przez dziesiątki lat firma przechodziła różne przekształcenia własnościowe, angażując się w wiele różnych branż (oprócz wymienionych również przemysł stoczniowy i zbrojeniowy). Dzisiaj Valmet jest notowaną na Nasdaq Helsinki korporacją dostarczającą głównie najnowszych technologii dla przemysłów papierniczego i energetycznego, zatrudnia 12 tysięcy pracowników, a wartość sprzedaży sięga 3 miliardów euro (Ali-Yrkkö i in. 2017: 42). Akcjonariat jest rozproszony, ale największym udziałowcem jest Solidium, spółka należąca do Skarbu Państwa.

Po kilku dekadach względnej politycznej i gospodarczej stabilizacji oraz stałego, chociaż niekoniecznie dynamicznego wzrostu gospodarczego, początek lat 90. przyniósł dramatyczny kryzys. Jedną z jego przyczyn było załamanie się wymiany handlowej z rozpadającym się Związkiem Radzieckim. Dla branż, w których ZSRR był głównym odbiorcą towarów, oznaczało to konieczność zmiany. Brak wpływów z eksportu na Wschód stanowił potężną wyrwę w budżecie kraju. Zależność od wymiany handlowej ze wschodnim sąsiadem była znaczna, w powojennym okresie handel zagraniczny z ZSRR odpowiadał za około 10–25% wymiany zagranicznej (Hira 2012: 40). W fińskiej literaturze przedmiotu pisze się wręcz o wielkiej depresji początku lat 90. W latach 1990–1993 fińskie PKB spadło o 13%, a bezrobocie wzrosło do 18% (Niemelä, Saari-nen 2012: 172). Wprawdzie tory całej gospodarki były wówczas nastawione na zaawansowane technologie, które stawały się jej nowym kołem zamachowym, jednak błędne – z perspektywy czasu – decyzje o deregulacji sektora finansowego

---

² Dzisiaj Suomenlinna, jeden z „eksportowych” zabytków Finlandii znajdujących się na liście dziedzictwa architektonicznego UNESCO.

podjęte w połowie lat 80. pogłębiły kryzys i wydłużyły proces powrotu na ścieżkę wzrostu. Co ciekawe, o tych czynnikach w popularnych narracjach o kryzysie początku lat 90. rzadziej się wspomina, koncentrując się na kwestiach zewnętrznych. Tymczasem wewnętrzna polityka dotycząca sektora finansów w tym przypadku znacząco przyczyniła się do kłopotów fińskiej gospodarki (Eloranta, Kauppila 2006). Jak pisze Vivekanandan (2012: 86):

Już od początku lat 80. Bank Finlandii inicjował reformy w celu deregulacji rynku finansowego, ich kulminacją była, w 1986, deregulacja systemu ustalania stóp procentowych. Wkrótce zniesiono kontrolę nad importem kapitału. Te zmiany drastycznie zmieniły mechanizmy ustalania kursu wymiany walut. (...) Kredyt staniał dzięki niskim stopom procentowym (...). Nastąpił chwilowy wzrost produkcji i zatrudnienia, ale ponieważ był finansowany długiem, stanowił świetną podbudowę pod nadchodzący kryzys finansowy i recesję. Niedługo sytuacja się pogorszyła, stopy procentowe wzrosły z 12 do 18%, spadła produkcja i wartość aktywów. Wysokie stopy w zadłużonej gospodarce znacząco osłabiły popyt wewnętrzny (...). Deregulacja pozwoliła fińskim bankom na udzielanie pożyczek w zagranicznych walutach. Dług międzynarodowy rósł, zadłużenie brutto w stosunku do budżetu wzrosło siedmiokrotnie w ciągu dekady. Dewaluacja fińskiej marki nie pomogła.

W ciągu zaledwie pół dekady od 1990 do 1995 roku stopa bezrobocia w Finlandii wzrosła z 3,5% do prawie 20%. Około 400 tys. osób straciło pracę. Deficyt się pogłębiał przez utratę wpływów z podatków i konieczność wypłacania zasiłków rosnącej grupie niepracujących. Wprawdzie w drugiej połowie ostatniej dekady XX wieku gospodarka się odbiła, jednak nie wszystkie segmenty osób bezrobotnych były w stanie na tym skorzystać. Niektóre społeczno-ekonomiczne problemy pogłębiały się, np. w 1998 prawie dwie trzecie spośród 13% niepracujących w Finlandii stanowiły osoby długotrwale bezrobotne (Vivekanandan 2012: 86–88). Dla niektórych firm i obywateli to właśnie ówczesne decyzje związane z polityką pieniężną były przyczyną niekiedy wieloletnich problemów z zadłużeniem (Knight, Routti 2012: 78).

Sposób, w jaki fińska gospodarka powróciła na ścieżkę wzrostu gospodarczego po głębokim kryzysie lat 1991–1993 w opinii ekspertów, ale także obywateli, potwierdził obraną wcześniej ścieżkę strategicznej transformacji państwa. Jednocześnie przekształcenie kryzysu w szansę wzmocniło przeświadczenie, że inwestycje w infrastrukturę oraz badania i rozwój są dalece niewystarczające bez utrzymywania stabilnego finansowania systemu edukacji. Bez wykwalifikowanej kadry, kompetentnych i nowocześnie myślących przedsiębiorców oraz wykształconych administratorów, stabilny rozwój gospodarczy nie jest możliwy (Knight, Routti 2012: 100). Ponadto pojawiły się kolejne empiryczne dowody na to, że dostępność sieci bezpieczeństwa socjalnego, typowa dla krajów nordyckich o socjaldemokratycznym reżimie polityki społecznej, jest czynnikiem

zwiększającym, a nie zmniejszającym, skłonność do ryzyka i podejmowania odważnych decyzji. Dzieje się tak, gdyż podejmujący je (przede wszystkim młodzi ludzie operujący w sektorze start-upów branży ICT) mają gwarancję, że nietrafione pomysły nie przyczynią się co radykalnego pogorszenia sytuacji majątkowej oraz statusu społecznego, co skłania do podejmowania ryzyka bez obawy o konsekwencje błędów czy rynkowych porażek (Knight, Routti 2012: 100).

Intencjonalnie zaplanowany system inwestycji pozwolił fińskiej wersji „kapitalizmu koordynowanego” odnieść sukces, który nie ograniczył się tylko do przyspieszenia i zwielokrotnienia produktu krajowego, ale pozwolił – dzięki redystrybucyjnym pryncypiom modelu socjaldemokratycznego – na powszechne korzystanie z tego sukcesu większości społeczeństwa (Oinas 2005: 1234–1238). W efekcie wzmocniło się również w Finach przeświadczenie, że ramy dla tworzenia innowacyjnej infrastruktury muszą być zapewnione przez instytucje państwa. A ponieważ jakość ich usług i eksperckość kadry ma zasadnicze znaczenie, nie powinno się na nich oszczędzać.

Bezprecedensowy awans Finlandii w XX wieku z pozycji kraju peryferyjnego do globalnego gospodarczego rdzenia (w rozumieniu Wallersteinowskiej teorii systemów-światów, Wallerstein 2007) jest oczywiście efektem długiego i średniego trwania wielu czynników historyczno-kulturowych. Szczególną rolę przypisać tu można formacji narodowych elit politycznych, specyfice procesu narodotwórczego, znaczeniu edukacji, wiedzy i nauki dla fińskich elit i społeczeństwa, a także dominującej wśród kluczowych aktorów realistycznej orientacji na przyszłość. Ani ekonomiści, ani fińscy politycy nie twierdzą, że fińska droga do gospodarczego sukcesu w II połowie XX wieku była od początku strategicznie zaplanowana i realizowana. Wiele zmian, które pozwoliły Finlandii znaleźć się na przełomie bieżącego i minionego stulecia w rankingach najbardziej zaawansowanych i konkurencyjnych gospodarek świata, wynikało z czynników egzogennych. Niemniej w tym opracowaniu szczególną uwagę zwracam na procesy endogenne, które pozwoliły na wykorzystanie szansy stworzonej przez dwudziestowieczne zmiany geopolityczne w Europie oraz trendy związane z gospodarką światową. Niewiele krajów półperyferyjnych może doświadczyć zmiany statusu w którymś momencie swojej historii. Jak pokazuje Wallerstein (1976: 466), dla takiej transformacji kluczowa jest właśnie polityka wewnętrzna oraz planowanie gospodarcze, najczęściej dotyczące replikowania przez biedne kraje doświadczeń krajów zamożniejszych. Zmiany są więc wynikiem endogennych działań wynikających z obserwacji egzogennych czynników. Nie ma tu miejsca na szczegółową rekapitulację założeń teorii systemów-światów oraz sposobów jej empirycznego stosowania. W pracach tych temat Finlandii nie był zresztą szczególnie eksplorowany. Do 1918 roku trudno klasyfikować Finlandię w odniesieniu do modelu Wallersteinowskiego, nie była bowiem krajem suwerennym. Jednak, jak wskazuje Kiljunen (1992: 24), do zakończenia II wojny światowej struktura handlu, specjalizacja w eksporcie surowych (drewno) lub słabo przetworzonych (dziegieć, pulpa

papierowa i smoła) produktów, które odpowiadały za 90% fińskiego eksportu, lokowałyby Finlandię w grupie krajów peryferyjnych. Demokratyczne struktury państwowe oraz powszechna edukacja były z kolei nietypowymi cechami dla krajów peryferyjnych, co pozwalałoby polemizować z takim przypisaniem. Sam Wallerstein w 1976 roku zaliczył Finlandię do grupy krajów półperyferyjnych (1976: 465). W późniejszych pracach badaczy empirycznie aplikujących teorię systemu-świata nie ma konsensusu dotyczącego momentu awansu do krajów centrum. Zdaniem jednych (Clark, Beckfield 2009) dokonał się on już w latach 80., podczas gdy inni naukowcy zaliczali Finlandię tego okresu wciąż do krajów półperyferyjnych (np. Arrighi, Drangel 1986). Nie ma jednak wątpliwości, że przełom tysiącleci to okres, gdy Finlandia spełnia wszelkie kryteria przynależności do gospodarczego globalnego centrum.

Lounasmeri (2010: 80–81) przeprowadził analizę zawartości najważniejszego fińskiego dziennika opiniotwórczego „Helsingin Sanomat” właśnie z lat 1992–2004, kluczowej epoki dla przemian fińskiej gospodarki i modelu społecznego. W analizie koncentrował się na dyskusjach o roli, miejscu i kierunkach rozwoju państwa fińskiego w globalizującym się świecie. Wskazywał na obecność w fińskiej debacie publicznej dwóch koalicji skupiających rozmaitych interesariuszy. Co ciekawe, zarysowujące się w tym okresie dyskursywne różnice szły w wielu przypadkach w poprzek stabilnych od dziesięcioleci podziałów partyjnych. Jedną z nich nazwał „Koalicją na rzecz konkurencyjnej Finlandii”. Składała się wówczas z premierów oraz liderów trzech największych tradycyjnie fińskich partii parlamentarnych: centrowo-agrarnej Partii Centrum (Keskusta), liberalnej w kwestiach ekonomicznych Partii Koalicyjnej (Kokoomus) i Partii Socjaldemokratycznej (SPD), ich ministrów oraz wszystkich liderów stowarzyszeń biznesowych, większości urzędników służby publicznej oraz akademickich ekonomistów. Druga to „Koalicja na rzecz sprawiedliwej i odpowiedzialnej społecznie Finlandii”, w jej skład wchodziły przedstawiciele mniejszych partii, parlamentarzysty niepełniący funkcji rządowych (także z SPD), NGO-sy, ruchy społeczne, akademicy zajmujący się naukami społecznymi i humanistycznymi. Autor badania tak opisuje różnice między koalicjami:

W wizji Finlandii jako państwa konkurencyjnego świat jest postrzegany jako globalny rynek, wymagający ostrej rywalizacji ze zwycięzcami i przegranymi. (...) Jeśli Finlandia chce być narodem zwycięskim, jej obywatele muszą się poświęcić, by to osiągnąć. Rolą państwa ma być tworzenie korzystnych warunków dla kapitalistycznej rywalizacji. Państwo konkurencyjne przyjmuje logikę korporacyjną, gdzie logika rywalizacji przenosi się na wszystkie sektory społeczeństwa. Finlandia jest krajem konkurencyjnym, zamożnym, elastycznym, innowacyjnym, efektywnym i produktywnym, demokratycznym i wspierającym indywidualności. Finlandia i Finowie muszą być gotowi na nieustanne reformy i innowacyjność, niezbędne, by pozostać konkurencyjnymi (...) W wizji Finów jako sprawiedliwej

i odpowiedzialnej nacji przedstawia się i podkreśla rolę solidarności, dobrostanu, wspólnych wartości, zatrudniania i demokracji. W tej wizji, kontynuowanie i zachowanie istniejących struktur państwa opiekuńczego są eksponowane. Odpowiedzialność rozumiana jest jako odpowiedzialność za społeczeństwo i wspólnotę oraz obowiązek społeczeństwa za dbałość o ich członków i oferowanie sieci bezpieczeństwa wszystkim, którzy jej potrzebują.

Ponieważ fińskie debaty publiczne są nastawione na poszukiwanie konsensusu w ramach akceptowalnych przez wszystkich aktorów negocjacji, a ich uczestników cechuje wstrzemięźliwość w formułowaniu ostrych, antagonizujących tez, te rozbieżne wizje w przypadku Finlandii pozwoliły na wykreowanie hybrydy. Państwa, które przy znacznej ekspansji w kierunku gospodarki *stricte* rynkowej, przejmującej w wielu obszarach radykalnie konkurencyjne, neoliberalne rozwiązania (np. w sektorze start-upów czy sposobie organizacji szkolnictwa wyższego), jednocześnie zachowuje wysokie standardy państwa opiekuńczego w zakresie zapewnienia sieci bezpieczeństwa socjalnego obywatelom. Wprowadzając reguły rynkowej konkurencji w dziedzinie badań oraz edukacji wyższej, wyłącza spod rynkowych zmagania sektor szkolnictwa na niższych poziomach, biorąc jednocześnie odpowiedzialność za funkcjonowanie newralgicznych, a bardzo kosztownych polityk publicznych w zakresie zdrowia obywateli i zabezpieczenia socjalnego. Najbliższe lata pokażą, na ile ten model państwa będzie możliwy do utrzymania w obliczu nowych wyzwań. Jednak podsumowując jego działanie dotychczasowe, trzeba uznać, że sprawdził się w newralgicznym dla współczesnej Finlandii momencie.

ROZDZIAŁ 2

PAŃSTWO I REWOLUCJA TECHNOLOGICZNA

Pierwszą publiczną instytucją, którą postrzega się dzisiaj jako pionierską w realizacji projektowanej przez państwo polityki rozwojowej w dziedzinie nauki i technologii było VTT (*Valtion teknillinen tutkimuslaitos*), czyli Narodowe Centrum Badawcze. Powstało w 1942 roku w celu eksperckiego wzmocnienia przemysłu zbrojeniowego. Po Wojnie Zimowej i w czasie Wojny Kontynuacyjnej wiadomo było, że zapotrzebowanie na *know how* w tej dziedzinie będzie rosło. Kilka przetestowanych w trakcie Wojny Zimowej fińskich wynalazków weszło potem zarówno do historii techniki wojskowej, jak i powszechnej świadomości. Legendarna „pepesza”, unieśmiertelniony w kulturze popularnej pistolet maszynowy PPSz-41 został opracowany przez radzieckich inżynierów na bazie stworzonej przez Finów broni Suomi-1935. W wyniku inwazji Rosji w Ukrainie w 2022 roku cały świat ponownie obiegły zdjęcia z wykorzystywanymi przez ukraińskie siły koktajlami Mołotowa. Finowie nie omieszkali przypomnieć w memach, że tę słynną dzisiaj, improwizowaną broń produkowały na masową skalę w trakcie Wojny Zimowej fińskie zakłady monopolowe Alko. Zamiast wetkniętego w szyjkę butelki materiału, nasączonego płynem łatwopalnym wykorzystywano zapalki sztormowe, bardziej przydatne w tamtych warunkach. Nazwa nawiązuje do deklaracji przypisywanej Władysławowi Mołotowowi, ministrowi dyplomacji Związku Radzieckiego, w której stwierdzono, że bombardowania Helsinek na początku radzieckiej inwazji są w istocie rzutami pomocy humanitarnej. Fiński przemysł zbrojeniowy do dzisiaj należy do najbardziej cenionych w Europie, zarówno pod względem nowych technologii (np. w zakresie łączności wojskowej), jak i produkcji oraz eksportu uzbrojenia i sprzętu (lub licencjonowania produkcji sprzętu w innych krajach, np. produkowanych w Polsce Bojowych Wozów Piechoty „Rosomak”). VTT, instytucja, która miała w przyszłości odegrać fundamentalne znaczenie w rozwoju przemysłu nowych technologii w Finlandii, była spółką specjalnego przeznaczenia, w całości należąca do państwa. Miała w statucie prowadzenie badań na rzecz przemysłu i *non-profit*. W pierwszym okresie działalności zakładała prowadzenie badań na rzecz wzmocnienia jakości produktów wykorzystywanych przez fińską armię. Pierwszym dyrektorem placówki był ówczesny rektor Uniwersytetu w Helsinkach. Tuż po wojnie instytut koncentrował się na ściśle kontrolowanym przez odbiorcę zapewnieniu wysokiej jakości produkcji przemysłowej, wysyłanej do ZSRR w ramach reparacji. W latach 50. laboratoria przeniesiono do nowo wybudowanej siedziby w Otaniem, jednej z dzielnic Espoo, dając początek jednemu z najważniejszych klastrów nowych technologii w Europie. Już w latach 60. w ramach VTT funkcjonowało 26 laboratoriów, w których pracowało ponad 400 naukowców.

W tym czasie coraz popularniejsze stawały się na świecie badania nad przyszłością, próbujące odpowiadać na pytania o kierunki rozwoju technologii oraz możliwości ich merkantylnego monetyzowania. Pracownie zajmujące się foresightem i futurologią zaczęły powstawać w wielu placówkach badawczych świata. Szczególnie dynamicznie rozwijały się w Japonii i Stanach Zjednoczonych, a w Europie – w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Szwecji. Nie trzeba było długo czekać, by zainteresowali się nimi także fińscy naukowcy i decydenci (Tapio, Sirkka 2018: 111–112).

Większość analityków uznaje, że kluczowe znaczenie dla innowacyjności fińskiej gospodarki miała powołana w 1967 roku Sitra (Narodowy Fundusz Badań i Rozwoju), ufundowana przez fiński Bank Centralny z okazji 50-lecia uzyskania niepodległości. Sitra łączy funkcje niezależnego think tanku doradczającego rządowi oraz publicznego inwestora wybierającego do dofinansowania nowe przedsięwzięcia, głównie prace badawczo-rozwojowe (także nowo powstające firmy finansowane na zasadzie *venture capital*). Pod warunkiem, że są one wysoko innowacyjne i działają w jednym z obszarów zdefiniowanych przez państwo jako ważne dla przyszłego rozwoju. To zadania związane zarówno z nowymi technologiami (np. konstrukcja pierwszej międzyuczelnianej sieci komputerowej), z ekologią i rozwojem zrównoważonym, ale również z badaniami mającymi na celu poprawę jakości życia obywateli: funkcjonowania instytucji, służby zdrowia, planowania miejskiego.

Seminaria organizowane przez Sitra w ramach *Information Society Strategy and Program Formulation* dotyczyły głównie zarządzania polityką gospodarczą oraz stymulowania prac rozwojowo-badawczych w poszczególnych sektorach rynku nowych technologii. Pozwoliły najważniejszym decydentom oraz aktorom z różnych instytucji sektora publicznego i prywatnego uzyskać *know how* niezbędne do projektowania i wdrażania planów strategicznych (Knight, Routti 2012: 78, 99). W dużej mierze dzięki Sitra i wynikom prowadzonych przez nią badań powstał w 1983 roku Tekes (Fundusz na Rzecz Technologii i Innowacji, w 2018 po połączeniu z rządową agencją promocji międzynarodowej Finpro Oy przemianowany na Business Finland). Tekes przejął większość zadań związanych z finansowaniem innowacyjnych badań aplikacyjnych prowadzonych przez instytucje państwowe (uczelnie, instytuty badawcze). Trzy z czterech największych programów badawczych dotyczyły nowych technologii, w szczególności telekomunikacyjnych. Miały zasadnicze znaczenie dla późniejszego sukcesu kraju jako lidera światowego w tej dziedzinie (Castells, Himanen 2009: 68–109). Jak pokazuje Hira (2012: 52), jednym z głównych beneficjentów tych programów wsparcia była, mało znana wówczas poza Finlandią i Skandynawią, firma Nokia. Sposób łączenia w projektach różnych instytucji Asplund i Maliranta (2006: 72) określają jako wertykalną kolaborację. Wskazują też, że w miarę upływu lat coraz częściej finansowane przez Tekes projekty nie były projektami *science push* czyli poszukiwaniem rozwiązań innowacyjnych w efekcie

przeprowadzonych badań naukowych, tylko *industry-pull*, nakierowanymi na rozwiązywanie istniejących i zdefiniowanych w przemyśle problemów.

Z perspektywy 2021 roku tak rolę Sitra opisywał mi w wywiadzie Oras Tynkkynen, specjalista ds. rozwoju zrównoważonego, były fiński parlamentarzysta, pracujący w tej instytucji na wysokim stanowisku eksperckim:

Sitra to jest dziwne zwierzę, dość trudno je opisać, bo nie ma wielu podobnych instytucji w innych krajach. Ja przeważnie mówię, że Sitra to „dom przyszłości” dla Finlandii, koncentrujący się na przyszłości, na dobrostanie mieszkańców, rozwoju Finlandii w bardzo wielu obszarach, a głównym zadaniem jest przygotowanie Finlandii do zmian społecznych. Jest wiele instytucji w Finlandii pracujących w węższych obszarach, dotyczących konkurencyjności gospodarki czy klimatu, ale bardzo niewiele takich, które byłyby przygotowane do rozpoczęcia i implementowania systemowych zmian (...) Zawsze próbowaliśmy wyzbyć się myślenia silosowego i holistycznie podchodzić do tych najważniejszych kwestii.

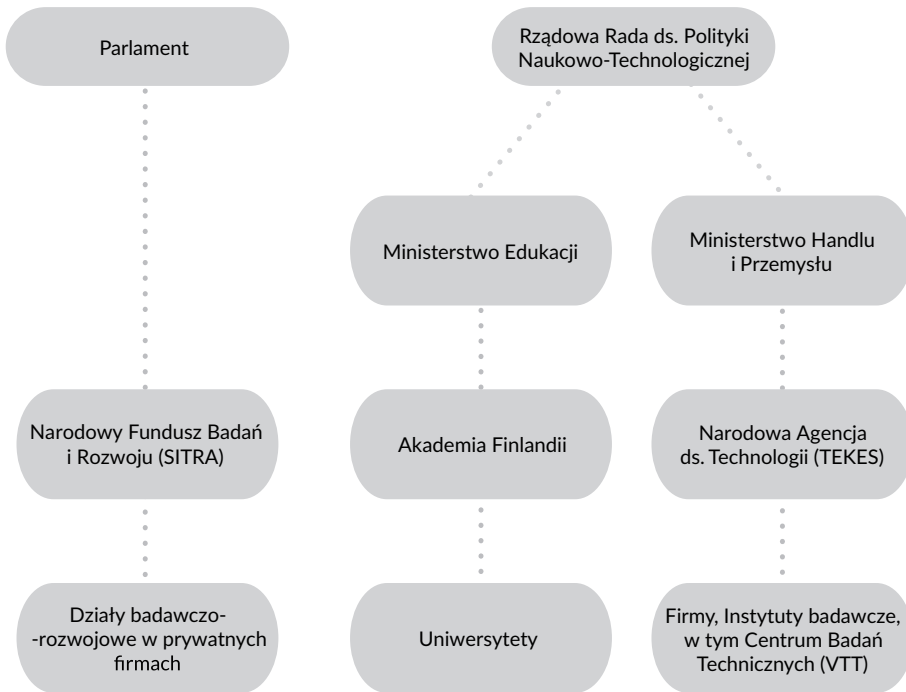
Jak mówi Tynkkynen, w pierwszych latach istnienia kluczowa była rola instytucji finansującej inwestycje:

Gdy powstała wiele lat temu, jednym z kluczowych czynników, był fakt że nie było żadnego rynku dla inwestycji w rodzaju *venture capital* w Finlandii, więc potrzebowaliśmy instytucji publicznych by wypełnić tę rolę. Dzisiaj już nie ma takiej potrzeby, dzisiaj uwaga może koncentrować się na zmianie społecznej.

W XXI wieku działa w Finlandii wiele prywatnych instytucji kapitałowych, które finansują nowo powstające spółki. A kultura start-upów rozwija się bardzo dynamicznie (Koskinen 2020).

Ministerialna Grupa ds. Programu Budowy Społeczeństwa Informacyjnego oraz Rada Społeczeństwa Obywatelskiego inicjowały tworzenie strategii, A także monitorowały progres prac przy udziale ekspertów i urzędników z ramienia wszystkich rządowych resortów (Knight, Routti 2012: 82). Najważniejszą instytucją *stricte* polityczną była zaś Rada Nauki i Technologii, funkcjonująca od 2009 roku jako Rada Badań i Innowacji (Sotarauta 2012). Państwo przyjmowało zatem aktywną rolę angażując najwyższe kręgi władzy w realizację polityki naukowej. Radzie przewodniczył premier Republiki, a w jej skład wchodziły przedstawiciele ministerstw handlu i przemysłu oraz edukacji. Pierwszy resort realizował swoje priorytetowe działania za pośrednictwem funduszu Tekes. Beneficjentami konkursów mających charakter wdrożeniowo-aplikacyjny mogły być firmy, instytucje naukowe oraz agendy państwa, zarówno z poziomu samorządowego, jak i centralnego. Wyróżnikiem tego modelu był wymóg partnerstwa instytucji publicznych z firmami prywatnymi. Akademicki urbanista, z którym przeprowadziłem wywiad ekspercki, mówił, że czasem jest

to tylko biurokratyczny wymóg realizowany *pro forma*, przy wykorzystywaniu osobistych kontaktów i angażowaniu znajomych przedsiębiorców. Niemniej jest to rozwiązanie, które przyzwyczaja do kooperacji oraz wymusza *networking* między różnymi interesariuszami. Z kolei głównym fundatorem badań podstawowych była i jest nadzorowana przez resort edukacji i nauki *stricte* akademicka instytucja o nazwie *Academy of Finland*. Beneficjentami konkursów grantowych są w 83% uczelnie. W odróżnieniu od wcześniejszych modeli rozwojowych, ten wdrażany w Finlandii nie zakładał przejmowania własności firm i instytucji wykorzystujących publiczne środki w ramach konkursów grantowych. Obejmował jednak udziały, których wartość rosła, gdy inwestycje przekładały się na sukcesy finansowe. Model ten wzmacnia jedną z głównych tez głośnej książki Mariany Mazzucato *Przedsiębiorcze państwo*. Teza ta zakłada, że kluczowe dla powstania wielu prywatnych globalnych korporacji było wsparcie w postaci inwestycji typu *venture capital*, ze środków publicznych, nie prywatnych. Steinbock (2001) pokazuje, że zmiana strategii państwa (facylitacja poprzez *venture capital*, a nie przejmowanie spółek na własność) wiązała się z nieudaną próbą stworzenia państwowego koncernu produkującego elektronikę pod koniec lat 70. Firma Valco, w której państwo miało trzy czwarte udziałów właścicielskich, oraz nowa fabryka firmy (otwarta w 1978 roku w położonej na granicy Finlandii i ZSRR miejscowości Imatra), miała być zdolna do rywalizacji na międzynarodowym rynku, a także stanowić nowe koło rozwojowe dla regionu Południowej Karelii. Przetrwała jednak zaledwie kilka miesięcy. Tytułowe „przedsiębiorcze państwo” jest często skłonne do ponoszenia znacznie większego ryzyka i inwestowania większych środków w spółki o trudnej do przewidzenia w średnio- i długoterminowej perspektywie przyszłości. Czasem więc ponosi porażki. Dotyczy to szczególnie firm zajmujących się nowymi technologiami, prowadzących innowacyjne prace badawczo-rozwojowe, o nieznanym potencjale komercjalizacji. Prywatne fundusze, finansujące podobne inwestycje, znacznie częściej nastawione są na krótkoterminowe efekty (Mazzucato 2013: 190). Wynikiem publicznego wsparcia wielu fińskich firm było przejmowanie części udziałów, np. od 1987 roku Sitra miała udziały w Nokii. Co ciekawe, zarządzający tą instytucją urzędnicy publiczni wykazali się wyjątkową zapobiegliwością i dobrym zmysłem handlowym. Sprzedali większość udziałów na przełomie wieków za 420 milionów euro, zanim Nokia popadła w kłopoty, a wartość jej akcji się zdewaluowała. Środki te reinwestowano w fundusze niskiego ryzyka, pozyskując stały dopływ środków na kolejne inwestycje w spółki operujące w sektorach uznanych za szczególnie istotne. W drugiej dekadzie XXI wieku był to przeważnie sektor tzw. nowych technologii. Dzisiaj Sitra wciąż dysponuje wartymi kilkanaście milionów euro udziałami w Nokii. Są one elementem akcyjnego portfolio, zapewniającym funduszowi finansową i polityczną niezależność. Strukturę fińskiego Narodowego Systemu Innowacji można zobaczyć na rysunku 1:

Rysunek 1. Struktura fińskiego Narodowego Systemu Innowacji

Źródło: Hira 2012: 44.

Narodowy system innowacji w tym kształcie został opracowany w 1990 roku, celem było wsparcie polityki przemysłowej na po recesji. Rządowa Rada Nauki i Technologii deklarowała w 1993 roku:

Aby zbudować demokratyczne społeczeństwo i uprzemysłowiony kraj, Finlandia musi budować swoją pozycję na wiedzy i *know-how*. Nie może konkurować niskimi kosztami, niskim poziomem zabezpieczenia społecznego, swobodnymi standardami zabezpieczenia środowiska naturalnego czy wysokimi subsydiami dla inwestorów. W długiej perspektywie jedyny sposób, by zapewnić gospodarczy i społeczny rozwój, to opierać się na wiedzy i *know-how* (STPC 1993: 13).

Fińscy ekonomiści nie mają wątpliwości, że najważniejszy czynnik wzrostu produktywności gospodarki, a w szczególności jej innowacyjności, wiązał się z publicznym planowaniem i efektywnie działającymi instytucjami państwa (Asplund, Maliranta 2006: 267–270; Knight, Routti 2012: 82). Ich rola nie byłaby tak znacząca, gdyby nie dysponowały dużymi środkami.

Dzięki ponadpartyjnemu konsensusowi finansowanie badań i rozwoju w drugiej połowie XX wieku w Finlandii rosło nieustannie, osiągając u progu XXI wieku poziom 3,5% PKB, jeden z najwyższych na świecie. O znaczeniu nauki może świadczyć również najwyższy wśród krajów OECD odsetek badaczy w relacji do liczebności populacji (Knight, Routti 2012: 78).

Programy realizowane przez Sitra miały na celu budowanie ogólnofinńskiego konsensusu dotyczącego tego, jakimi narzędziami osiągać cele społeczne. Nadrzędnymi celami były: zapewnianie równych i sprawiedliwych szans wszystkim, poprawa jakości życia obywateli, generowanie dóbr materialnych i ich uczciwa dystrybucja, zachowywanie balansu między bezpieczeństwem socjalnym a konkurencyjnością gospodarczą oraz dbanie o środowisko i zrównoważony rozwój. Wszystkie te elementy są tradycyjnie związane z „modelem nordyckim”. W Finlandii jednak uświadomiono sobie, że dla osiągnięcia tych celów niezbędne jest dostosowanie narzędzi do zmieniających się okoliczności, czyli budowa społeczeństwa informacyjnego dostępnego dla wszystkich. Społeczeństwa, w którym zarówno indywidualni obywatele, jak i administracja publiczna i prywatny sektor biznesowy mają wystarczające kompetencje, by korzystać z możliwości, jakie daje najnowocześniejsza technologia (Knight, Routti 2012: 80, 99).

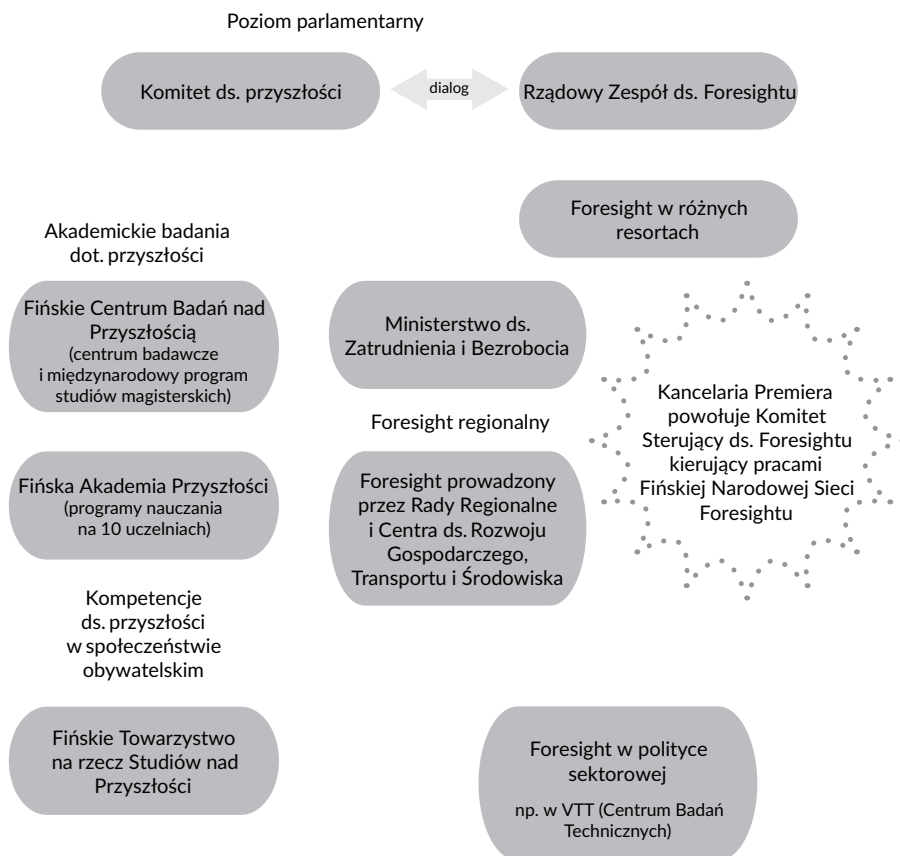
Jak opowiadał w wywiadzie Oras Tynkynnen, komunikacja z opinią publiczną, a nie tylko z kręgami politycznymi i ekspertami jest dla Sitra ważnym elementem codziennej działalności:

Staramy się, by nasze badania i raporty były relatywnie łatwe do znalezienia i by były zrozumiałe dla szerszej publiczności, próbujemy unikać bycia „instytucją elitarną”, która komunikuje się z elitami. Jak docieramy do innych? W wielu przypadkach przez *mass-media*, Sitra ma do nich łatwy dostęp. Głównie, bo, mam nadzieję, robimy coś ciekawego, ale też jesteśmy dobrze rozpoznaną instytucją. (...) Korzystamy z tego, starając się robić różne spotkania, na których tłumaczymy, co robimy, dlaczego i jakie to ma znaczenie dla społeczeństwa. Nie wystarcza nam zamieszczenie online *pedeefa* i liczenie, że ktoś go znajdzie, staramy się, by odpowiedni ludzie dowiedzieli się o tym, co zrobiliśmy.

W wielu narracjach, szczególnie neoliberalnych, wskazuje się na domniemany absurd powoływania kolejnych instytucji lub formułowania nowych praw w celu zmiany rzeczywistości społecznej. W Finlandii tego typu leseferystyczne myślenie i ideologia „małego państwa”, które ma nie przeszkadzać, nie znajduje poparcia. Powstanie w 1992 roku kolejnej stałej komisji w Eduskuncie było popartym przez wszystkie siły polityczne potwierdzeniem znaczenia strategicznego namysłu oraz planowania, a także na opartej o diagnozę naukową refleksji na temat przyszłości. W celu wzmocnienia politycznego zaplecza dla procesów modernizacyjnych powołano Komitet na rzecz

Przyszłości, będący wówczas jedynym takim ciałem na świecie. Jest to jedna z 16 stałych komisji w fińskim sejmie, składająca się z 17 parlamentarzystów wybieranych proporcjonalnie do siły mandatów poszczególnych partii. O ile pozostałe Komisje powiązane są z poszczególnymi ministerstwami, to Komitet na rzecz Przyszłości podlega bezpośrednio premierowi. Jego zadaniem jest prowadzenie dialogu pomiędzy partiami na temat wyzwań, jakie stoją przed Finlandią w perspektywie dłuższej niż czteroletnia kadencja. Przy najmniej raz w czasie kadencji rząd zobowiązany jest zaprezentować strategiczny dokument dotyczący przyszłości, monitorujący zmiany od czasu publikacji poprzedniego i aktualizujący strategię. Komisja ma za zadanie śledzić rozwój nauki, w szczególności weryfikować trafność badań typu *foresight*, zamawiać ekspertyzy naukowe, komentować działania innych komisji i ministerstw w zakresie ich wpływu na długoterminowe plany strategiczne. Zaakceptowane przez Komisję, a opracowane na podstawie naukowych ekspertyz wskazówki są ważnym elementem planowania polityki naukowo-badawczej (Tiihonen 2014; Höyssä 2017). Komisja współpracuje z naukowcami z całej Finlandii (zatrudniając w razie potrzeby ekspertów z zagranicy) oraz z fińskimi agencjami ds. innowacji i nowych technologii. Stałym partnerem Komisji w zakresie badań typu *foresight* jest zaś powstałe również w 1992 roku na Uniwersytecie w Turku *Finland Futures Research Centre* (Tapio, Heinonen 2018). Licząca w momencie powstania trzech badaczy instytucja dzisiaj zatrudnia ich pięćdziesięcioro, ma na koncie setki projektów oraz ponad tysiąc publikacji. Specjalizuje się również w kształceniu ekspertów w dziedzinie *future studies*, na tym kierunku można zdobyć dyplom magistra i stopień doktora. Zinstytucjonalizowany system „przewidywania” przyszłości zaprezentowany jest na rysunku 2.

Proces instytucjonalizacji systemu podejmowania strategicznych decyzji i prowadzenia polityki innowacji, inwestycyjnej i gospodarczej, sugeruje, że fińska polityka publiczna wykazywała się znaczną elastycznością i umiejętnością adaptacji do zmieniających się wyzwań. Powstawanie kolejnych instytucji publicznych układa się w kontinuum powiązane ściśle z globalnymi zmianami gospodarczymi i technologicznymi. W apogeum głębokiego wewnętrznego kryzysu gospodarczego i recesji lat 1991–1993 powołano do życia *stricte* polityczną, ale pluralistyczną komisję parlamentarną. Jej celem było – we współpracy z rządem – zapewnianie politycznego wsparcia oraz pilnowanie kierunku strategicznych zmian i inwestycji. Utrzymanie kursu wymagało politycznego parasola ze względu na rosnące doraźne potrzeby (wynikające z kryzysu), które mogłyby być zarzewiem politycznych sporów między poszczególnymi resortami i grupami interesu.

Rysunek 2. Instytucjonalny kontekst badań foresightowych w Finlandii

Źródło: Parlament Finlandii.

Kiedy nadeszła wielka depresja początku lat 90., w okresie 1990–1993 fińskie PKB spadło o 13%, a bezrobocie wzrosło do 18%, fińskie elity, zaciskając pasa, utrzymały priorytetowe finansowanie publicznych inwestycji w sektorze ICT i komunikacji mobilnej oraz finansowanie edukacji i badań naukowych (Niemelä, Saarinen 2012: 172). O Finlandii często wspomina się jako o przykładzie potwierdzającym możliwość analizy innowacyjnej zmiany technologicznej za pomocą koncepcji potrójnej helisy opisanej w latach 90. przez Etzkowitza i Leydesdorffa (1995), a następnie zoperacjonalizowanej w kolejnych publikacjach (np. Etzkowitz 2003). Wykorzystująca metaforę geometryczno-biochemiczną, główna teza tej ramy pojęciowej mówi o potencjalnie korzystnych warunkach do rozwoju wysoko innowacyjnego biznesu, przy odpowiednim zorganizowaniu i wykorzystaniu interakcji między uczelniami, przemysłem

a sektorem publicznym (rządem). Kooperacja między uczelniami a przemysłem nie jest tu zredukowana wyłącznie do zapewnienia wykwalifikowanej kadry dla przedsiębiorstw w postaci absolwentów uczelni. Polega na stałej współpracy zapewniającej wymianę idei między instytucjami oraz wspierającej wymianę specjalistów między różnymi podmiotami – by z ich zróżnicowanych doświadczeń i kompetencji mogły korzystać zarówno uczelnie, jak i firmy. W relacjach między rządem a uczelniami największą wagę przywiązuje się do uzgadniania priorytetowych obszarów finansowania badań naukowych z budżetu publicznego, w zależności od zidentyfikowanych wspólnie wyzwań i wyznaczonych, szczególnie obiecujących, obszarów badawczych „inwestycji”. Relacje między rządem a sektorem prywatnym mogą przybierać, rzecz jasna, różne formy. Dla wzrostu innowacyjności gospodarki szczególnie ważne są regulacje dotyczące ochrony patentowej, wspierania przedsiębiorstw w kluczowych sektorach gospodarki oraz budowania sieci wsparcia i zabezpieczenia społecznego, które zabezpieczają innowacyjne przedsiębiorstwa i ich ryzykowne przedsięwzięcia w momencie rynkowych porażek. Jakiegokolwiek nie byłyby relacje między kluczowymi aktorami, żaden efekt synergii nie mógłby zostać osiągnięty bez poważnego traktowania założenia o priorytetowym traktowaniu przez państwo nauki, czyli stabilnego i rosnącego finansowania. Między 1991 a 2005 rokiem nakłady na badania w Finlandii zwiększyły się dwukrotnie, a budżet Academy of Finland oraz Tekes trzykrotnie, co jest bezprecedensowym w skali świata wzrostem wydatków na cele badawcze. Polityka publiczna w zakresie badań i nauki wiązała się tu bezpośrednio ze średnio-okresową strategiczną agendą wspierania uzgodnionych (w oparciu o wspólne rządowo-akademicko-przemysłowe) priorytetowych obszarów gospodarki. Finansowanie badań aplikacyjnych uzyskało wówczas bezapelacyjny priorytet. W pierwszej połowie lat 90. to Tekes stał się najszczodrzej finansowaną z budżetu centralnego instytucją badawczą w kraju, uzyskując wyższy poziom wsparcia niż wszystkie fińskie uczelnie razem wzięte. W tym czasie finansowanie badań w coraz większym stopniu oparte było na konkursach grantowych. Udział dystrybuowanych w ten sposób środków w okresie 1992–2008 wzrósł z jednej czwartej do 46% (Hira 2012: 54–55; Jäntti, Vartiainen 2012).

Schylek przemysłu i rozwój nowych technologii a zmiana społeczna na poziomie lokalnym

Rozwój sektora nowych technologii dotyczył również miast tradycyjnie przemysłowych, które dzięki nowym możliwościom miały szansę przezwyciężyć kryzys związany z deindustrializacją. Najlepszym przykładem jest największe śródlądowe miasto Finlandii, czyli Tampere, od początku XIX wieku będące dzięki polityce gospodarczej carskiego imperium głównym ośrodkiem przemysłowym (oraz naturalnym zapleczem ruchu robotniczego i fińskiej lewicy).

Dominującym przez lata przemysłem w tym mieście była produkcja tekstyliów, dzięki czemu Tampere zyskało przydomek „fińskiego Manchesteru”. Mimo dynamicznego rozwoju demograficznego miasto dopiero w 1960 roku „dorobiło się” uczelni wyższej. Na bazie przeniesionej z Helsinek Szkoły Nauk Społecznych powstał Uniwersytet w Tampere. Przyczyniło się to do stopniowej zmiany lokalnej struktury społecznej pod względem wykształcenia oraz przygotowało obywateli i instytucje miejskie na nadchodzące zmiany. W 1965, najpierw jako gałąź helsińskiego Uniwersytetu Technicznego, a później jako samodzielna uczelnia, powstaje Uniwersytet Technologii w Tampere. Stanie się on kuźnią kadr dla powstającego sektora nowych technologii komunikacyjnych (Rek-Woźniak, Woźniak 2020).

Liczba miejsc pracy w tradycyjnym przemyśle w fińskim Manchesterze spadała już od połowy lat 70., by u schyłku XX wieku osiągnąć liczbę 20 tysięcy. Wraz z postępującym rozwojem technologii rosła wydajność pracy. W przemyśle maszynowym w latach 1975–1995 produkcja wzrosła o 25% przy 50-procentowym spadku zatrudnienia. Jednak już w latach 70. i 80. lokalne firmy inwestowały w badania i rozwój, by przetrwać przewidywany dalszy spadek zatrudnienia w tradycyjnych produkcyjnych branżach (Lester, Sotarauta 2000: 143–145). Tampere stawało się coraz bardziej zdywersyfikowane gospodarczo. Upadek ZSRR oraz załamanie wymiany handlowej ze Wschodem, połączone z otwarciem rynków europejskich na tanie tekstylia z Chin unicestwił ten przemysł, w skali porównywalnej do tego, co wydarzyło się w siostrzanym mieście Tampere – Łodzi i w regionie łódzkim. W 1993 roku bezrobocie w obu miastach wyniosło 23% (Kunz 2003: 142–143). Mimo chwilowego kryzysu społecznego Tampere, wraz z całym krajem, było już na ścieżce unowocześniania gospodarki, przechodzenia w sferę nowoczesnych usług w miejsce produkcji. W ostatnim dziesięcioleciu minionego stulecia rozpoczęła się na znaczną skalę ekspansja miejsc pracy w stymulowanym głównie przez Nokię sektorze ICT, w którym w ciągu zaledwie 5 lat, między 1996 a 2000 rokiem liczba miejsc pracy podwoiła się, sięgając 10 tysięcy, a doliczając nowe media i cyfrowy handel – 15 tysięcy. Regeneracja poprzemysłowa była relatywnie – w porównaniu do innych krajów, szczególnie Europy Środkowo-Wschodniej, gładką transformacją gospodarczą (Kostiainen, Sotarauta 2002). Tradycyjne miejsca pracy w przemyśle, chronione w większości układami zbiorowymi, zapewniały zatrudnionym godne warunki życia. Ale to nowy klaster technologiczny, wymagający od pracowników aktualnych kompetencji, gwarantowanych m.in. przez lokalne uczelnie, przyniósł płącową ekspansję. W publikacjach eksperckich pisano o udanej transformacji w nowoczesne miasto, zastąpieniu gospodarki przemysłowej gospodarką opartą na wiedzy, sukcesie bez precedensu w nowoczesnej, zglobalizowanej fazie kapitalizmu, w której technologiczne *know-how* i *design* miały stanowić przewagę konkurencyjną (Kostiainen, Sotarauta 2002). Kluczową rolę odegrała Nokia, dzięki której, a raczej, dla której, w 1988 roku przy Technical University of Tampere powstało Nokia Cellular Systems, eksperckie zaplecze rozwijającej się dynamicznie przez kolejne dwie

dekady korporacji w jej dwóch kluczowych działach – Nokia Mobile Phones oraz Nokia Networks. W apogeum rozwoju laboratoria Nokii w Tampere zatrudniały 4000 pracowników o najwyższych kompetencjach.

Fiński historyk przemysłu, komentując przemiany Tampere tego okresu, pisze:

Kiedy tradycyjny przemysł upadł na przełomie lat 80. i 90., Tampere było odpowiednio przygotowane. Najpierw sieci wsparcia państwa opiekuńczego ocaliły tych, którzy stracili pracę. Robotnikom zaproponowano wcześniejsze emerytury oraz możliwość przekwalifikowania się. W najpoważniejszym momencie w latach 90. nowy sektor high-tech, któremu przewodziła Nokia, okazał się zbawcą. Przyniósł miastu miejsca pracy i wyjątkowe wpływy podatkowe. Co ciekawe, w efekcie przetrwała też część „starych przemysłów”, dzięki możliwościom szybkiej adaptacji do wytwarzania nowych produktów wysoko technologicznych również w tradycyjnych branżach (Haapala 2011: 18).

Poza Helsinkami najbardziej kojarzącym się z nowymi technologiami miastem Finlandii jest dzisiaj zapewne Espoo. Znajdujące się w aglomeracji helsińskiej i składające się *de facto* z 5 mniejszych gmin miasto (które ten status otrzymało dopiero w 1972 roku) jest dzisiaj jednym z najważniejszych w Europie klastrów nowych technologii. W dzielnicy Otaniemi znajduje się m.in. powstały z połączenia Uniwersytetu Ekonomicznego, Technologicznego oraz uczelni specjalizującej się w sztukach pięknych i projektowaniu, Uniwersytet Aalto oraz siedziba VTT, kluczowego narodowego centrum badawczego, jak również centrale wielu zaawansowanych technologicznych korporacji, takich jak: Nokia, HMD Global, Tieto, KONE, Neste, Fortum, Orion, Foreca czy należące do najsłynniejszych na świecie firmy produkujące gry video: Rovio oraz Remedy Entertainment. Polityka budowy klastrów przemysłowych we wszystkich sektorach gospodarki do dzisiaj jest ważnym elementem instytucjonalizacji gospodarki opartej na wiedzy. Narodowy System Innowacji wspiera firmy i władze lokalne w koordynacji współpracy i przepływu wiedzy pomiędzy instytucjami oraz w ich sieciowaniu. Kluczowym narzędziem polityki rozwoju regionalnego była tworzona od 1994 roku sieć Centrów Eksperckich. Ich celem było zdiagnozowanie na poziomie regionów możliwości rozwojowych oraz specyfiki i potencjału badawczo-rozwojowego (ocena możliwości uczelni i instytucji badawczych oraz prywatnych firm, ewaluacja kompetencji oraz zapotrzebowania na kompetencje wśród zasobów pracy). Strategiczne decyzje podejmowano w oparciu o te ekspertyzy. W zakresie rozwoju sektora nowych technologii komunikacyjnych cała Finlandia stała się klastrem tego przemysłu, z szeregiem „podklastrów” specjalistycznych.

Jak piszą Hjerpe i Jukava (2006), neoklasyczni ekonomiści zarzucali Finlandii w ostatnich dekadach XX wieku znaczące przeregulowanie gospodarki. „Kapitalizm koordynowany” w perspektywie triumfujących wówczas idei neoliberalnych brzmiał niemal jak oksymoron, państwo miało przeszkadzać w działaniach

prorozwojowych. Kraje skandynawskie miały być skazane na klęskę, bankructwo, jeśli chciały pozostać przy swoim modelu rozwoju gospodarczego. Wyjątkowa sytuacja Finlandii, która dokładnie w tym okresie odniosła bezprecedensowy sukces gospodarczo-technologiczno-społeczny stanowi zaprzeczenie neoliberalnego *credo*. Oczywiście otwarte pozostaje pytanie, na ile decydujące były specyficzne czynniki kulturowe i skala funkcjonowania fińskiej gospodarki. Mokyr uznaje ją za przykład kategorii: *Successful Small Open Economies* (2006).

ROZDZIAŁ 3

OD NARODOWEGO „CHAMPIONA” DO NARODOWEGO PROBLEMU. STUDIUM PRZYPADKU NOKII

Historia firmy Nokia zaczęła się w 1865 roku, gdy Knut Fredrik Idestam na brzegu bystrza Tammerkoski w Tampere zbudował fabrykę pulpy drzewnej. Po trzech latach otworzył kolejną w położonej kilkanaście kilometrów dalej miejscowości Nokia. Tamtejsze bystrza zapewniały jeszcze więcej energii elektrycznej, więc następną inwestycją była elektrownia wodna, a kolejnym towarem prąd sprzedawany powstającym w pobliżu zakładom, np. Fińskiej Fabryce Gumy Suomen Gummitehdas. Firma ok. 1904 roku zaczęła wykorzystywać nazwę Nokia. Wkrótce przejęła znajdującą się nieopodal fabrykę pulpy papierowej, sprzedając pod tą marką zarówno papier, w tym toaletowy, jak i wyroby gumowe, w tym kalosze, buty czy inne gumowe produkty wykorzystywane w różnych branżach. Wkrótce przejęła również Suomen Kaapelitehdas, największego w kraju producenta telefonów oraz kabli telegraficznych. W tampereńskim muzeum Vapriikki do dzisiaj można oglądać wyprodukowane w różnych fazach istnienia Nokii produkty, świadczące o niezwyklej dywersyfikacji branżowej firmy od początku jej istnienia (Steinbock 2001; Oinas 2005: 1232–1233). Rozwojowy bodziec dla fabryki kabli Suomen Kaapelitehdas, integralnej części korporacji Nokia, wiązał się z koniecznością zwiększenia efektywności i innowacyjności wynikających z obciążenia produkcją na rzecz reparacji wojennych, których aż jedną czwartą stanowiły radzieckie zamówienia na okablowanie (Hira 2012: 42). Nie będąc wówczas uczestnikiem wymiany *know-how* z innymi, wyżej technologicznie rozwiniętymi krajami, firma była zmuszona rozwijać, skutecznie, własne działy badawcze.

Od lat 70. Nokia coraz aktywniej działała na rynku elektroniki. Korzystała z inwestycji publicznych w formie dofinansowań do badań aplikacyjnych czy inwestycji w formie *venture capital*, rywalizując z jednymi i kooperując z innymi firmami, w zależności od potrzeb. Opracowany wówczas (i wykorzystywany do dzisiaj) cyfrowy przełącznik do central telefonicznych Nokia DX200 wyznaczył nowy standard w tej dziedzinie, potwierdzając jednocześnie, że fińska firma może być odpowiedzialna za innowacje technologiczne najwyższej, globalnie, jakości. W latach 70. powołano wspólną instytucję Nordic Telecom Conference. Składała się ona z narodowych operatorów telefonicznych Finlandii, Danii, Norwegii i Szwecji. Miała na celu opracowanie wspólnej nordyckiej sieci komunikacji mobilnej, odegrała kluczową rolę w stworzeniu ponadgranicznej sieci Nordic Mobile Telephone już w latach 1981–1982. Oparta na analogowej technologii (dzisiaj znanej jako 1G) NMT była w owym okresie (mając kilkadziesiąt tysięcy

użytkowników) największą bezprzewodową, publicznie dostępną siecią telefoniczną na świecie, Nokia wyprodukowała do niej pierwsze modele telefonów samochodowych pod marką Mobira. Natychmiast pojawiło się zainteresowanie ze strony prywatnego sektora. Prywatnym firmom jednak odmawiano koncesji, w krajach nordyckich planowano zachowanie państwowego monopolu tej sieci. Wkrótce jednak powstała prywatna sieć oparta na standardzie GSM, co dało impuls do dalszej deregulacji rynku usług telekomunikacyjnych. W efekcie w 1991 roku Radiolinja została pierwszym na świecie prywatnym operatorem komunikacji mobilnej oferującym usługi komercyjne (Paija 2001; Luukkainen 2001). W kolejnych latach następowały fuzje firm, odbywała się koncentracja w zakresie prac badawczo rozwojowych, np. połączenie Nokii z największym fińskim producentem elektroniki użytkowej (głównie telewizorów) firmą Salora. We wcześniejszym rozdziale opisałem fiasko budowy państwowej firmy produkującej elektronikę na wielką skalę. Po upadku Valco jej akcje od państwa wykupiła (w 1981 roku) Nokia. Stając się ważnym partnerem państwa, które w dłuższej perspektywie wycofało się z aktywnego udziału w zarządzaniu spółkami. Koncentrowało się na ich technologicznym oraz kapitałowym wspieraniu, szczególnie w tych sektorach, które uznawano za priorytetowe dla funkcjonowania państwa. W 1984 roku przychody działu zajmującego się elektroniką były po raz pierwszy wyższe niż działów operujących w sektorze kabli – leśnym lub gumowym. Firma stała się największym producentem komputerów osobistych i telewizorów w krajach nordyckich. Mniej więcej w tym samym czasie wolumen eksportu przekroczył połowę produkcji elektroniki w Nokii. Ponieważ jednym z głównych odbiorców był Związek Radziecki, początek lat 90. przyniósł firmie, podobnie jak całej fińskiej gospodarce, kłopoty. Kryzys skutkował znaczącymi oszczędnościami i cięciami, które w największym stopniu dotknęły jednak innych działów niż ten specjalizujący się w telekomunikacji. Kluczową strategiczną decyzją, która przyczyniła się do późniejszego sukcesu Nokii, było utrzymanie, przy wykorzystaniu środków z działu operującego w sektorze leśnym, wysokiego finansowania działu badawczo-rozwojowego, pracującego nad technologią bezprzewodowej łączności telefonicznej (Hyytinen i in. 2006: 70). Utrzymanie synergii finansowania z budżetu państwa oraz własnych środków laboratoriów badawczych przyniosło skutek. Na poziomie kraju: pod koniec XX wieku liczba telefonów komórkowych przewyższyła liczbę będących w użyciu telefonów stacjonarnych, było ich (*per capita*) najwięcej na świecie (Paija 2001; Luukkainen 2001); na poziomie ekspansji międzynarodowej: już w 1994 roku Nokia jako pierwsza fińska firma znalazła się na Nowojorskiej Giełdzie Papierów Wartościowych (Linden 2021: X).

Elastyczna adaptacja oraz krzywa uczenia się (*learning curve*) to dwa bardzo często wykorzystywane pojęcia opisujące transformację Nokii, wraz z koncepcją potrójnej helisy. Synergia długoterminowego celu państwowego oraz korporacyjnego podejścia Nokii otworzyła firmom drogę do dalszego rozwoju.

U schyłku XX wieku nagłówki najważniejszych mediów świata donosiły: *Przyszłość jest fińska* („Newsweek” z 1999), *Bezprzewodowy raj* („Forbes” z 1999), *Po prostu powiedz: Nokia* („Wired” z 1999). Ta przychylność, jak pisze Linden (2021: 110–113), wiązała się w dużym stopniu bezpośrednio z niezwykle pomysłowym i skutecznym marketingiem prowadzonym przez Nokię wśród przedstawicieli *mass-mediów* całego świata. Okazało się, że Finowie mogą być nie tylko kreatywni w laboratoriach, ale również w działach reklamy i marketingu. Gdy na przełomie XX i XXI wieku telefony komórkowe trafiały do coraz większej liczby użytkowników, marka Nokia wielu konsumentkom i konsumentom kojarzyła się z Dalekim Wschodem, wydawała się japońska lub koreańska. Dużego marketingowego wysiłku wymaga uświadomienie użytkownikom pod wszelkimi szerokościami geograficznymi, że to flagowy produkt jednego z mniejszych europejskich krajów, niekojarzonego do tej pory z żadnymi produktami zaawansowanymi technologicznie. Nastawienie na marketing charakteryzowało Nokię od lat 80., gdy trwało przebranzowanie firmy z produkcji elektroniki użytkowej, ale również wyrobów gumowych (opon i kaloszy) oraz papieru w stronę nowych technologii komunikacyjnych. „Nikt nie kupi przenośnego telefonu od firmy słynącej z produkcji papieru toaletowego” – miał mówić ówczesny szef firmy, Kari Kairamo, zapoczątkowując *re-branding* firmy w Finlandii (rozpoczął m.in. od sponsorowania skoków narciarskich w złotej epoce dyscypliny, tj. w czasach gdy Matti Nykänen był najpopularniejszym sportowcem). Kontynuacją była kampania reklamowa w Szwecji. Nokia w maju 1987 roku zainwestowała w wykupienie wszystkich reklam outdoorowych w tym kraju. Kolejnym krokiem była globalna kampania skierowana zarówno do konsumentów – użytkowników, jak i najbardziej wpływowych liderów opinii (Linden 2021: 113). Ci pierwsi, np. na newralgicznym rynku w Stanach Zjednoczonych, dowiadywali się o istnieniu Nokii ze sponsoringu rozgrywek futbolu amerykańskiego, w tym z reklam nadawanych w trakcie *Super Bowl* czy dzięki temu, że z komórek tej marki korzystały najbardziej ikoniczne postaci popkultury, Neo z *Matrixa*, James Bond, Batman. Ci drudzy śledzili sponsorowane przez Nokię wydarzenia sportowe (turnieje tenisowe, wyścigi Formuły 1) z łóż VIP. W drugiej połowie lat 90. w globalny *tour* po najważniejszych targach nowych technologii na świecie marketingowcy Nokii zabrali fiński zespół rockowy Leningrad Cowboys (spopularyzowany filmem Akiego Kaurismäkiego z 1989 roku). Zorganizowali, jak sami po latach twierdzili, najlepsze w historii branży imprezy dla ich gości specjalnych. Oczywiście skojarzenie Nokii z niewielkim krajem na północy Europy było elementem tych kampanii. Po raz drugi w historii, od czasu Wojny Zimowej (1939–1940), Finlandia w pozytywnym świetle pojawiała się na czołówkach *mass-mediów*. Stała się technologiczną mekką dla chcących poznawać nowoczesne technologie komunikacyjne studentów i specjalistów. Jak wspominałem we wprowadzeniu, w 2002 roku podczas pobytu na Erasmusie w Tampere mieszkalem w akademiku. Mieszkali tam zarówno studenci, jak

i stażyści oraz praktykanci z uczelni i firm całego świata. Nawet do studenta socjologii z Polski docierało, że jest to miejsce, gdzie rodzą się nowe pomysły technologiczno-biznesowe.

Schyłek Nokii

Sukces Nokii był efektem trendów, o których można przeczytać w poprzednich rozdziałach oraz kreatywnego wykorzystania momentu globalnej zmiany technologicznej związanej z pojawieniem się i upowszechnieniem telefonii komórkowej na globalną skalę.

Globalny kryzys datowany od schyłku 2007 roku do 2009 roku nałożył się na początek wielkich problemów koncernu, a oba procesy odbiły się zasadniczo na fińskiej gospodarce i kondycji fińskich gospodarstw domowych. W 2007 roku Nokia zanotowała rekordowe zyski, a pensje fińskich pracowników (w większości sektorów regulowane zbiorowymi układami pracy) wzrosły w ciągu jednego roku o 8,5% (Linden 2021: 13). Nikt nie sądził wówczas w Finlandii, że to ostatni rok złotej epoki Nokii.

Kłęska Nokii w branży telefonii mobilnej, utrata pozycji światowego lidera mającego nawet 40% udziału w rynku wiązała się z błędami popełnionymi w dwóch obszarach. Finowie przegrali z Apple'm pod względem *designu* i technologii dotyczącej telefonów dotykowych. Wprowadzenie na rynek przez Apple iPhone'a pierwszej generacji przypieczętowało dalszy kierunek rozwoju nowych technologii w tej sferze. Od strony technologicznej, fińska korporacja była w pełni przygotowana, by rywalizować z firmą założoną przez Steve'a Jobsa i Steve'a Wozniaka. Ekspertka pracująca przez 10 lat (2003–2012) właśnie w segmencie firmy odpowiadającej za badania konsumenckie oraz analizę sposobu korzystania z telefonów tak opowiadała o trzech opcjach przyszłości „komórek”, jakie wówczas rozważano w Nokii:

Po pierwsze, bezdotykowy telefon z mechaniczną klawiaturą, po drugie, w pełni dotykowy ekran, w który nie wierzono, uznawano, że będzie zbyt ryzykowny, będzie się psuł, niszczył, ludzie nie są przyzwyczajeni, więc nie będą umieli z niego korzystać, po trzecie, hybryda tych obu. Niestety Nokia wybrała wersję hybrydową. Większość osób, ze mną włącznie, uważało że hybryda się sprawdzi. W końcu musisz mieć możliwość pisania esemesów z telefonu, żeby pisać esemesy konieczna jest dobra klawiatura, a Nokia robi najlepsze klawiatury na rynku, mieliśmy świetne opinie i świetne wyniki testów.

Wspomina też moment, gdy szefostwo firmy zorientowało się, że chyba „wyścig” się zakończył:

Jeden z menedżerów dostał do ręki pierwszego iPhone’a. W dzień premiery, prosto z samolotu. Potem zawsze opowiadał historię, jak to dał telefon swojej czteroletniej córce, która natychmiast potrafiła z niego korzystać, a potem spytała „Tato, czy mogę iść spać z magicznym telefonem, tato, proszę?”. Więc w tej chwili pomyślał sobie: „O cholera, przegraliśmy”.

Ta opowieść funkcjonowała później w firmie jako symboliczny moment „początku końca” rywalizacji.

Drugim obszarem, w którym Nokia poniosła porażkę jest system operacyjny. Firma przez lata prowadziła badania i testy dwóch platform operacyjnych: Symbiana, który w pierwszej dekadzie XX wieku wydawał się prawdopodobnym zwycięzcą w rywalizacji z Apple iOS i Androidem (korzystały z niego także inne duże marki) oraz z opartego o Linuxa MeeGo. W 2009 roku Nokia nawiązała partnerską współpracę z Microsoftem. Rok później rozpoczęła się pełna turbulencji kadencja na pozycji prezesa zarządu firmy pierwszego nie-Fina, byłego pracownika Microsoftu, Stephena Elopa, z którego nazwiskiem kojarzy się okres radykalnej utraty pozycji firmy. Kluczowa decyzja zapadła w 2011 roku, gdy zdecydowano o dyskontynuacji prac nad Symbianem i MeeGo. By zaś odróżnić się od telefonów korzystających z Androida (kojarzonego z rosnącym w siłę i przejmującym większość rynku Samsungiem), zainwestowano w strategiczne wzmocnienie partnerstwa z Microsoftem i pracę nad telefonami z systemem Windows Mobile. Tylko w 2011 roku, w następstwie wspomnianych decyzji, w firmie przeprowadzono redukcję etatów o 12% stanu zatrudnienia, czyli zwolniono 7 tys. pracowników (Siilasmaa 2018: 112–114). Z fińskiego rynku zniknęły dziesiątki tysięcy miejsc pracy w firmach kooperujących z Nokią. Ekspertka-informatorka wspomina, że osoby na relatywnie wysokich stanowiskach, specjalistów i menedżerów średniego szczebla, musiały brać udział w rekrutacji na te same stanowiska, które zajmowały do tej pory lub pokrewne, co wiele osób odbierało jako upokarzające. Sama, jak wielu innych pracowników, dostała do wyboru 3 opcje. Przeprowadzka do Chin, jej dział badawczo-rozwojowy przeniesiono do Pekinu, więc mogła „podążyć za swoim etatem”. Wiele osób z Nokii decydowało się na taki ruch. Druga opcja, to formalne zwolnienie w ramach redukcji zatrudnienia, dzięki czemu można było skorzystać z różnych form wsparcia dla osób bezrobotnych. Trzecią opcją była dobrowolna rezygnacja. Zgodnie z fińskim prawem traci się w tej sytuacji na jakiś czas prawo do zasiłków (tych opartych o członkostwo w dobrowolnych funduszach), ale w ramach rekompensaty można otrzymać odprawę – w tym przypadku wysokość rocznej pensji. Jak wspomina ekspertka, mnóstwo osób korzystało z trzeciej opcji. Szczególnie dobre perspektywy mieli specjaliści od technicznych aspektów funkcjonowania nowych technologii, dla których odprawa mogła stać się początkiem własnego start-upu. Upadek Nokii miał wiele przyczyn, był też długotrwałym procesem, skoro jednak w trakcie prezesury Elopa wartość akcji firmy spadła o 62%, udział w rynku smartfonów

skurczył się z 33 do 3%, a straty wyniosły prawie 5 miliardów euro, to trudno nie kojarzyć kluczowego okresu kryzysowego z jego nazwiskiem (Cord 2014: 277). Momentem wspominanym do dzisiaj jest też wyciek jego notatki, w której w brutalnych słowach oceniał potencjał systemów operacyjnych, nad którymi pracowano w Nokii. Wpłynęło to znacząco na wizerunek firmy, zaufanie do marek Symbian i MeeGo oraz, jak deklarował w wywiadzie były pracownik Nokii, na wewnętrzne relacje i atmosferę w firmie. W 2013 roku oddział Nokii zajmujący się telefonią komórkową został przejęty przez Microsoft.

Z perspektywy znaczenia Nokii dla fińskiej gospodarki oraz wkładu w tworzenie potęgi tej korporacji przez fiński sektor publiczny, bardzo ciekawą lekturą jest książka, którą w 2018 roku opublikował Risto Siilasmaa, zatytułowana *Transforming Nokia: The Power of Paranoid Optimism to Lead Through Colossal Change*. Promocyjne hasła zapowiadały, że to „opowieść człowieka, który zaplanował i przeprowadził *comeback* Nokii”. Podsumowując dorobek swoich 8 lat w Nokii, Siilasmaa podkreśla dumę ze 150-letniej tradycji fińskiej firmy. Jednocześnie uznaje za swój największy sukces jej odrodzenie, po związaniu się instytucjonalnym Microsoftem i Alcatel-Lucent jako prawdziwie międzynarodowej fińsko-niemiecko-japońsko-chińsko-amerykańsko-francusko-kanadyjskiej korporacji, z pracownikami w 100 krajach. W ten sposób, jak pisze, Nokia jest zarówno jedną z najstarszych na świecie firm działających w sektorze wysokich technologii, jak i jedną z najmłodszych. Jak zauważa Siilasmaa (2018: 287): „Z 10 000 pracowników, mniej niż 1% nosił identyfikator Nokii w 2012. Przemieniliśmy się z firmy na krawędzi przetrwania w firmę z kompetencjami i potencjałem, by wypełnić naszą obietnicę: stworzyć technologię, by zbliżyć świat (*technology to connect the world*)”. Ostatnie zdanie jest oczywistym nawiązaniem do słynnego sloganu reklamowego z początku stulecia „Nokia: Connecting People”. W książce bardzo niewiele miejsca poświęcono ewentualnym zobowiązaniom korporacji wobec fińskiego państwa i społeczeństwa. W wielostronicowym indeksie nie pojawiają się pojęcia takie jak *employment* czy *unemployment*, mimo że w trakcie kryzysu firma zmuszona była do przeprowadzania kilkukrotnych masowych zwolnień, które dotyczyły całej gospodarki Finlandii.

W 2019 roku Nokia ponownie stała się kluczową globalną marką, będąc jedną z dwóch europejskich (obok szwedzkiego Ericssona) i trzech światowych (obok chińskiego Huawei) korporacji dysponujących technologią niezbędną do tworzenia infrastruktury dla technologii mobilnej piątej generacji (5G). Najprawdopodobniej przyszłość firmy związana jest właśnie z tym sektorem branży telekomunikacyjnej. Wydaje się, że firma Nokia będzie też jedną z najmocniej konkurujących o technologię przyszłości 6G, określaną jako internet zmysłów. Na razie jednak zaawansowane laboratoria i mocna pozycja w technologicznym wyścigu nie przekłada się na zyskowność firmy oraz zwiększenie wartości jej akcji. Kryzys lat 2019–2020 związany z koniecznością ponoszenia wielkich nakładów na pozyskiwanie klientów, przy nieustannej konkurencji z Ericssonem

i Huaweiem, zagroził brakiem wypłat corocznych dywidend dla największych akcjonariuszy firmy. Doprowadziło to w październiku 2019 roku do spadku giełdowej wyceny firmy o jedną czwartą (Lindén 2021: 209–210). Nastawiony na krótkoterminowy zysk kapitalizm drugiej dekady XXI wieku nie ma, jak widać, wiele wspólnego z koordynowanym kapitalizmem kooperacyjnym, który dzięki średnio- i długookresowemu planowaniu pozwolił na bezprecedensowy triumf Nokii na początku tego stulecia.

Nokia jako fińska firma, Finlandia jako królestwo Nokii

Nokia nie była jedyną korporacją, która w ostatnich dekadach kojarzyła się jednoznacznie i automatycznie z krajem pochodzenia. To samo można powiedzieć o holenderskim Shellu, koreańskim Samsungu czy rosyjskim Gazpromie. Znaczenie Nokii, ze względu na wielkość firmy i wielkość Finlandii, nie ma jednak precedensu (Lindén 2021: 3).

W ostatnich latach w Finlandii opublikowano kilka krytycznych prac pokazujących z jednej strony, czysto gospodarcze konsekwencje tak bezprecedensowego powiązania gospodarczej pozycji kraju z sytuacją rynkową jednej korporacji, z drugiej przemożny wpływ tejże firmy na bardzo szerokie spektrum funkcjonowania struktur państwa. Autorem jednej z najciekawszych jest Carl-Gustav Lindén, były dziennikarz ekonomiczny, który w 2012 roku na helsińskim Uniwersytecie obronił doktorat, a dzisiaj pracuje na Uniwersytecie w Bergen w Norwegii. Książka, zatytułowana znacząco *Królestwo Nokii. Jak Naród służył interesom jednej korporacji* zaczyna się od anegdoty. Autor wspomina, jak w 2010 roku, w momencie „początku końca” Nokii jako potęgi rynkowej, szef działu komunikacji firmy na przyjęciu przedstawił go komuś jako swojego „współpracownika”. Lindén poczuł się w obowiązku wyjaśnić, że nie pracuje dla Nokii, tylko jest niezależnym dziennikarzem. Usłyszał „No tak, tak, ale przecież pracujemy razem” (2021: 1).

Na bazie trwających kilka lat badań, Lindén pokazuje, jak głęboko struktury państwa fińskiego zostały zinfiltrowane przez ludzi, którzy byli lobbystami Nokii. Poprzez niespodziewany sukces w latach 90., firma przykuła uwagę fińskiej elity. Lindén pisze wprost:

Na podstawie konkretnych, szczegółowo omówionych przykładów, książka ta pokazuje, jak Nokia zapłaciła miliony na kampanie polityków w kraju, który uchodzi za jeden z najmniej skorumpowanych na świecie, odgrywając jednocześnie kluczową rolę w podjęciu najważniejszych politycznych decyzji dotyczących Finlandii, np. wejścia do Unii Europejskiej czy przyjęcia euro (2021: X).

Przed XXI wiekiem budowanie wpływów politycznych w Nokii odbywało się poprzez bezpośrednie finansowanie. Najściślejsze związki polityczne łączyły

Nokię z Partią Centrum (Lindén 2001: 96–97). W oficjalnych publikacjach na temat historii Nokii można przeczytać, że w 1987 roku ówczesny prezes korporacji, Kari Kairamo, moderował rozmowy koalicyjne Partii Centrum z Partią Koalicyjną oraz Szwedzką Partią Ludową. Politycznym celem było sformowanie rządu bez udziału Socjaldemokracji. Gdy dowiedział się o tym socjaldemokratyczny prezydent, Mauno Koivisto, osobiście zaangażował się w tworzenie gabinetu konkurencyjnego do pomysłu Kairamo. Kilka lat później Esko Aho, były fiński premier z Keskusty (której członkiem był prezes Nokii Jorma Ollila) i kandydat tej partii w wyborach prezydenckich, został wiceprezesem Nokii odpowiedzialnym za relacje korporacyjne i korporacyjną odpowiedzialność biznesu, a następnie członkiem rady dyrektorów. Następnie objął ufundowaną przez Nokię pozycję Senior Fellow w Harvard University's Kennedy School.

Transfer między światem polityki czy najważniejszymi instytucjami w kraju a korporacją był zresztą dwustronny. Mikko Kosonen, szef działu zarządzania informacją w Nokii, natychmiast po odejściu z korporacji w 2007 roku, objął stanowisko prezydenta Sitra i pełnił tę funkcję do 2019 roku. Istotne funkcje w Sitra pełnili również dwaj najsłynniejsi, i skłóceni ze sobą, byli szefowie Nokii, Jorma Ollila i Risto Siilasmaa (Lindén 2021: 92–93).

W XXI wieku bezpośredni wpływ na politykę partyjną nie był już Nokii potrzeby, skala jej działania i znaczenia dla kraju wystarczyła, by politycy wiedzieli, co mają robić. Lindén (2001: 32) pokazuje też, że urok Nokii działał na polityków ze wszystkich stron ideowego spektrum. Pełniąc funkcję wiceszefowej resortu finansów w latach 1999–2003 liderka najbardziej lewicowego fińskiego ugrupowania Unii Lewicy, Suvi-Anne Siimes, nie widziała problemu w deregulowaniu sektora telekomunikacyjnego w Finlandii zgodnie z interesami Nokii. Mówiła, że Nokia płaci tak wysokie podatki i zatrudnia tyle osób, że co dla niej dobre, jest dobre dla kraju. Firma nie przestawała jednak lobbować, z różną skutecznością, za korzystnymi dla siebie zmianami w systemie podatkowym, zarówno w przypadku podatków korporacyjnych, jak i zmniejszenia opodatkowania wysokich dochodów osobistych.

W tym samym okresie w życie weszło prawo, które wprost określano w debacie publicznej jako *Lex Nokia*. Położyło się cieniem na publicznym wizerunku korporacji i jej zasług dla fińskiej gospodarki. Mimo znaczących protestów – jak ujawnili dziennikarze śledczy – pod presją lobbystów Nokii, parlament przeforsował przepisy umożliwiające korporacjom bezprecedensową inwigilację pracowników. Z ujawnionych w prasie tajnych dokumentów wynikało, że presja ta ocierała się o szantaż związany z możliwą relokacją siedziby firmy do innego kraju, zagrażającą wówczas przynajmniej 16 tysiącom miejsc pracy (Poutanen 2018: 136).

W kolejnych latach Nokia miała choćby przemożny wpływ na reformy szkolnictwa wyższego, a w przypadku uczelni technicznych na opracowywanie programów nauczania. W latach 80. uruchomiła nawet krótko funkcjonującą własną uczelnię, kształcącą programistów, których naukowe tytuły były formalnie

uznawane przez publiczny system kształcenia. W kolejnych latach wpływała na reformy istniejącego systemu szkolenia. Matti Vanhanen, premier Finlandii w latach 2003–2010, przyznaje, że bez lobbingu Nokii, nie weszłyby w życie zmiany legislacyjne przekształcające uczelnie w fundacje lub korporacje funkcjonujące formalnie poza nadzorem państwa, ale zarządzane przez Rady Uczelni, składające się w znacznym stopniu z pochodzących spoza uczelni przedstawicieli różnych instytucji, w szczególności kół biznesowych (Lindén 2021: 31–32). Oficjalne rządowe ciało zajmujące się promocją kraju za granicą, Fińska Rada Promocji, było również kierowane przez Jormę Ollilę (Lindén 2021). Sam fakt powołania Rady wzbudził w Finlandii kontrowersje. Zaledwie kilka lat wcześniej Fińska Rada Turystyki przeprowadziła masową akcję promocyjną mobilizując wszystkie agendy państwa i promując wśród społeczeństwa nowy slogan reklamowy kraju, czyli „4C”.

Rozważania o ewentualnym przeniesieniu siedziby Nokii do innego kraju nie były formułowane oficjalnie przez zarządzających firmą, lecz wybrzmiewały w debacie publicznej, gdy tylko pojawiały się spekulacje, czy rzeczywiście „co dobre dla Nokii, to dobre dla Finlandii”. W 1998 roku największa fińska opiniotwórcza gazeta pisała wprost: „Nokia wie, że powinna zostać w Finlandii, bo Finlandia potrzebuje Nokii bardziej niż Nokia Finlandii. Utrzymanie Nokii w Finlandii jest kwestią interesu narodowego okazanego poprzez stworzenie dla Nokii bardzo przyjaznego biznesowego otoczenia” (Lindén 2021: 13). Ekspertka pracująca w Nokii w pierwszej dekadzie XXI wieku, opowiadała w wywiadzie, że jej zdaniem Nokia bardzo starała się prezentować, również przed pracownikami, jako firma ponadnarodowa, rzadko eksponując swoją „fińskość”. W dyskusjach o zobowiązaniach Nokii wobec państwa najczęściej pojawiał się argument podatków, które – w gigantycznej wysokości – korporacja płaciła w Finlandii, nie próbując optymalizować ich w żadnym raju podatkowym. W 2008 roku podatek zapłacony przez Nokię stanowił jedną czwartą całości budżetowych wpływów z CIT w Finlandii (Lindén 2021: 2). W przypadku Nokii zatem typowy fiński konsensus polityczny przestał dotyczyć negocjowania właściwych proporcji między prorynkową logiką kapitalizmu a prospołeczną logiką aktywnego i egalitarnego państwa w duchu nordyckiego modelu państwa opiekuńczego. Stał się elementem dyskursu publicznego wobec i wokół jednej konkretnej korporacji, którą postrzegano jako dobro narodowe (Poutanen 2018). Ponieważ zaś była to korporacja funkcjonująca globalnie, w anglosaskim modelu kapitalizmu z koniecznym ponadnarodowym rozmachem, jej *modus operandi* odpowiadał również charakterystycznemu dla wielkich korporacji stylowi wykorzystującemu oficjalny i zakulisowy *lobbying*. Po przemianach ostatnich kilkunastu lat, po wzlocie, upadku i częściowej odbudowie pozycji Nokii w Finlandii, można powiedzieć, że powrót do „Królestwa Nokii” nie jest możliwy. Jednak logika korporacyjno-kapitalistycznego dyskursu wyznaczona w czasach owej monarchii zapewne zostanie w Finlandii na stałe.

CZĘŚĆ III
POLITYKA EDUKACYJNA

ROZDZIAŁ 1

FIŃSKI CUD EDUKACYJNY I BUDOWANIE MARKI KRAJU

W 2000 roku Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju przeprowadziła pierwsze w historii badanie PISA (*Programme for International Student Assessment*). Był to jeden z największych projektów badań porównawczych w historii, objął 32 kraje, w których 15-letni uczniowie rozwiązywali zadania i testy z trzech obszarów: czytanie i interpretacja (*reading literacy*), matematyka (*mathematical literacy*) i rozumowanie w naukach przyrodniczych (*science literacy*). Gdy wyniki zostały ogłoszone, okazało się, że Finlandia jest bezapelacyjnym liderem wśród krajów europejskich. Utrzymywała tę pozycję w kolejnych edycjach. W ostatniej dekadzie wyniki fińskich uczniów nieco się pogarszały. W 2018 roku Estonia wyprzedziła Finlandię, jako najlepszy kraj w Europie, wciąż jednak określenie „fiński cud edukacyjny” często pada w *mass-mediach*. To pozytywne skojarzenie jest wykorzystywane przez Finów, którzy z systemu edukacji stworzyli jeden z kluczowych elementów budowania marki kraju. Edukacyjne *know-how* stało się ich dobrem eksportowym i narzędziem budowania *soft power* w relacjach międzynarodowych (Simola 2005; Wojciuk, Michałek, Stormowska 2015). Odwołanie do cudu miało opisywać niezwykłość sytuacji, w której wysoka skuteczność i jakość systemu edukacji, ujawniana we wszystkich testowanych obszarach, łączy się z egalitaryzmem. To w Finlandii bowiem zidentyfikowano najmniejszy statystyczny wpływ statusu społeczno-ekonomicznego rodziny pochodzenia ucznia na jego wyniki (zarówno pod względem zamożności, jak i wykształcenia rodziców), a także najmniejsze zróżnicowanie wyników pomiędzy szkołami. Stało się tak wbrew powszechnym sądom, że dla efektywności kształcenia ważna jest rywalizacja między szkołami, a istnienie szkół dla elity podnosi średni poziom jakości systemu edukacji.

Konstrukcja fińskiego systemu edukacyjnego, która umożliwiła ten międzynarodowy sukces, jest dobrze znana i opisana w literaturze (np. Gmerek 2007; Woźniak 2008; Sahlberg 2015; Lonka 2018). Jej najważniejsze elementy to późny próg selekcyjny – trwająca 9 lat szkoła podstawowa ma zapewniać edukację jak najlepszej jakości jak największej liczbie uczniów. Dopiero wybór szkoły średniej w 16. roku życia rozwidla ścieżkę edukacyjną. Na poziomie szkoły podstawowej państwo bierze na siebie całkowity ciężar finansowania edukacji – podręczniki, obiady, internet, transport do i ze szkoły. Większość przedmiotów uczona jest w sposób zintegrowany problemowo i tematycznie. Przez pierwszych sześć lat edukacji oceny są głównie opisowe. W kolejnych latach pojawiają się regularne sprawdziany, jak również przedmioty fakultatywne, których celem jest

m.in. preorientacja zawodowa uczniów. W szkołach, które odwiedziłem podczas wizyt studyjnych, dodatkowe zajęcia (czasem trwające semestr, czasem odbywające się w formie kilkutygodniowych kursów) dotyczyły m.in. gotowania, kroju i szycia, fotografii, grafiki komputerowej etc. Oferta zajęć zależy od możliwości szkoły i zainteresowań nauczycieli, ale też np. od lokalnych czy regionalnych tradycji. W lapońskim Ivalo dodatkowe zajęcia dotyczyły np. tradycyjnego lokalnego rzemiosła. Młodzi ludzie mogli nauczyć się ciesielstwa i rękodzielniczego wytwarzania przedmiotów z drewna czy z rogów renifera, szycia ubrań ze skór zwierząt żyjących na północy kraju. Wszystkie szkoły, które odwiedziłem, były doskonale wyposażone. Sprzętu i produktów do praktycznej nauki przedmiotów związanych z gastronomią mogłyby pozazdrościć prywatne restauracje, sala do muzyki była wyposażona w nowoczesne instrumenty, wzmacniacze, mikrofony i głośniki najsłynniejszych marek. Zdecydowana większość Finów kontynuowała edukację po okresie obowiązkowej szkoły podstawowej, zdobywając przynajmniej wykształcenie średnie. Odpad szkolny na poziomie szkoły podstawowej w ostatnich kilku dekadach nie przekraczał nigdy procenta, na poziomie szkoły średniej ogólnokształcącej 3,2%, a w szkole zawodowej 8,7% (Statistics Finland 2020).

Średnie szkoły ogólnokształcące oferują zaawansowaną naukę o profilu akademickim, w założeniu przygotowującą do kształcenia na studiach wyższych. Kończą się maturą, którą mogą zdawać również osoby kończące szkoły zawodowe. Te z kolei oferują wszechstronne przygotowanie do zawodu, pozwalając sprawdzić się uczniom w różnych miejscach pracy przed wyborem ostatecznego profilu zawodowego. W Turku Vocational Institute, szkole organizującej edukację zawodową, uczniowie mogą kształcić się w 23 różnych profesjach. W trakcie wizyty studyjnej miałem okazję obserwować funkcjonowanie tamtejszej szkoły gastronomicznej. Co rano pod budynek szkoły podjeżdżali dostawcy z produktami spożywczymi. Pod nadzorem nauczycieli uczniowie odbierali produkty, rozliczali się z dostawcami. Ci, którzy uczyli się masarstwa, natychmiast zajmowali się rozbieraniem dostarczonego mięsa, inni rozpoczynali pracę nad różnymi produktami (cukierniczymi, piekarniczymi). Przygotowywali też dania następnie sprzedawane mieszkańcom Turku w sklepie z wyrobami garmażeryjnymi lub serwowane na studenckiej stołówce oraz w restauracji prowadzonej przy szkole. Uczniowie zajmowali się wszystkim – od pracy w kuchni, przez dział księgowości i obsługę imprez w zakresie cateringu po obsługę kelnerską i sprzedaż w sklepie. W tym samym budynku szkoły znajdują się liczne prowadzone przez uczniów punkty usługowe: zakłady fryzjerskie, kosmetyczne, odnowy biologicznej czy masażu.

By zachować elitarność kształcenia uniwersyteckiego w Finlandii, poza ogólnoakademickimi ściśle „naukowymi” uczelniami funkcjonuje sieć Uniwersytetów Nauk Stosowanych (*Ammatikorkeakoulu – University of Applied Sciences*), wcześniej nazywanych w fińskiej terminologii politechnikami). Kształcenie jest tu nastawione w większym stopniu na zdobywanie umiejętności praktycznych,

wiele z tych placówek współpracuje z lokalnymi przedsiębiorstwami, które zapewniają praktyki i staże dla studentów. W 2021 roku takich uczelni było 24. Oprócz uczelni o charakterze lokalnym czy regionalnym taki status ma też centralna szkoła policyjna w Tampere. Rozlokowane są w sposób proporcjonalny do gęstości zaludnienia. W słabo zaludnionych regionach, np. w miejscowości Kajaani w regionie Kainuu³ albo w Mariehamn na Wyspach Alandzkich, są to jedyne placówki wyższej edukacji. W Finlandii w 2021 roku działało 10 multidyscyplinarnych uniwersytetów. W ostatnich dekadach widać tendencję do łączenia się uczelni, czasem wedle geograficznych, czasem tematycznych kryteriów. W ten sposób w 2010 roku powstał Uniwersytet Wschodniej Finlandii, na bazie uczelni w Joensuu i Kuopio oraz Uniwersytet Aalto, nazwany od nazwiska najslawniejszego fińskiego architekta, Alvara Aalto. Utworzono go w wyniku fuzji trzech uczelni: ekonomicznej, technicznej oraz artystyczno-projektowej (Helsinki University of Technology, Helsinki School of Economics i University of Art and Design Helsinki).

Szkolnictwo wyższe ma na celu przygotowywanie absolwentów do pracy badawczej. Poziom studiów jest zaawansowany, a próg selekcyjny przechodzi ok. 2/3 kandydatów. Ale różnice popularności kierunków studiów są bardzo duże. Szkolnictwo wyższe jest w Finlandii bezpłatne, a jego specyficzną cechą, która zaskakuje wielu obserwatorów lub np. polskich studentów, gdy słyszą o tych rozwiązaniach, jest skala wsparcia ze źródeł publicznych. Za środków dystrybuowanych za pośrednictwem fińskiego ubezpieczyciela publicznego, Kela, studenci niemający dzieci ani małżonka/małżonki mogą liczyć na bezzwrotny *study grant* w wysokości ok. 250 euro miesięcznie, o ile mieszkają poza gospodarstwem domowym rodziców. Przysługuje im również studencka pożyczka gwarantowana przez państwo w wysokości zależnej od sytuacji rodzinnej i finansowej, zawsze w granicach kilkuset euro. Jak każdy mieszkaniec kraju, studenci mogą otrzymać również dodatek mieszkaniowy w wysokości kilkuset euro. Otrzymanie wsparcia jest możliwe, jeśli dochód z pracy studenta/studentki nie przekroczy pewnej predefiniowanej kwoty. W 2021 roku było to 8300 euro rocznie, co oznacza, że aby otrzymywać pomoc, studenci *de facto* nie mają szansy zatrudnić się na więcej niż część etatu. Ma to sprzyjać koncentrowaniu się na studiach, a nie na pracy zarobkowej.

Równość jako podstawa, jakość jako efekt uboczny

Egalitaryzm dotyczący płci, przynależności etnicznej i pochodzenia społeczno-klasowego jest ważną cechą fińskiego ustroju, deklarowaną do dzisiaj jako jedna z wartości, na której zbudowano Republikę, szczególnie zauważalną

---

³ Większym terytorialnie od większości polskich województw, ale zamieszkanym tylko przez niewiele ponad 70 tys. osób.

w odniesieniu do systemu oświaty i kwestii edukacyjnej. W trakcie wizyt studyjnych w fińskich placówkach edukacyjnych (w przedszkolach, podstawówkach, szkołach średnich wszystkich typów, na kilku uczelniach i w placówkach kształcenia ustawicznego dorosłych) przekonałem się, że równość jest wartością świetnie zinternalizowaną przez kluczowych aktorów systemu szkolnego. Nauczyciele, wykładowcy lub dyrektorzy szkół rozpoczynający swoje opowieści o fińskiej oświacie i swoich placówkach czuli się zobowiązani do podkreślenia, że zbudowano je przede wszystkim na równości. Egalitarny dostęp do kształcenia podkreślano częściej niż efektywność edukacyjną, jakość mierzona wynikami testów, zaawansowanie technologiczne infrastruktury szkolnej lub profesjonalizm i formalne wykształcenie kadry. Jakie konsekwencje ma takie traktowanie edukacji? W praktyce wynika z niego wyłączenie wszystkich elementów systemu edukacyjnego spod wolnorynkowej konkurencji. Jest to rozwiązanie oparte o przeświadczenie, że gra rynkowa nie sprawdza się, gdy trzeba stworzyć system edukacyjny, który ma działać dla dobra wszystkich warstw społecznych. Stąd w Finlandii (poza niewieloma placówkami religijnymi) brak szkolnictwa prywatnego, żadne instytucje edukacyjne nie mogą działać na zasadach komercyjnych.

Wspomniałem wcześniej o wykorzystaniu opowieści o fińskiej edukacji do budowania marki kraju. Dobrym przykładem aktywności ekspercko-promocyjnej, w której z jednej strony promuje się Finlandię, z drugiej własne eksperckie kompetencje, jest działalność Pasiego Sahlberga. Sahlberg to fiński autor, akademik i wieloletni dyrektor generalny w fińskim resorcie edukacji. Był też nauczycielem i edukatorem nauczycieli odpowiedzialnym za programy ich kształcenia. Ponieważ sukces fińskich reform edukacyjnych wiąże się m.in. z jego nazwiskiem, stał się cenionym doradcą w kwestii reformowania edukacji, pracującym na całym świecie. Jest też autorem książki *Finnish Lessons: What Can the World Learn from Educational Change in Finland*, której już trzecie wydanie (*Finnish Lessons 3.0*) ukazało się w 2021 roku. Jeden z najsłynniejszych fińskich ekspertów od edukacji, podsumowując fiński sukces edukacyjny, największą wagę przywiązuje do 5 czynników. Wśród nich pierwszym jest właśnie fakt, że w Finlandii funkcjonują wyłącznie publiczne szkoły podstawowe, o jednakowym statusie, działające na zasadzie rejonizacji. Szkoły nie mogą rywalizować między sobą o uczniów z rodzin uprzywilejowanych ekonomicznie lub kulturowo, więc w klasach uczą się dzieci o różnym pochodzeniu klasowym (Sahlberg 2017: xii–xiii).

Z perspektywy makrostrukturalnej kluczowym czynnikiem dla stabilności systemu jest, podzielane zarówno przez fińskich obywateli, jak i decydentów przeświadczenie, że edukacja jest priorytetowym zadaniem państwa, wokół którego warto budować – trwający już wiele lat – polityczny konsensus. Najwyraźniejszym potwierdzeniem poważnego traktowania priorytetów państwa było wyłączenie edukacji i badań naukowych z polityk publicznych objętych cięciami wydatków w okresie recesji lat 1991–1993.

Obserwując i analizując fiński system edukacji, można wskazać, że jego współczesna konstrukcja jest oparta o rzetelnie przeprowadzoną diagnozę naukową. W latach 1972–1977 przeprowadzono reformę szkół podstawowych, a w latach 1973–1979 reformę kształcenia nauczycieli, którzy odtąd mieli uczyć się nie w niemających statusu akademickiego nauczycielskich wyższych szkołach zawodowych, a na Wydziałach Edukacji fińskich uniwersytetów. Dyplom magistra stał się minimum uprawniającym do nauczania w szkołach podstawowych (Simola 2005: 457–458; Valtonen 2013: 163).

Reformy poprzedziły analizy wyników badań w zakresie: pedagogiki, socjologii edukacji oraz psychologii rozwojowej i psychologii uczenia się. Notabene, inspiracjami były obserwacje systemów szkolnych w Europie Wschodniej, które postrzegano jako realnie spłaszczające strukturę społeczną, poprzez mieszany skład klasowy w placówkach oraz późno stawiane progi selekcyjne (Lavonen 2017: 2). Inspiracji szukano zatem nie tylko w najbardziej rozwiniętych krajach świata, ale również po wschodniej stronie żelaznej kurtyny. Dla konstrukcji nauczania podstawowego wzorem był między innymi system wschodniemiecki z 10-letnią szkołą podstawową rozpoczynającą się w szóstym roku życia. W Finlandii pierwszy próg selekcyjny postawiono w tym samym wieku, ustalając na szesnasty rok życia próg obowiązku edukacyjnego. Szkoła podstawowa trwa dziewięć lat i zaczyna się w siódmym roku życia

Nie ma równości bez jakości, nie ma jakości bez zaufania

Poza politycznymi planistami i ekspertami kluczową rolę w opracowaniu fińskiego modelu edukacji odegrali sami nauczyciele. Z jednej strony, wykorzystując własne doświadczenia, z drugiej, wywierając presję, poprzez organizacje związkowe, na wzmocnienie pozycji i autonomii nauczycieli w systemie szkolnym, ale również na podniesienie ich wynagrodzeń. Większość elementów fińskiego systemu szkolnego jest dobrze opisana we wzmiankowanych wcześniej publikacjach. Wprawdzie kształt ram państwowej edukacji opracowany jest na poziomie ogólnokrajowym, a zasady wynikają z rozstrzygnięć ustrojowych, ale w oświacie panuje daleko posunięta decentralizacja i samorządność. Kluczowymi podmiotami są tu lokalne władze, odpowiedzialne za zarządzanie systemem na podległym jej terenie: za organizację edukacji i pilnowanie standardów. Są zobowiązane współpracować z lokalnymi lub regionalnymi interesariuszami: kierownictwem szkół, nauczycielami oraz rodzicami, opracowując programy nauczania odpowiadające lokalnie zdiagnozowanym potrzebom oraz dostosowywane do możliwości uczniów. Szkoły podstawowa i średnia, które miałem okazję odwiedzić w lapońskim Ivalo (położonym około 300 kilometrów na północ od koła podbiegunowego) oferowały szereg treści powiązanych ściśle z historią i kulturą tego regionu, na przykład naukę języka Saamów lub regionalnego,

wywodzącego się z tradycji tego ludu, rzemiosła. Ponieważ wszystkim uczniom państwo gwarantuje darmowy transport do szkoły, w liczącym około 4 tys. mieszkańców Ivalo zobaczyć można liczne podwożące uczniów pod szkołę taksówki. Władze szkoły wyjaśniły, że dzieci trzeba przywieźć z rozproszonych w promieniu kilkudziesięciu kilometrów małych wsi i osad. Objazd autokaru byłby zbyt kosztowny, skorzystanie z lokalnej firmy taksówkarskiej jest dla władz municypalnych finansowo efektywniejszym narzędziem realizacji ustawowego prawa. W większych ośrodkach miejskich oferta edukacyjna dostosowywana jest do możliwości i potrzeb tamtejszych uczniów i rodziców. W szkołach o znacznym odsetku dzieci imigrantów uwzględnia się ich specyficzne potrzeby, które w wielu innych placówkach w ogóle nie występują (Lavonen 2017: 2–5).

Kolejną istotną cechą fińskiego szkolnictwa, o której niewiele mówi się w popularnych opracowaniach, jest przeświadczenie o szkodliwości prowadzenia rankingów szkół opartych o wąsko rozumianą efektywność kształcenia. Brzmi to paradoksalnie w kontekście fińskich sukcesów w badaniach PISA i wykorzystywania ich do promowania kraju. W Finlandii jednak nie prowadzi się takich zestawień, nie publikuje się również danych porównawczych. W publicznej oświacie rywalizacja między szkołami o uczniów nie jest traktowana jako zaleta zwiększająca efektywność systemu. Nie oznacza to, że nie ma w tu miejsca na jakąkolwiek rywalizację. Ta dotyczy przede wszystkim dostępu do zawodu nauczycielskiego. Instytucjonalne wzmocnienie pozycji nauczyciela uważa się za jeden z czynników fińskiego sukcesu edukacyjnego. Fińscy decydenci uznali, że „uwolnienie rynku” w systemie szkolnictwa wyższego byłoby niekorzystne. Uczelnie co roku oferują ograniczoną liczbę miejsc na studiach przygotowujących do podjęcia pracy nauczycielskiej, która jest skorelowana z wyliczanym na podstawie danych demograficznych zapotrzebowaniem na ich usługi w przyszłości. Posada nauczyciela gwarantuje stabilność zatrudnienia, a wynagradzana jest na poziomie zbliżonym do zarobków wykształconych specjalistów w sektorze prywatnym. Studia nauczycielskie należą do najbardziej obleganych w Finlandii, a zawód nauczyciela jest jednym z najbardziej pożądanых wśród maturzystów (Sahlberg 2010).

Sahlberg (2017: xiv–xviii), reformę systemu kształcenia nauczycieli z lat 80., która pozwoliła na zwiększenie prestiżu zawodu, uznaje za instytucjonalny fundament późniejszych sukcesów. Programy studiów są aktualizowane. Uwzględniają najnowszą wiedzę z zakresu poszczególnych przedmiotów szkolnych, ale również nowych technologii, narzędzi metodyczno-dydaktycznych, wyposażają w pedagogiczne i psychologiczne umiejętności niezbędne w pracy z uczniami i radzeniu sobie z własnymi problemami. Mocniejsza i stabilniejsza pozycja nauczycieli przyczyniła się do wzrostu wzajemnego zaufania między nauczycielami, kierownictwem szkół, zarządzającymi nimi jednostkami samorządu a decydentami szczebla centralnego. Wynikało to z przeświadczenia, że każda z tych grup stara się w zgodny ze swoją ekspercką wiedzą działać dla dobra sprawy. Jak pisze Lavonen (2017: 6), od początku lat 90. nie ma w Finlandii zorganizowanego centralnego systemu ewaluacji pracy

nauczycieli ani powszechnego systemu testowania wyników nauczania. Instytucje lokalnie odpowiedzialne za szkoły nadzorują realizację zlecanych szkołom zadań w odniesieniu do lokalnych potrzeb, zaś ocena pracy nauczyciela opiera się o hospitacje prowadzone przez innych nauczycieli. Musiał, pisząc o tych rozwiązaniach (2013: 222), podsumowuje, że w fińskich realiach udało się zachować kulturę jakości bez wprowadzania biurokratycznego systemu akredytacji.

W odróżnieniu od wielu innych systemów szkolnych, co podkreśla Sahlberg, dyrektorzy fińskich szkół mają wprawdzie sporą władzę, ale nie skupiają się tylko na funkcjach administracyjnych. Również uczą i są hospitowani w ramach wewnątrzszkolnego monitoringu. Znow jednak trudno opisując fiński system edukacji, abstrahować od systemu społecznego, w którym zaufanie jest immanentną cechą populacji. Kolejną cechą systemu, która daje fińskiej edukacji przewagę konkurencyjną, jest jego komplementarność z pozostałymi elementami państwa opiekuńczego. Dostęp do różnego typu instytucji publicznych (służby zdrowia i usług opiekuńczych) możliwy jest za pośrednictwem szkoły. W każdej szkole działają zespoły kompleksowo zajmujące się sytuacją dzieci, z udziałem nauczycieli, pedagogów szkolnych, psychologów, pielęgniarek szkolnych, pracowników socjalnych, w razie konieczności lekarzy, kuratorów czy policjantów.

Dlaczego Finowie (dobrze) się uczą?

Próbując wytłumaczyć złożoność procesów, które pozwoliły na współczesny sukces edukacyjny Finlandii, trzeba sięgnąć daleko w przeszłość. Finowie byli rolniczym ludem, rządzonym przez nieliczną, identyfikującą się z fińską tożsamością, ale posługującą językiem Królestwa Szwecji elitę. Do połowy XVI wieku fiński był chłopskim językiem mówionym. Jak wspomniałem wcześniej, pierwsza wersja fińskiego alfabetu „w piśmie” powstała dopiero w 1543 roku dzięki Michałowi Agrykoli, który pięć lat później przetłumaczył na fiński Biblię. Luteńska norma samodzielnego czytania Biblii we własnym języku zapoczątkowała masową akcję edukacyjną. Zaczęły powstawać pierwsze szkoły powszechne, a od XVIII wieku w szkołach parafialnych istniały dostępne dla wszystkich biblioteki. Pod koniec kolejnego stulecia na rzadko zaludnionym terytorium Finlandii funkcjonowało już około 2000 bibliotek publicznych, powstałych głównie dzięki Towarzystwu na rzecz Edukacji Powszechnej, a także kolejne kilkadziesiąt prowadzonych przez różne organizacje młodzieżowe. Już pod koniec XVIII wieku – jak szacuje się na podstawie źródeł parafialnych – połowa ludności Finlandii umiała czytać, a gdy w 1892 roku język fiński uzyskał równy szwedzkiemu status prawny, analfabetyzm dotyczył zaledwie 3% posługującej się nim populacji (Hietala 2001: 11–12; Lonka 2018: 23–24). W latach 60. XIX wieku dzięki pastrowi Udo Cygneaesusowi, kolejnej ważnej postaci fińskiego przebudzenia narodowego, wspieranemu przez Snellmana, powstał w Finlandii system szkół podstawowych

dostępnych dla wszystkich, niezależnie od płci i pochodzenia. W tej samej dekadzie rozpoczęto na wielką skalę kształcenie nauczycieli, by zaspokoić rosnące w całym kraju zapotrzebowanie na ich pracę (Lonka 2018: 26–27).

Wysiłek skierowany na alfabetyzację populacji wynikał nie tylko z pobudek religijnych, ale również z zarysowanych wyżej czynników nacjonalistycznych. Budowanie tożsamości narodowej odbywało się w Finlandii poprzez promowanie kształcenia i czytelnictwa oraz organizowanie masowego dostępu do szkół i bibliotek. Zdobywanie wiedzy stało się warunkiem indywidualnego rozwoju, dającego szansę na awans społeczny jednostek, jak i na budowę wspólnoty opartej o wspólną religię i język, tworzące uniwersalne poczucie przynależności do narodu poprzez relatywnie do innych krajów europejskich niewielkie dystynkcje klasowe.

Haapala za kluczową „przewagę konkurencyjną”, która pozwoliła zacofanej Finlandii stopniowo odrabiać dystans do innych krajów europejskich, uznaje całkowite umasowienie szkolnictwa u progu XX wieku, dodając, że wykorzystano w ten sposób potencjał całego społeczeństwa. Obowiązek szkolny obejmował również fińskie dziewczęta, których odsetek w szkołach ponadpodstawowych był w 1910 roku największy na świecie (Haapala 2009: 10). W XX wieku to wykształcone kobiety, pracujące jako urzędniczki, działaczki społeczne i polityczne, a przede wszystkim te aktywne w sektorze edukacyjnym, przyczyniły się do wzmocnienia ludzkiego potencjału, a ponadto okazały się ważnymi aktorkami zmiany społecznej we wszystkich obszarach rzeczywistości (Ojala, Karonen 2006).

Niektórzy fińscy akademicy, jak Hannu Simola, profesor socjologii edukacji, nie negując wymienionych instytucjonalnych uwarunkowań, które były niezbędne do zorganizowania systemu oświatowego w tak efektywny sposób, piszą wprost o kolektywnej, autorytarnej i skłonnej do podporządkowywania się autorytetom mentalności zbiorowej Finów. Tendencja do akceptacji autorytetu dotyczy zarówno zachowania uczniów w systemie szkolnym, jak i większości obywateli, którzy wierzą i akceptują, że decydenci wiedzą, jak zorganizować system, by działał (Simola 2005: 457–459). Simola nie stroni również od wyjaśnień klasowych. Jak pisze, nauczyciele toczyli przez dziesięciolecia „średnioklasowe wojny na dwóch frontach”. Z jednej strony, starając się przekonywać robotnicze i chłopskie masy, że edukacja ich dzieci przyniesie korzyści, i że ich potomstwo zostanie w odpowiedni sposób „zaopiekowane” w szkołach. Z drugiej strony musieli nieustannie przekonywać establishment polityczny o zasadności masowego i powszechnego kształcenia oraz o znaczeniu swojej roli w tym procesie (Simola 2005: 460).

Edukacja patriotyczna, czyli kształcenie świadomych obywateli

Dominacja narodowej ideologii i imperatyw wzmacniania fińskiej tożsamości były ważne dla ekspansji edukacyjnej. Jak pisze Stennis, w pewnym momencie wszyscy stali się w mniejszym lub większym stopniu fennomańskimi

nacionalistami. Niemniej, co bardzo charakterystyczne dla Finlandii, ta kulturowa rewolucja nie była wdrażana odgórnie. Kluczowe były powstające i rozwijające się setkami lokalne organizacje społeczne, niekiedy będące oddziałami ogólnokrajowych stowarzyszeń. Różniły się pod względem obszarów aktywności, politycznych afiliacji, ale rywalizowały między sobą przede wszystkim rozmachem działań. Wszystkie miały bowiem ambicje, by fundować biblioteki i czytelnie, organizować wykłady, wydawać prasę, tworzyć chóry, zespoły teatralne, festiwale, kluby sportowe (Stenius 2012: 223). „Suometar”, pierwsza gazeta w fińskim języku zaczęła ukazywać się w Helsinkach już w 1847 roku, a już dziesięć lat później rozpoczęto publikowanie dodatku przeznaczonego dla dzieci.

Początek powszechnej edukacji w Finlandii był związany z działalnością Kościoła. Podobnie jak w Królestwie Szwecji, skąd reformacja trafiła do Finlandii, to chrześcijańskie parafie luterzańskie do 1866 roku były odpowiedzialne za prowadzenie szkół powszechnych. Nawet po wejściu w owym roku w życie „Dekretu o powszechnej edukacji”, zobowiązującego władze lokalne do organizacji szkół, szczególnie na obszarach wiejskich, to Kościół w kolejnych latach wciąż zapewniał dostęp do oświaty (Kotilainen 2013: 114–137). Państwo realizowało zaś swoje funkcje poprzez, jak je nazywa Kotilainen: „ambulatoryjne szkoły latające”, które pojawiały się wraz z nauczycielami w oddalonych często o dziesiątki kilometrów od innych osad wsiach na kilka tygodni w roku. Oferowały uczniom intensywne zajęcia, uzupełniały edukację zapewnianą w niedzielnych szkołkach katechetycznych (2013: 134). Warunki geograficzne powodowały, że na niektórych terenach zapotrzebowanie na tego typu usługi edukacyjne przetrwało do lat 30. XX wieku, gdy funkcjonowało wciąż 250 szkół ambulatoryjnych. Kotilainen uważa, że współczesne sukcesy fińskiego systemu oświaty warto wiązać właśnie z wyzwaniami organizacji szkolnictwa na tak specyficznym terenie, z którymi Finowie mierzą się od dwóch wieków. Mobilność publicznego szkolnictwa, stopniowo, w procesie biegnącym równolegle do sekularyzacji życia publicznego, przejmującego obowiązki Kościoła w edukowaniu i kształtowaniu obywateli, można porównać do obecnej sytuacji. Również dzisiaj fińskie szkolnictwo równie elastycznie stara się adaptować do zmian, zarówno pod względem nowych wyzwań, uaktualniania przekazywanych treści, jak i sposobów organizacji kształcenia. W kwietniu 2011 roku w lapońskim Ivalo obserwowałem lekcję, która była dobrą ilustracją tego zjawiska. Nauczycielka szkoły podstawowej w tym położonym ok. 300 kilometrów na północ od koła podbiegunowego mieście prowadziła zajęcia przez internet dla kilkorga uczniów i uczennic mieszkających w rozproszonych na terenie kilkuset kilometrów osadach. Uczyła jednej z odmian języka Saamów, rdzennej ludności mieszkającej w Laponii. Jak wszyscy uczniowie w Finlandii, mieli oni finansowany przez państwo dostęp do szerokopasmowego internetu dobrej przepustowości. W ten sposób państwo, mniejszym kosztem niż przewożąc uczniów do szkoły, realizowało obowiązek zapewnienia tej, niegdyś poddawanej asymilacji, ludności dostępu do nauki własnego języka. Gdy

– 10 lat później – nadeszło wyzwanie związane z pandemią Covid-19, wszyscy fińscy uczniowie i nauczyciele mieli *software*, *hardware* i *know-how* niezbędne, by natychmiast przestawić się w całym kraju na zdalny tryb pracy.

W grudniu 2020 roku szefowa rządu Finlandii i przewodnicząca Partii Socjaldemokratycznej, Sanna Marin, ogłosiła, że najważniejszym zadaniem jej rządu jest wydłużenie obowiązkowej edukacji do 12 lat z dotychczasowych dziewięciu. Nawiązała symbolicznie do daty 1921, gdy po raz pierwszy w historii wprowadzono w Finlandii obowiązek edukacyjny dla dzieci w wieku 7–13 lat. Przy wydłużeniu o trzy lata obowiązku edukacyjnego zachowane zostaną zasady dotyczące bezpłatności edukacji w tym okresie, a fundamentalną wartością, którą rząd kieruje się, wprowadzając reformę, jest równość:

Wydłużenie wieku obowiązkowej i bezpłatnej edukacji to najważniejsze, nakierowane na przyszłość, działanie tego rządu. Naszym zadaniem jest budowa społeczeństwa, w którym każde dziecko ma te same szanse na sukces. Edukacja ma tu kluczowe znaczenie. Celem rozszerzenia obowiązku edukacyjnego jest podniesienie poziomu edukacji i kompetencji na wszystkich szczeblach, ograniczenie podziałów w systemie edukacyjnym i poprawa równości w dostępie do edukacji. (...) Polityka edukacyjna wymaga wytrwałości i cierpliwości. Efekty dzisiaj wdrożonych rozwiązań będą widoczne za dekady. Ci, którzy rozpoczną w tym roku szkolnym naukę, ukończą szkołę średnią w latach trzydziestych. Pierwsi uczniowie, którzy zostaną objęci dodatkowym obowiązkiem edukacyjnym urodzili się w 2005 i będą obecni na rynku pracy do lat 70. (Marin 2020).

W ostatnich słowach wystąpienia Marin podkreśliła, że poza ww. celami oraz poprawą kompetencji absolwentów, w wyniku reformy fińska edukacja ma stać się znów dla obywateli powodem do dumy.

ROZDZIAŁ 2

DLACZEGO POTRZEBA BIBLIOTEK PUBLICZNYCH, BY ZBUDOWAĆ GOSPODARKE OPARTĄ NA WIEDZY? BIBLIOTEKA JAKO SYMBOL NOWOCZESNOŚCI

O tym, że biblioteki publiczne są dla Finów ważne i że są traktowane jako miejsca „pierwszej potrzeby”, dowiedziałem się bardzo szybko po przyjeździe na stypendium Erasmus do Tampere. Informacja o miejskiej bibliotece zwanej „Metso” (czyli „głuszec”, od przypominającego ponoć tego ptaka kształtu budynku) znalazła się na liście kluczowych adresów, które fińscy gospodarze przygotowali przybyszom z całego świata. Wizyta w bibliotece przyniosła sporo zaskoczeń. Pierwszym była liczba czytelniczek i czytelników na miejscu oddających się lekturze książek lub prasy, znacznie większa niż ta, którą kiedykolwiek miałem okazję zobaczyć w polskich bibliotekach. Drugim zaskoczeniem był fakt, że książki można było samodzielnie zeskanować i wynieść z biblioteki bez jakiegokolwiek kontroli (kolejny szok kulturowy związany z zaufaniem społecznym). Trzecim zaś fakt, że w bibliotece w Tampere – mieście, w którym żyło wówczas nie więcej niż kilkadziesiąt polskich czy polsko-fińskich rodzin – znalazłem księgozbiór liczący kilkaset książek w języku polskim. Gdy zapytałem o powód zgromadzenia tego księgozbioru, usłyszałem, że jacyś Polacy w Tampere mieszkają, a inni mieszkańcy różnych narodowości lub Finowie mogą chcieć nauczyć się języka polskiego. Kilka lat później, gdy odwiedziłem Turku, zaprzyjaźniony mieszkaniec uznał, że pierwszym miejscem, jakie powinienem odwiedzić, jest nowa miejska biblioteka, dobudowana do liczącego ponad 100 lat budynku. Stary budynek, sfinansowany w 1903 roku przez Fredrica von Rettiga, właściciela lokalnej fabryki papierosów, został wkomponowany w projekt nowoczesnego budynku, sfinansowanego ze środków publicznych. Budynku od wczesnego rana pełnego czytelników, o czym się przekonałem, pracując w nim podczas pobytów naukowych w Turku. Podobnie jak w przypadku tampereńskiej biblioteki było to tętniące życiem miejsce, pełniące funkcję kulturalno-edukacyjnego „huba” dla wszystkich pokoleń. Uczniowie przychodzili wypożyczać książki i odrabiać lekcje w pokojach odizolowanych dźwiękowo, korzystając z komputerów i księgozbioru. Dorośli, seniorzy, imigranci i uchodźcy przychodzili uczyć się języków i obsługi komputera, czytać prasę – dostępną w kilkunastu językach, przeglądać oferty pracy. Wszyscy korzystali z kawiarni i bufetu z niedrogimi lunchami. Biblioteki pełnią dla wielu Finów funkcję „trzeciego miejsca”, używając terminu Oldenburga. „Trzecie miejsca” to ważne dla jednostek i społeczności lokalnej, węzłowe miejsca, pełniące funkcję publiczną (nawet jeśli czasem są prywatną własnością),

niezależne od domu i pracy (czyli miejsc pierwszych i drugich). Do tych miejsc ludzie przychodzą dobrowolnie, nie tylko, by korzystać z ich podstawowej funkcji (czyli np. wypożyczać książki), ale by po prostu spędzać czas wolny, nie będąc ani gościem, ani gospodarzem. Biblioteki stały się na przełomie XX i XXI wieku potencjalnymi „trzecimi miejscami” dla urbanistów i planistów w wielu krajach, pożądanymi i projektowanymi, by poprawiać jakość życia mieszkańców miast (Zysiak 2011), podczas gdy w Finlandii pełniły taką funkcję od lat.

Te nieustrukturyzowane obserwacje dotyczące wyjątkowego znaczenia bibliotek publicznych w Finlandii są poparte danymi pochodzącymi z badań społecznych i statystyk porównawczych. Z porównawczych badań *World's Most Literate Nations* prowadzonych przez Central Connecticut State University (2016) wynika, że w rankingu obejmującym dane dotyczące czytelnictwa prasy, dostępności bibliotek, efektywności systemu edukacyjnego czy kompetencji cyfrowych obywateli Finlandia zajmuje bezapelacyjnie pierwsze miejsce wśród 61 sklasyfikowanych krajów ze wszystkich kontynentów. Co ciekawe, biorąc pod uwagę składową część rankingu dotyczącą bibliotek, Polska znajduje się na 5. miejscu, a Finlandia na 10. Gdy przyrzeć się wskaźnikom zagregowanym w tym zestawieniu, okazuje się, że amerykańscy badacze wzięli pod uwagę liczbę bibliotek różnego typu, a nie częstotliwość korzystania. W Finlandii, kraju o niewielkiej liczbie ludności (5,5 miliona mieszkańców), o powierzchni prawie identycznej jak Polska, bibliotek jest mniej (w proporcji do liczby mieszkańców) i są bardziej rozproszone, bo gęstość zaludnienia jest niska, a ludność skoncentrowana przede wszystkim w kilku aglomeracjach i nierównomiernie rozłożona na terytorium kraju. Jeśli jednak przyrzeć się częstotliwości korzystania z bibliotek, to obywatele Finlandii przodują. W Polsce w 2019 w ciągu roku wypożyczono z bibliotek 102,7 mln woluminów (GUS 2020). W Finlandii, prawie ośmiokrotnie mniejsza liczba ludności w tym samym roku wypożyczyła blisko 86 milionów książek (Parviainen i in. 2020). Abstrahując od innych aktywności, które oferują biblioteki, z ich podstawowych funkcji korzysta większość populacji.

Pierwsze pisane teksty w języku fińskim powstały jeszcze u schyłku średniowiecza, na 1488 rok datuje się wydrukowany w Lubece na zamówienie biskupa Åbo Konrada Bitza modlitewnik *Missale Aboense*. Ojcem pisanego języka fińskiego określa się jednak w Finlandii jednego z kolejnych biskupów tej diecezji, Michała Agrykolę. Gdy, zgodnie z decyzją króla Gustawa Wazy, w latach 20. XV wieku Szwecja miała stać się kolejnym europejskim krajem, który przyjmuje zasady reformacji, zgodnie z luterzańską zasadą, że wierni powinni mieć dostęp do Biblii w językach narodowych, Agrykola przełożył Pismo na język fiński. Język, który powstał w wersji pisanej dopiero w XVI wieku, jest jednym z najmłodszych języków literackich Europy. Na terenie dzisiejszej Finlandii wcześniej istniały zarówno biblioteki parafialne, jak i prywatne biblioteki szwedzkojęzycznej arystokracji (w ich zbiorach znajdowała się literatura szwedzka oraz książki pisane w językach europejskich). W kolejnych stuleciach nauka czytania i dostęp do

książek, były z jednej strony wehikułem indywidualnego awansu społecznego, z drugiej instrumentem budowania tożsamości narodowej, fundamentem procesu narodotwórczego w okresie określanym w historiografii fińskiej mianem narodowego romantyzmu. Epoka ta, znów z polskiej perspektywy dość paradoksalnie, nie kojarzy się w fińskim kontekście ze zmaganiem z bronią, lecz z książką w ręku. W luterzańskich szkołach parafialnych dostępne dla wszystkich biblioteki istniały już w XVIII wieku. Można powiedzieć, że występowała tu synergia między imperatywem edukacji promowanej jako narodotwórczy, patriotyczny obowiązek (element agendy elity politycznej i kulturalnej kraju), a luterzańskim imperatywem świadomego chrześcijaństwa wymagającego od wiernych znajomości Biblii, płynącej z własnej lektury, a nie przekazu zapośredniczonego przez kapłanów, jak w innych chrześcijańskich denominacjach (Tuominen, Saarti 2012: 116). Pierwsza biblioteka publiczna powstała już w 1803 roku, a na koniec stulecia na rzadko zaludnionym terytorium Finlandii funkcjonowało już kilkaset bibliotek stworzonych przez Towarzystwo na rzecz Edukacji Powszechnej oraz różne organizacje młodzieżowe. W sumie z bibliotekami parafialnymi było ich prawie dwa tysiące (Hietala 2001: 11–12).

Upowszechnianie dostępu do bibliotek kontynuowano, od początku XX wieku wzorując się na anglosaskim, przede wszystkim amerykańskim, modelu. Rozpoczęto masową akcję budowania bibliotek publicznych, finansowanych z budżetów społeczności lokalnych (Vatanen 2001). W 1928 roku było ich już 1700. W tym roku opracowano pierwsze „Prawo o bibliotekach publicznych”, które regulowało zasady finansowania i funkcjonowania bibliotek. Przepisy te obowiązywały aż do 1961 roku. W nowej ustawie bezpłatny dostęp do wysokiej jakości usług bibliotecznych zapisano jako jedno z podstawowych zobowiązań wobec obywateli, w ramach postępującego rozwoju fińskiego modelu państwa opiekuńczego. Dzisiaj to władze lokalne odpowiadają za organizację bibliotecznych i informacyjnych usług dla mieszkańców lokalnych społeczności pod nadzorem Ministerstwa Edukacji i Kultury, za pośrednictwem sześciu regionalnych urzędów.

Najnowsze cele zdefiniowano w dokumencie z 2016 roku. Do zadań bibliotek publicznych należy promowanie równego dostępu do edukacji i kultury, czytelnictwa oraz wzmacnianie wszechstronnej alfabetyzacji społeczeństwa. Udoświecanie informacji, umożliwianie kształcenia przez całe życie i podnoszenie kwalifikacji obywateli, a także promowanie aktywnego obywatelstwa, demokracji i wolności ekspresji. Wdrażanie tych zadań ma się odbywać przy poszanowaniu zasad pluralizmu oraz kulturowej różnorodności (Public Libraries Act, 2016, za: Parviainen i in. 2020). Znaczenie kulturowej różnorodności w bardzo wielu dokumentach fińskich podkreśla się szczególnie mocno w wyniku trwającego od trzech dekad wzrostu różnorodności etnicznej i kulturowej, wynikającej z rosnącego napływu obcokrajowców. Między 2002 a 2020 rokiem udział w populacji mieszkających w Finlandii obcokrajowców wzrósł z 2 do 5%, a udział

mieszkańców urodzonych za granicą z 2,9 do 7,6%. Finlandia pozostaje jednym z najbardziej homogenicznych krajów w Europie, ale zmiana, jaka nastąpiła w tak krótkim okresie, rodzi nowe wyzwania dla wszystkich polityk publicznych. Fińska Biblioteka Narodowa odwołuje się do historii uczelni w Turku, której biblioteka od 1640 roku pełniła *de facto* funkcję narodowego repozytorium, a od 1707, gdy szwedzka królewska kancelaria wprowadziła wymóg dostarczania do niej kopii każdego drukowanego dokumentu, stała się oficjalnym narodowym archiwum. Dziedzictwo owych czasów nie przetrwało wielkiego pożaru miasta w roku 1827, zniszczone zostało prawie 40 tys. woluminów, wszystkie poza 800 pozycjami, które były akurat wypożyczone. Administracyjnie dzisiaj Fińska Biblioteka Narodowa jest niezależną placówką afiliowaną przy Uniwersytecie Helsińskim, subsydiowaną przez Ministerstwo Edukacji i Kultury. Odpowiada za realizację wielu zleconych zadań, m.in. tworzenie Narodowej Biblioteki Cyfrowej. Od 2008 roku nie tylko wszystkie nagrania i słowo drukowane, ale również produkcje cyfrowe są gromadzone w jej zbiorach (Tuominen, Saarti 2012: 116). Łatwo sobie wyobrazić, że taka „baza danych” ułatwia prowadzenie badań archiwalnych.

Ważnym elementem fińskiej polityki w zakresie upowszechniania wiedzy i dostępności do nauki jest przeświadczenie, że powinni się nimi cieszyć również obywatele mający różnego typu dysfunkcje lub szczególne potrzeby. Przeświadczenie to wynika nie tylko z etycznych przesłanek wspierania osób dotkniętych niepełnosprawnością i w efekcie zagrożonych edukacyjnym, więc również społecznym wykluczeniem. W państwie o małej liczbie ludności, dla planującej polityki publiczne władzy ważne jest wykorzystanie zdolności wszystkich obywateli w zakresie adekwatnym do ich możliwości. Skazywanie osób z niepełnosprawnościami lub imigrantów na wykonywanie najprostszych prac traktuje się jako marnowanie ich, przydatnego państwu, potencjału. Dzięki bibliotekom mogą oni korzystać z wszechstronnych usług edukacyjnych oraz dostępu do dóbr kultury, co ułatwia integrację. By wspierać osoby z niepełnosprawnościami, już w 1890 roku stworzono w Finlandii instytucję o nazwie Celia (początkowo powołana przez stowarzyszenie o nazwie „Książki dla niewidomych”, w 1978 stała się instytucją publiczną finansowaną przez resort edukacji i kultury), której zadaniem przez ponad 130 lat istnienia było umożliwianie dostępu do literatury wszystkim niezdolnym do czytania książek drukowanych ze względu na schorzenia wzroku, dysleksję, zaburzenia przyswajania wiedzy lub schorzenia mięśniowe. Jedna czwarta corocznie wydawanych w Finlandii książek publikowana jest przez Celię również w formatach umożliwiających lekturę osobom z ww. problemami. Celia dostarcza je bibliotekom oraz placówkom zajmującym się opieką nad osobami starszymi lub osobom z niepełnosprawnościami. Rocznie wypożyczanych jest ponad milion książek tego typu. Od 2007 roku książki dostarczane są w formie cyfrowej, bez potrzeby ich zwracania (Tuominen, Saarti 2012: 123–124).

W 2010 roku funkcjonowało w Finlandii też dwieście bibliotek mobilnych, busów z książkami docierającymi w najodleglejsze i rzadko zaludnione regiony

kraju. W pierwszej połowie XXI wieku odwrócił się trend spadkowy liczby wizyt w bibliotekach. Wynika to z jednej strony z postępującej urbanizacji i zwiększającej się liczby mieszkańców dużych miast będących centrami wzrostu gospodarczego, z drugiej z dostosowywania się bibliotek do potrzeb odbiorców. Oddziały biblioteczne lub punkty odbioru zamówionych przez internet książek powstawały w centrach handlowych, ośrodkach pomocy społecznej i różnych często uczęszczanych punktach usługowych.

Najważniejszym wyzwaniem współczesnych bibliotek jest kwestia udostępniania e-booków oraz prasy w formie elektronicznej. Systemy zabezpieczeń oparte o tzw. DRM-y często to uniemożliwiają. Niewiele wydawnictw oferuje książki z cyfrowymi „znakami wodnymi”, które również zapewniałyby kontrolę dostępu do legalnych cyfrowych kopii. Jak mówi w wywiadzie eksperckim pracowniczka jednej z największych miejskich bibliotek w Finlandii:

Jeden e-book jest mniej więcej dwa razy droższy niż papierowa książka w pierwszym roku, cztery razy w drugim i osiem w trzecim, musimy płacić za tę samą licencję, której cena rośnie. Nie możemy zapewnić odpowiedniej podaży elektronicznych materiałów w stosunku do potrzeb, szczególnie jeśli chodzi o dostęp do elektronicznych wersji prasy. Niektóre licencje kosztują sześciocyfrowe kwoty, a niektóre media, jak nasza największa gazeta „Helsingin Sanomat”, w ogóle nie mają licencji do użytku bibliotecznego. Oczywiście nie chcą, by biblioteki dawały dostęp, bo mają swoje subskrypcje. Klienci mogą poczytać u nas na miejscu wersje papierowe czy elektroniczne na naszych komputerach, ale dostęp zdalny [umożliwiany za pośrednictwem biblioteki – WW] jest w ogóle niemożliwy.

Jedną z najważniejszych zmian dobrze obrazujących dostosowywanie się instytucji publicznych do zmieniających się warunków i oczekiwań mieszkańców jest rosnący trend wykorzystywania przez biblioteki tzw. otwartego dostępu. W tym przypadku oznacza to możliwość skorzystania z biblioteki poza oficjalnymi godzinami otwarcia, w czasie gdy nie ma w niej żadnego personelu. Użytkownicy mogą wejść do budynku, korzystając z elektronicznej karty bibliotecznej z przypisanym indywidualnym numerem PIN, wypożyczyć książkę, skorzystać z komputera, wykorzystać salę na zorganizowanie spotkania w celu pracy nad grupowym projektem czy po prostu posiedzieć i poczytać. W pierwszych dwóch dekadach XXI wieku o 32% wzrosła liczba godzin, w których niektóre biblioteki (w Finlandii jest ich 233) dostępne są w takim zakresie (Parviainen i in. 2020).

Szczególny status bibliotek podkreślany jest również w różnych działaniach wizerunkowych budujących markę kraju. W wielojęzycznym serwisie *This is Finland* (adres: finland.fi), oficjalnym „oknie wystawowym” Finlandii prowadzonym przez Departament Komunikacji i Promocji Ministerstwa Spraw Zagranicznych możemy znaleźć zarówno informacje na temat historycznego i kulturowego znaczenia bibliotek, jak i zachęty dla obcokrajowców do korzystania z ich usług. Na

weneckim Biennale w 2018 roku, jednej z najważniejszych imprez poświęconych sztuce i designowi na świecie, Finowie zaprezentowali wystawę zatytułowaną *Mind-Building*, będącą pogłębionym studium fińskich bibliotek i architektury bibliotecznej, a opisaną w katalogu wystawy w następujący sposób:

Wystawa mówi o aktywnym obywatelstwie, wolności słowa i równości promowanej przez ruch biblioteczny oraz siłę architektury, która może być gościnna i podnosząca na duchu. Świątujemy biblioteki publiczne jako wciąż odnawiające się punkty węzłowe społecznej energii oraz ich znaczenie jako publicznych inwestycji w wolne i demokratyczne społeczeństwo. Lokalni bibliotekarze i architekci projektujący biblioteki są konstruktorami świadomości (*mind-builders*): architektura biblioteczna to ekspresja wartości dominujących w społeczeństwie w formie budynków. Biblioteka publiczna to ostateczna przestrzeń wolności, publicznie sfinansowane miejsce nauki otwarte dla każdego i za darmo (Archinfo 2018).

W tej opowieści o fińskich bibliotekach i czytelnictwie podkreśla się, że prawie wszystkie biblioteki publiczne w Finlandii były sfinansowane ze środków państwa.

***Oodi* – na co Finlandia zasługuje na 100 urodziny?**

Ważnym elementem wspomnianej ekspozycji jest historia *Oodi*, nowej biblioteki, zbudowanej w Helsinkach, oddanej do użytku w 2018 roku; jej zdjęcie można zobaczyć na okładce tej książki. To symboliczne ukoronowanie obchodów stulecia powstania niepodległej Finlandii.

Koszty budowy supernowoczesnego budynku pokryło w jednej trzeciej państwo z budżetu centralnego oraz stołeczne miasto Helsinki w pozostałej części. O statusie *Oodi* świadczy również jej usytuowanie. Na budowę poświęcono jedną z najcenniejszych działek w kraju, ulokowaną w dzielnicy Kluuvi w ścisłym centrum Helsinek, w odległości niespełna kilometra od dworca głównego i połowę tego dystansu od budynku Eduskunty, fińskiego parlamentu. Jeden z rozmówców powiedział mi, że dla niego symboliczne jest to, że patrząc z tarasu na pierwszym piętrze budynku można spoglądać na parlament. „Niech posłanki i posłowie wiedzą, że światli obywatele ich mają na oku” – takie było przesłanie powtarzane w *mass-mediach*. Budowa i otwarcie *Oodi* było flagowym projektem, wielokrotnie pojawiającym się w medialnych relacjach na całym świecie przy okazji opowieści o 100. rocznicy fińskiej niepodległości. Stało się kolejnym elementem autopromocji i brandingu Finlandii jako kraju światłych obywateli i państwa dbającego jednocześnie o rozwój i równość. W 2019 roku najważniejsza biblioteczna organizacja na świecie International Federation of Library Associations wybrała *Oodi* najlepszą nową biblioteką publiczną na świecie. W tym samym roku nowo

powołany lewicowo-centrowy rząd wielopartyjny (najpierw pod przywództwem Antiego Rinne, a po rekonstrukcji – Sanny Marin) konferencje programowe organizował właśnie w *Oodi*.

Do dyspozycji czytelników/czytelniczek poza półkami z prasą i książkami, książkomatami i obsługą wypożyczającą książki oddane są: sala kinowa, sala koncertowa, sala do prób muzycznych, sale rozrywkowe z konsolami do gier, sala -warsztat DIY, w której można skorzystać pod okiem wykwalifikowanego personelu zarówno z drukarki 3D, jak i z elektrycznej maszyny do szycia. Są też w *Oodi* miejsca, gdzie można skorzystać z podręcznego księgozbioru bez konieczności zapisywania się do biblioteki, a z prasy bez okazywania jakiegokolwiek dokumentu tożsamości, popracować, korzystając z bardzo szybkiego wifi w jednym z pomieszczeń przeznaczonych do cichej pracy. Można też po prostu poprzybywać w przyjemnym, bezpiecznym, dobrze oświetlonym otoczeniu. Jest kawiarnia, bufet lunchowy. O ile nie przeszkadza się innym użytkownikom tej publicznej przestrzeni, nikt nie przeszkadza obecnym, niezależnie od tego, jak wyglądają, co robią. Widziałem w *Oodi* osoby przychodzące z własnymi kanapkami i napojami, by posiedzieć i poczytać, a nawet podrzemać w wygodnych fotelach, przed szerokimi okiennicami wychodzącymi na plac Kansalaistori (dosłownie: plac Obywateli), po drugiej stronie którego znajduje się parlament. W pierwszym pełnym roku funkcjonowania biblioteki skorzystało z jej usług ponad 3 miliony osób, co dwukrotnie przekroczyło prognozowaną popularność.

Ekspertka pracująca w bibliotece w innym fińskim mieście komentuje to tak:

Była duma oczywiście, dla wielu ludzi związanych z bibliotekami i kulturą, to był powód do dumy... To było bardzo symboliczne, *vis à vis* parlamentu, ludzie naprawdę tę symbolikę dostrzegali. Była oczywiście jakaś krytyka, że pieniądze idą na dość elitarną instytucję, flagową, turystyczną, i co biedni ludzie ze wschodniej Finlandii mają dzięki *Oodi*, ale większość komentarzy i *publicity* była bardzo pozytywna. (...) chociaż były i komentarze, gdy ludzie zobaczyli, jak to wygląda [ekspertce chodziło o to, że na wielu zdjęciach z wnętrza *Oodi* nie widać półek z książkami – WW], podniosły się brwi, „Jak to, to jest biblioteka? To jakiś plac zabaw dla dzieci i dla dorosłych-dzieci”. Dla niektórych było to zaskoczenie, że biblioteka w Finlandii nie wygląda już jak biblioteki, do których byli przyzwyczajeni.

„Czy słyszałeś głosy krytyki pytające, co to za biblioteka, w której jest tak mało książek?” – spytałem akademickiego urbanistę i socjologia miasta mieszkającego w Helsinkach. „To jeden z najgłupszych możliwych komentarzy” – odparł – najdroższa przestrzeń miejska w Helsinkach nie powinna służyć za magazyn książek, dostarczane są dla czytelników te, które zostały zamówione, na miejscu jest księgozbiór podręczny i wielki wybór prasy z całego świata”. Czy powszechna dostępność budynków bibliotek w Finlandii nie rodzi problemów? Zdarzają się akty wandalizmu, sprawy większości z nich są jednak wykrywane, a kwestie

ewentualnej odpowiedzialności i kar rozstrzygane są na drodze postępowań mediacyjnych. Zdarza się również, że dostępne dla wszystkich toalety w bibliotekach ulokowanych w centralnych punktach największych miast zaczynają służyć dilerom narkotyków.

Biblioteki współcześnie. W walce o świadome społeczeństwo

W 1908 roku powstało w Finlandii stowarzyszenie zrzeszające biblioteki i indywidualnych bibliotekarzy, dzisiaj znane jako Stowarzyszenie Fińskich Bibliotek – *Suomen Kirjastoseura*. Od początku istnienia lobbowało za wzmocnieniem prestiżu zawodu bibliotekarza oraz stałym finansowaniem bibliotek, m.in. w opublikowanym w 1910 roku artykule Kemiläinena *Biblioteki są równie ważne jak szkoły* (Vatanen 2001: 38). Prawie stulecie później, w 2001 roku, Haavisto w tekście *ad astra – Will the libraries have a starring role in the information society?* [ad astra. Czy biblioteki będą miały gwiazdorską rolę w społeczeństwie informacyjnym?] zastanawiała się, jakie będzie znaczenie bibliotek w kolejnej fazie zglobalizowanego kapitalizmu. Haavisto (2001) wskazywała na kluczową rolę tych instytucji w zakresie nie tylko udostępniania informacji, ale również przygotowywania obywateli do korzystania z rosnących w bezprecedensowym tempie zasobów. Kluczowa, przewidywała, będzie umiejętność korzystania z przepastnych cyfrowych zasobów w sposób kompetentny, umożliwiający nie tylko dotarcie do informacji, ale również ich merytoryczną i krytyczną selekcję pozwalającą ocenić jej wiarygodność. Znaczenie bibliotek w społeczeństwie informacyjnym będzie więc rosło, a ich wykwalifikowana kadra będzie miała istotną rolę do odegrania.

Po ponad dwóch dekadach wygląda na to, że Haavisto miała całkowitą rację. Nie tylko w sensie symbolicznym, poprzez budowę *Oodi*, biblioteki wciąż odgrywają istotną rolę w tworzeniu świadomego społeczeństwa informacyjnego. Jednym z przykładów takich aktywności, zaskakujących być może, jest współudział bibliotek w obronie przed wojną hybrydową.

Biblioteki fińskie są bowiem od kilku lat zaangażowane w inicjatywę *Faktabaari*. Jest to współpracujące z fińskimi agendami rządowymi i edukacyjnymi placówkami stowarzyszenie *fact-checkingowe* zrzeszające specjalistów od weryfikacji informacji i walki z *fake newsami*. Zgodnie z raportami, które zaprezentowała Supo, fińska agencja bezpieczeństwa wewnętrznego, zajmująca się m.in. działalnością kontrwywiadowczą, od czasu aneksji Krymu w 2014 roku oraz kampanii wyborczej przed wyborami parlamentarnymi rok później, fińscy wyborcy byli przedmiotem dezinformacyjnej kampanii prowadzonej przez Rosję. Fińska badaczka Saara Jantunen (2015), dzisiaj pracująca dla fińskiej armii, która opublikowała na ten temat książkę zatytułowaną *Wojna informacyjna* oraz dziennikarka śledcza Jessikka Aro, autorka *Trolli Putina* (2019), stały się ofiarami kampanii defamacyjnej zapoczątkowanej za wschodnią granicą.

Fińskie elity polityczne uznały to wszystko za niedopuszczalną ingerencję w wewnętrzne sprawy kraju oraz element „pełzającego” konfliktu hybrydowego pomiędzy Federacją Rosyjską a krajami Unii Europejskiej. Innym elementem tego konfliktu było wpuszczenie ze strony Rosji ok. 2000 osób na teren Finlandii (granica między krajami ma 1340 kilometrów) w celu złożenia wniosków o azyl. Taktykę tę na większą skalę zastosowano kilka lat później na granicy polsko-białoruskiej przez rząd w Mińsku.

Na potwierdzone przykłady zewnętrznej ingerencji fińskie władze zareagowały w sposób charakterystyczny dla tego kraju, zlecając specjalistom opracowanie programów edukacyjnych, które umożliwiłyby podniesienie kompetencji cyfrowych i medialnych (*digital literacy* i *media literacy*) zarówno wśród dorosłych obywateli, jak i dzieci. W oficjalnych wypowiedziach zaangażowanych aktorów mowa o kształtowaniu *voter literacy* – świadomego wyborcy, który podejmuje decyzje na podstawie faktów, umiając je zweryfikować. Faktabaari, wspomniana agencja *fact-checkingowa* odegrała kluczową rolę w projektowaniu materiałów dydaktycznych wykorzystywanych w kształceniu dorosłych (*online* oraz poprzez kursy organizowane m.in. w bibliotekach). Kampanie społeczne uświadamiały, jakie znaczenie ma krytyczne weryfikowanie informacji znajdujących w sieci oraz uważanie na to, jakie informacje się udostępnia. Uzupełniano również programy nauczania o treści mające kształcić uczniów w tym zakresie już od poziomu szkoły podstawowej. Wyniki badań porównawczych w zakresie *media literacy* sugerują, że przyjęte rozwiązania działają. W 2018 roku Finlandia zajęła bezapelacyjnie pierwsze miejsce w rankingu, powiększając swoją przewagę w edycji przeprowadzonej w 2019 roku. Komisja Europejska uznała, że fińskie rozwiązania są warte promocji. Podręcznik dla edukatorów opracowany przez Faktabaari został przetłumaczony na angielski i opublikowany w wolnym dostępie jako zalecany materiał dydaktyczny (FactBar 2018). Z badań unijnego think-tanku Eurofund wynika, że między 2007 a 2016 rokiem zaufanie do mediów w Finlandii zdecydowanie wzrosło i jest najwyższe wśród państw Unii Europejskiej (Eurofund 2018: 20). Fiński przykład radzenia sobie z kampanią dezinformacyjną został przywołany jako skuteczny *know-how* w raporcie think-tanku afiliowanego przy NATO (Pynnöniemi, Sinikukka 2017). Omawiający ten model artykuł opublikowany na łamach prestiżowego „Foreign Policy” nosił tytuł: *Czemu Finlandii udaje się odeprzeć informacyjną wojnę Putina?* Podtytuł sugerował, że fińska odpowiedź powinna być wzorem dla reszty kontynentu: *Helsinki okazały się odporne na kremlowskie manipulacje. Ale czy jej sukces da się zastosować w reszcie Europy?* (Standish 2017). Odpowiedź na to pytanie jest trudna, najprawdopodobniej negatywna, ze względu na specyfikę wysokiego zaufania publicznego w fińskim społeczeństwie. Z dzisiejszej perspektywy można stwierdzić, że zarówno status bibliotek, jak i zasługi t publicznych instytucji dla upowszechnienia wiedzy i kształcenia społeczeństwa okazały się istotne i trudne do przecenienia. Rola bibliotek aktualizuje się wraz z nowymi wyzwaniami, ale nie maleje.

ROZDZIAŁ 3

INNOWACJA SPOŁECZNA JAKO ODPOWIEDŹ NA PROBLEMY SPOŁECZNE I JAKO TOWAR EKSPORTOWY. PRZYPADEK PROGRAMU KIVA

Dzięki wynikom badania PISA z 2000 i 2003 roku fińskie szkoły zaczęły się cieszyć rosnącą renomą, a fiński system edukacji stał się nowym elementem budowania wizerunku innowacyjnego i nowoczesnego kraju, elementem narodowego *soft power* (Wojciuk, Michałek, Stormowska 2015). Sygnał, że mimo tych sukcesów coś może być nie w porządku z fińskimi szkołami przyniósł raport WHO z 2004 roku. Dane opublikowane później (2007) w raporcie centrum badawczego Innocenti (afiliowanego przy UNICEF) wskazywały, że z 34 objętych badaniem krajów to w Finlandii zanotowano najniższy odsetek uczniów deklarujących, że lubią/ bardzo lubią chodzić do szkoły.

Dla wielu obserwatorów fińskich realiów było to spore zaskoczenie. Pierwsze interpretacje próbujące wytłumaczyć to zjawisko wskazywały na czynnik, który Pasi Sahlberg (2017) wymieniał jako jeden z kluczowych warunków sukcesu fińskiej edukacji. Uczniowie fińskich szkół dzięki państwu opiekuńczemu oraz rozbudowanej sieci publicznych i pozarządowych organizacji i instytucji mają do dyspozycji olbrzymią ofertę w zdecydowanej większości bezpłatnych zajęć pozaszkolnych, dostępnych w funkcjonujących nawet w małych miastach domach kultury, klubach sportowych, bibliotekach. Uprawianie sportu, udział w wydarzeniach kulturalnych, realizacja indywidualnych pasji wprawdzie są finansowane przez państwo, ale jednak – w przeciwieństwie do wielu innych systemów edukacyjnych – możliwe i dostępne poza instytucją szkoły. Jak mówiła mi jedna z ekspertek ds. edukacji, fińskim uczniom szkoła kojarzy się przede wszystkim z pracą, czasem ciężką. Rozrywki i indywidualne przyjemności dostępne są poza szkołą i dzięki innym instytucjom. To oczywiście może tłumaczyć częściowo wyniki wspomnianego sondażu. W pogłębionych badaniach okazało się jednak, że ważnym czynnikiem jest stosunkowo częste stykanie się uczniów (najczęściej w roli świadków, nie ofiar) ze zjawiskiem przemocy rówieśniczej. Problem był istotny ze względu na dobrostan nastolatków. Pojawiła się rysa na wizerunku fińskiego systemu edukacji, postanowiono więc działać szybko. Już w 2005 roku grupa ekspertów pracująca na zlecenie fińskiego Ministerstwa Edukacji zaleciła opracowanie narodowego programu przeciwdziałania bullyingowi.

W 2006 roku zespół specjalistów od edukacji z Uniwersytetu w Turku (z Katedry Psychologii i Centrum Badań Edukacyjnych), kierowany przez Christinę Salmivalli, podpisał z Ministerstwem Edukacji trzyletni kontrakt na opracowanie, testowe wdrożenie i ewaluację takiego programu na poziomie dziewięcioletnich

szkół podstawowych, tj. obejmujących uczniów w wieku 7–15 lat (Salmivalli i in. 2013: 81). Takie były początki programu KiVa (akronim od słów: *Kiusaamista Vastaan* czyli „przeciw przemocy rówieśniczej”⁴, wykorzystujący grę słów: słowo *kiva* w języku fińskim oznacza „miły”). Jest to dobry przykład polityki publicznej zaprojektowanej i wdrożonej w odpowiedzi na pojawienie się zjawiska, które zostało ujawnione w badaniach naukowych). KiVa miała na celu zredukowanie częstotliwości występowania przemocy rówieśniczej, której konsekwencjami są: niska samoocena, skłonność do depresji, wysoki poziom lęku, pogorszenie wyników w nauce, większa absencja w szkole (Williford i in. 2013: 821). Program ma charakter holistyczny i ogólnoszkolny, opracowano trzy wersje dostosowane do różnych przedziałów wiekowych (7–9, 10–12 i 13–15 lat). To oznacza, że wymaga zaangażowania i współpracy kadry dydaktycznej, uczniów i rodziców. Zaangażowanie musi mieć charakter stały, KiVa powinna stać się elementem codzienności szkolnej uczniów, a nie akcyjną działalnością, reaktywną wobec pojawiających się problemów. Niemniej drugim komponentem KiVa jest właśnie opracowany w ramach projektu scenariusz działań, które należy wdrażać właśnie w sytuacji gdy przypadek przemocy rówieśniczej w szkole został zidentyfikowany (Persson i in. 2018: 729; Kärnä i in. 2013).

Tabela 1. Program KiVa

Działania uniwersalne <i>(na poziomie szkoły i poszczególnych klas)</i>	
Lekcje w klasach 1, 4 i 7	Przewodnik dla rodziców
Koncentrują się na mechanizmach i konsekwencjach przemocy rówieśniczej i jej rozmaitych formach. Biorą również pod uwagę to, co uczniowie mogą zrobić wspólnie, by przeciwdziałać temu zjawisku i wspierać rówieśników będących ofiarami przemocy	Materiały informacyjne o KiVa zaprojektowane i skierowane do rodziców
	Zasoby internetowe Materiały dla szkolnej kadry dotyczące KiVa

⁴ W anglojęzycznych publikacjach na temat programu KiVa mowa o przeciwdziałaniu zjawisku bullyingu. Ponieważ nie ma jednoznacznego wzoru tłumaczenia tego terminu w języku polskim, uznałem, że najadekwatniejsze w tym kontekście będzie posługiwanie się szerokim pojęciem „przemoc rówieśnicza”.

Wirtualne środowisko kształcenia	Plakaty i kamizelki
Wiąże się bezpośrednio z treściami przekazywanymi na lekcjach, które wspierają proces kształcenia: gramy video w klasach 1–4 i e-learningowymi materiałami w klasie 7.	Materiały mające przypominać uczniom o programie KiVa i ich zaangażowaniu
Działania sprofilowane <i>Działania związane z konkretnymi incydentami – przypadkami przemocy rówieśniczej</i>	
Zespół KiVa	Plakaty i kamizelki
Zespół trzech nauczycieli lub innych członków kadry szkolnej podejmuje działania w indywidualnych i grupowych rozmowach angażujących sprawców przemocy rówieśniczej i ofiarę. Te spotkania są monitorowane i systematycznie kontynuowane.	Nauczyciel spotyka się z uczniami w klasie w niewielkich grupach, by przekonywać ich do wspierania uczniów doświadczających przemocy rówieśniczej

Źródło: Persson i in. 2018: 730.

Jak piszą twórcy programu KiVa, jego unikatowość w porównaniu z podejmowanymi wcześniej inicjatywami (prawo zapewnienia uczniom bezpiecznego środowiska szkolnego było zobowiązaniem jasno zdefiniowanym w dokumentach szkół i instytucji je nadzorujących) polegała na tym, że był to pierwszy ogólnokrajowy program oparty na naukowej diagnozie, spełniający kryteria polityki publicznej popartej dowodami (*evidence-based policy*). Wcześniejsze lokalne i regionalne działania, do podejmowania których mobilizowane były samorządy, nie miały komponentu badawczego.

Program KiVa oparty jest na koncepcji *participant role approach* opracowanej przez ten sam zespół z Uniwersytetu w Turku kilka lat wcześniej (Salmivalli i in. 1998). W tym podejściu uznaje się, że kluczową rolę w przemocy rówieśniczej odgrywają rówieśnicy-świadkowie (*peer bystanders*), którzy mogą wzmacniać społeczną gratyfikację, jaką znęcający się uczniowie czerpią ze swych działań. Świadkowie mogą przyłączać się do aktów agresji, śmiać się, komentować lub pasywnie obserwować sytuację, rzadziej stawiać w obronie ofiar. Częstotliwość

występowania przemocy rówieśniczej w społeczności szkolnej (np. w klasie) zależy w znacznym stopniu od podejścia większości „świadków”. Indywidualne czynniki ryzyka, które sprzyjają stawianiu się ofiarą, takie jak lęki, odrzucenie przez rówieśników, są często związane z wiktyimizacją. Występują częściej w społecznościach, w których świadkowie biorą stronę znęcającego się (Salmivalli, Voeten, Poskiparta 2011). Wiele badań pokazuje, że interwencyjne próby wywierania wpływu na jednostki, zarówno na ofiary (przez redukcję indywidualnego poziomu stresu i niepewności), jak i na osoby znęcające się (nieskuteczne, dopóki społeczna gratyfikacja ze strony rówieśników będzie znacząca), mają niewielką szansę wpłynąć na częstotliwość występowania zjawiska znęcania się nad rówieśnikami. W efekcie uznano, że kluczowy jest kontekst relacji rówieśniczych i uświadamianie uczniom ich roli w reprodukowaniu przemocy (nawet jeżeli nie biorą w niej bezpośredniego udziału). Trzeba uświadomić im ich własną podmiotowość i potencjalny wpływ na zakończenie działań przemocowych. Kluczem było pokazanie, że lojalność i odpowiedzialność powinna być skierowana wobec ofiar, a nie sprawców. Materiały szkoleniowe dla szkolnej kadry koncentrują się właśnie na ukazywaniu dynamiki mechanizmów i procesów psychologicznych zachodzących w grupie. Kierują do nauczycieli jasno sformułowane sugestie, podkreślając konieczność konsekwentnego zachowania w stosunku do wszystkich uczestników zidentyfikowanych przypadków przemocy oraz konieczność monitorowania efektów interwencji. Z badań zespołu Salmivalli wynika, że najskuteczniejsze są działania mające wpływ zarówno na grupę rówieśniczą, np. klasę, w której zachodzi zjawisko przemocy, jak i na całą szerszą społeczność szkolną. Uniwersalne interwencje organizowane w ramach programu KiVa programowane i wdrażane są w oparciu o sformułowane w ramach badań zalecenia. W szkołach organizowane są lekcje i dni tematyczne, w ramach których odbywają się dyskusje, pokazy filmów. Najważniejszym zaś elementem praktycznych zajęć są prowadzone w grupach i parach ćwiczenia i warsztaty praktyczne. Rozliczne ewaluacje projektu, których wyniki były publikowane w czołowych recenzowanych czasopismach naukowych wskazują, że KiVa zwiększyła odsetek uczniów deklarujących, że lubią swoją szkołę. Miała też wpływ na wzrost motywacji do nauki, a także poprawę wyników szkolnych większości uczniów, w porównaniu z uczniami ze szkół kontrolnych, w których programu nie wprowadzono. Projekt wydaje się mieć bezpośredni wpływ na redukcję wiktyimizacji na poziomie indywidualnym i na poziomie społeczności klasowych oraz na ogólne podwyższenie dobrostanu uczniów w szkołach objętych programem. Sugeruje to, że efekty wdrażania projektu mają szersze skutki niż poprawę sytuacji uczniów będących ofiarami przemocy rówieśniczej. Po przeszkoleniu kadry w szkołach przystępujących do programu, prowadzono stałą działalność monitorującą sposób implementacji programu. Wysyłano newslettery, dwukrotnie w roku organizowano konferencję dla szkół oraz dodatkowe zdalne szkolenia dla nauczycieli. Zainteresowanym zapewniano dostęp do materiałów niezbędnych do prowadzenia zajęć

i warsztatów. Każda szkoła otrzymuje raporty na temat własnego poziomu implementacji projektu oraz tego, jak wygląda on na tle innych szkół. Cały projekt, od działań realizowanych na najbardziej podstawowym poziomie, jest więc oparty na wcześniejszej naukowej analizie. Od początku realizacji jest poddawany permanentnej ewaluacji w ramach badań ilościowych i jakościowych oraz wielokrotnie powtarzanych badań randomizowanych z próbami kontrolnymi. Ich wyniki publikowane są regularnie w czołowych czasopismach naukowych świata z zakresu psychologii behawioralnej, rozwojowej, socjologii edukacji, psychologii i socjologii dzieciństwa i młodzieży oraz oświaty. Potwierdza to skuteczność podejmowanych działań. Bibliografia artykułów naukowych na temat projektu liczy ponad 100 międzynarodowych publikacji. Tylko w latach 2012–2016 na Uniwersytecie w Turku obroniono 9 doktoratów o programie KiVa. Program stał się również kolejnym fińskim „towarem eksportowym”, za opłatą licencyjną i pod nadzorem specjalistów z Turku wdrażany jest, niekiedy tylko na skalę regionalną lub lokalną, w 11 krajach europejskich, a także w Nowej Zelandii, Chile, Argentynie i Meksyku (dane z roku 2021)⁵. W badaniach nad przemocą rówieśniczą w internecie i świecie cyfrowym KiVa potwierdziła również swoją skuteczność. Międzynarodowe badania pokazują, że 20–40% uczniów doświadcza przemocy w internecie. Spośród nich aż 60% deklaroowało, że nie zdarzyło im się być ofiarami przemocy w realnym świecie. Specyfika cyberbullyingu polega na tym, że jednorazowe doświadczenie przemocy nagrane przez sprawców może być wielokrotnie odtwarzane w sieci. Anonimowość (nawet złudna) może utrudniać identyfikację sprawcy, skłaniać do przemocowych zachowań osoby, które poza cyfrowym kontekstem nigdy by się nie odważyły w nie zaangażować. Cyfrowa rzeczywistość nieograniczana miejscem i ramami czasowymi utrudnia ofiarom ucieczkę i poszukiwanie pomocy. Badania wykazały, że choć wpływ programu KiVa na częstotliwość doświadczania przemocy rówieśniczej w internecie jest znikomy, to pomaga uczniom będącym jej ofiarami radzić sobie z sytuacją „cyberwiktymizacji” (Williford i in. 2013: 821).

---

⁵ Z wywiadu, który przeprowadziłem w 2021 roku z osobą pełniącą od początku istnienia programu KiVa jedną z kierowniczych ról, dowiedziałem się, że zespół realizujący ten projekt nigdy nie usłyszał o zainteresowaniu nim ze strony polskich instytucji edukacyjnych.

CZĘŚĆ IV
POLITYKA SPOŁECZNA I POLITYKI
ZDROWIA PUBLICZNEGO

ROZDZIAŁ 1

PÓŻNE NADEJŚCIE KAPITALIZMU, PÓŻNE NADEJŚCIE PAŃSTWA OPIEKUŃCZEGO

Finlandia później niż inne kraje nordyckie rozpoczęła proces budowy państwa opiekuńczego. Po Wielkim Kryzysie nie wprowadziła w polityce gospodarczej rozwiązań kontrcyklicznych, które w innych krajach regionu uważa się za kluczowy etap budowy państwa dobrobytu już przed II wojną światową. Już wówczas w Szwecji, Danii i Norwegii stosunki pracy zaczęły być regulowane przez zbiorowe układy pracy, w Finlandii nastąpiło to dopiero pod koniec lat 60. (Kettunen 2001: 229–230).

Nowoczesne fińskie *welfare state* powstało w efekcie czynników zewnętrznych i wewnętrznego politycznego planu. Czynniki zewnętrzne dotyczyły przede wszystkim powiązanej z sytuacją międzynarodową polityki gospodarczej. Po II wojnie światowej, nieszczególnie dotknięty konsekwencjami działań wojennych fiński przemysł szybko wrócił na ścieżkę wzrostu. Finlandia uniknęła okupacji, a układy z aliantami wprawdzie zmusiły kraj do samowystarczalności (brak zgody ZSRR na udział w planie Marshalla), ale pozwoliły wynegocjować spłacanie reparacji w produkcji przemysłowej. Gospodarka Finlandii rozwijała się coraz szybciej od 1952, gdy spłacono ostatnie reparacje. Mniej więcej na przełomie lat 50. i 60. XX wieku, gdy Mauno Koivisto, gospodarczy ekspert Socjaldemokratycznej Partii Finlandii, z grupą młodych naukowców oraz ekonomistów z banku centralnego powołał nieformalne ciało nazwane „Grupą O”, zaczęły wykuwać się instytucjonalne zręby fińskiego modelu polityki społecznej. Członkowie „Grupy O” w przyszłości stali się prominentnymi naukowcami, politykami, bankowcami, pełniąc istotne funkcje w fińskich instytucjach publicznych. Gdy socjaldemokraci przejęli władzę w 1966 roku (pozostając, z roczną przerwą, w koalicji rządowej przez kolejne ćwierć wieku), a Koivisto został ministrem finansów, plany zaczęły być wdrażane w życie. Fińscy badacze są zgodni, że zaprojektowanie i wdrożenie fińskiej odmiany socjaldemokratycznego modelu państwa dobrobytu byłoby utrudnione lub nastąpiłoby później, gdyby na początku lat 60. nie ukazała się praca *Polityka społeczna dla lat 60*. Publikacja została uznana później za najbardziej wpływową (ze względu na zmianę, do której się przyczyniła) książkę z zakresu nauk społecznych opublikowaną kiedykolwiek w Finlandii. Napisana przez Pekkę Kuusiego (1961) stała się drogowskazem i poradnikiem, z którego kolejne rządy i parlamenty (w jednej kadencji wśród posłów był sam Kuusi) czerpały inspiracje i *know-how* (Kettunen 2001: 229–230). Co ciekawe, krewny autora, Eino Kuusi (1931), był z kolei autorem niezwykle wpływowej książki o polityce społecznej, opublikowanej już na początku lat 30. Dowodził w niej znaczenia naukowych diagnoz przy planowaniu

spraw publicznych, w szczególności polityki gospodarczej. Politykę opartą na dowodach uznawał za fundament udanej realizacji jakichkolwiek, mniej lub bardziej dalekosiężnych, celów strategicznych w działaniach rządu. Można stwierdzić, że takie podejście stało się wdrukowanym schematem działania wielu fińskich instytucji politycznych. Nawet jeżeli plan Pekki Kuusiego nie został zrealizowany w pełni, to był ważnym punktem odniesienia dla kolejnych rządów (Kettunen 2001: 241–242). Promowane przez Kuusiego przekonanie (wywiedzione z koncepcji kumulatywnej, okrężnej przyczynowości Gunnara Myrdala), że aktywna polityka społeczna, w tym transfery socjalne, zwiększa szanse na rozwój gospodarczy, stało się obowiązujące w fińskiej polityce społecznej.

Koivisto był politykiem, który dbał o konsensus wokół generalnego celu oraz najważniejszych środków do jego realizacji. Pełnił przez lata kluczowe funkcje polityczne zwieńczone w 1982 roku objęciem urzędu prezydenta republiki po 26-letnim okresie sprawowania władzy przez Urho Kekkonena (Immonen 1993: 171–172, za: Vivekandan 2012: 79). Liga Agrarna (przemianowana w 1963 roku na Partię Centrum), partia Kekkonena – najważniejszego polityka tej epoki – wspierała socjaldemokratów w większości reform wprowadzających podstawy państwa opiekuńczego, dbając w szczególny sposób o interesy swojego elektoratu (małych właścicieli, farmerów, pracowników rolnych). Kekkonen aktywnie współtworzył kolejne rządy, jednak własną działalność koncentrował głównie na polityce zagranicznej. Przede wszystkim realizował doktrynę dyplomatycznej gry ze Związkiem Radzieckim, która miała gwarantować Finlandii niepodległość i suwerenność za cenę pewnych koncesji na rzecz sąsiedniego supermocarstwa. (Polityka zagraniczna wraz z polityką bezpieczeństwa do dzisiaj należą do prerogatyw prezydenckich, są wspólną odpowiedzialnością głowy państwa i rządu w fińskim systemie politycznym, Kettunen 2001: 245).

Fiński „reżim polityki społecznej” został w najsłynniejszej typologii Gösta Espinga-Andersena (1990) zaliczony do modelu socjaldemokratycznego, charakteryzującego się egalitaryzmem, niskim poziomem utowarowienia oraz uniwersalistyczną naturą większości świadczeń, czy to transferów pieniężnych, czy usług opiekuńczych, przyznawanych wszystkim obywatelom niezależnie od dochodów (Niemelä, Saarinen 2012).

Dla wypracowania tej polityki niezbędne było wytworzenie w toku procesu historiozoficznego i ideotwórczego wspólnego dla wszystkich sił politycznych rozumienia statusu narodu fińskiego i fińskiej tożsamości. O procesie tym pisałem w poprzednich rozdziałach. Z punktu widzenia polityki społecznej i gospodarczej, ważnym elementem wspólnoty przekonań było postrzeganie gospodarki narodowej jako rodzaju korporacji, w której poszczególni interesariusze (państwo, przedsiębiorcy i ich zrzeszenia, pracownicy i reprezentujące ich związki zawodowe) zobowiązani są do poszukiwania rozwiązań kompromisowych, których konsekwencje będą pozytywne dla bytu nadrzędnego (gospodarki narodowej właśnie) i będą akceptowalne dla wszystkich podmiotów.

Poszukiwanie konsensusu oraz zachowywanie ram akceptowalnej dla wszystkich umowy społecznej to cecha charakterystyczna dla fińskiej sceny politycznej. W zależności od tego, czy w rządzie dominowały partie o bardziej lewicowych, prowiązkowych poglądach (Partia Socjaldemokratyczna-SPD, Zieloni-Vihreät, Unia Lewicy-Vasemmistoliitto), czy bardziej liberalne (Partia Koalicyjna-Kokoomus, Chrześcijańska Demokracja-Kristillisdemokraatit, Partia Centrum-Keskusta), wahadło przesunęło się nieco w stronę rozwiązań bardziej propracowniczych lub probiznesowych. Pozostając jednak wciąż w ramach ogólnego konsensusu. Finlandia nie jest samotną wyspą i globalne idee zdobywające rezonans medialny i polityczne wsparcie oddziaływały również na wewnętrzne fińskie debaty i relacje między kluczowymi aktorami. *Zeitgeist* lat 80. spowodował, że również w krajach nordyckich coraz większą popularność wśród elit zdobywały neoliberalne idee prymatu rynku nad państwem, wycofywania się państwa z szeregu zobowiązań wobec obywateli oraz konkurencyjności gospodarczej i wzrostu gospodarczego jako ultymatywnych celów funkcjonowania gospodarek narodowych. Wiele z tych idei akulturowało się w Finlandii i pozostałych państwach nordyckich w wersji mniej radykalnej niż w liberalnych demokracjach anglosaskich lub transformujących się państwach postsocjalistycznych. Jednak w debacie publicznej postulat przejścia z gospodarki sterowanej (*command economy*) w wersji fińskiej do „nowej” Finlandii jako gospodarki, państwa i społeczeństwa konkurencyjnego zyskał na znaczeniu i popularności.

Poszukiwanie konsensusu za wszelką cenę prowadzące do marginalizowania konfliktów, przykrywania ich tematami, które nie polaryzują społeczeństwa i uczestników debaty publicznej, bywa przedmiotem krytyki ze strony wielu teoretyków i badaczy dyskursu. Unikanie sporów może świadczyć ich zdaniem nie o sile, lecz o słabości demokracji, którą trzeba „chronić” przed antagonizmem ideologicznym i sporem politycznym. Według Foucaulta (2000) marginalizowanie konfliktów jest *de facto* ograniczaniem wolności ekspresji. W ujęciu Mouffe i Laclaua (1985), dla których agonistyczny pluralizm jest immanentną cechą demokracji, traktowanie konfliktów jako zagrożenia i ograniczanie ich ekspresji może mieć długofalowo destrukcyjne konsekwencje dla publicznej debaty, a w konsekwencji stanu demokracji i polityki. Przy czym – politykę można tu rozumieć zarówno „w sensie *policy*”, gdy polityczny konsensus nie pozwala na wyeksplikowanie pewnych potrzeb czy aspiracji różnych grup interesu, które nie stają się nigdy elementem realizowanej przez państwo polityki, jak i „w sensie *politics*”, gdy traktowany jako wartość *per se* konsensus nie pozwala na wprowadzenie do debaty politycznej czy agendy partyjnej pewnych krytycznych kwestii i dzielących tematów, które można byłoby powiązać z ważnymi ideologicznymi konfliktami. Efektem jest *status quo*, wielu uczestników i obserwatorów jest przekonanych, że nie ma tu miejsca dla jakiegokolwiek rozwiązania znajdującego się poza zakresem akceptowalnego konsensusu.

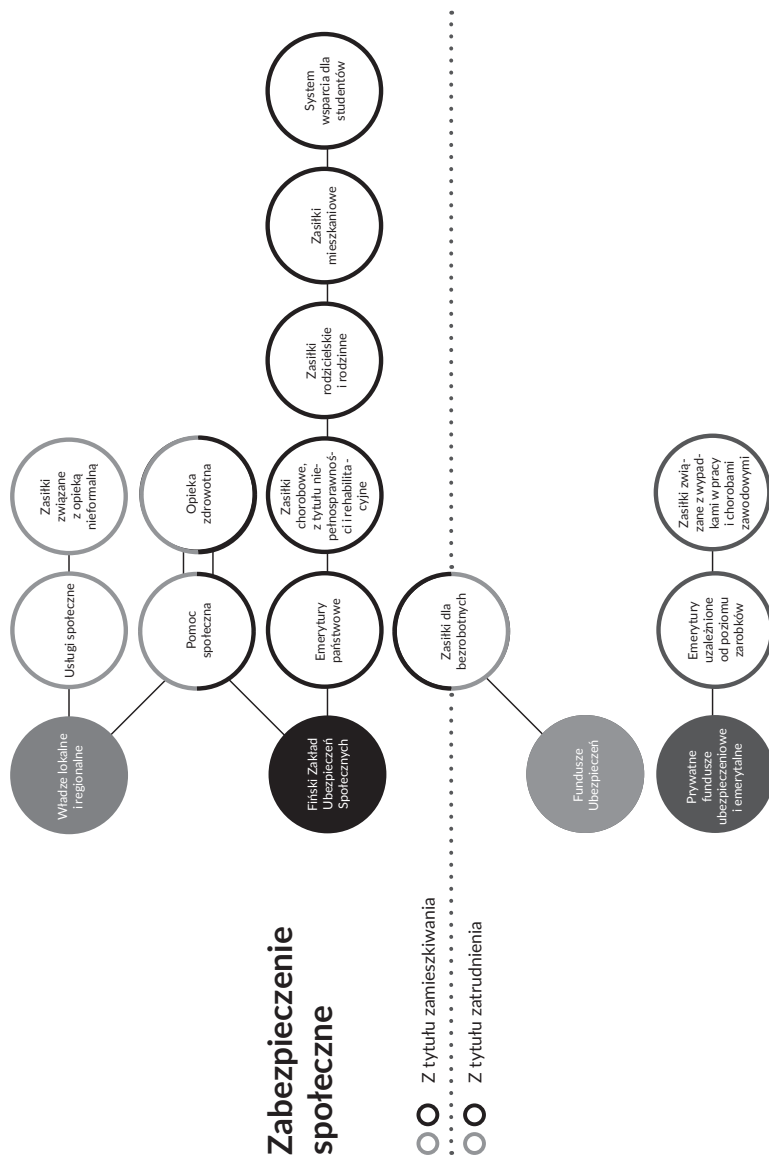
Fiński model zabezpieczenia społecznego

Jak wspomniałem we wcześniejszych fragmentach, fiński system polityki społecznej, szczególnie w zakresie organizacji usług i służb społecznych na poziomie regionalnym i lokalnym, czeka w najbliższych latach zasadnicza zmiana, wynikająca z pojawienia się nowego szczebla samorządu terytorialnego. Wybory, które odbyły się na początku 2022 roku zdecydują, jakie ugrupowania polityczne w każdym z 22 nowych regionów będą odpowiadały za organizację tego kluczowego sektora. Stąd w tym miejscu fiński system zabezpieczenia społecznego przedstawiony będzie wyłącznie w odniesieniu do jego najważniejszych ram ogólnokrajowych. Na tym poziomie można wskazać, że składa się on z trzech elementów (Kangas, Simanainen 2021). Po pierwsze, z podstawowego systemu zasiłków wypłacanego w zależności od ich rodzaju w uniwersalnej wysokości dla wszystkich lub w wyliczeniu biorącym pod uwagę dochód osobisty lub dochód gospodarstwa domowego. Po drugie, z różnych form ubezpieczeń społecznych powiązanych z poziomem dochodów osób zatrudnionych. Po trzecie wreszcie, z systemu powszechnej służby zdrowia i usług społecznych organizowanych przez władze lokalne i dostępnych za pośrednictwem lokalnych instytucji. Te ostatnie usługi (społeczne i zdrowotne) są powszechne i dostępne najczęściej bez wnoszenia dodatkowych opłat (poza obligatoryjnymi niewielkimi kwotami płaconymi za wizyty lekarskie).

Dobrze to obrazuje rysunek 3.

Koszt powszechnego systemu zabezpieczenia społecznego w proporcji do PKB (30%) lokuje Finlandię na drugim, po Francji, miejscu pod względem wydatków na ten cel spośród krajów OECD (dane z 2019 roku). Wydatki finansowane są głównie z progresywnych podatków. 42% PKB Finlandii to wpływy z podatków (dwukrotnie więcej niż średnia dla OECD), większość (15%) pochodzi z podatków od dochodów i zysków kapitałowych, 14% z podatków pośrednich od dóbr i usług oraz 12% ze składek na ubezpieczenie społeczne (OECD/Statistics Finland 2021).

Ważnym wyróżnikiem fińskiego systemu jest to, że uprawnienie do wsparcia wynika z zamieszkiwania w Finlandii, nie zaś z posiadania fińskiego obywatelstwa. Jak piszą Kangas i Simanainen, można powiedzieć że w pewnym zakresie „uniwersalny dochód podstawowy” już w tym kraju funkcjonuje, świadczenia nie są bowiem warunkowane posiadaniem statusu obywatela (2021: 9). Drugą cechą specyficzną jest fakt, że w fińskim systemie nie istnieją formalne ograniczenia dotyczące wysokości tych zasiłków, które oparte są na składkach powiązanych z wynagrodzeniem. Celem jest utrzymanie osiągniętego poziomu konsumpcji w sytuacji, gdy jednostka ze względu na wiek, niezdolność do pracy lub bezrobocie traci dochody z pracy. W zdecydowanej większości ubezpieczeniami od świadczeń zależnych od dochodów administrują prywatne lub półprywatne (np. prowadzone przez związki zawodowe) ubezpieczalnie.

Rysunek 3. Fiński system zabezpieczenia społecznego

Źródło: Kangas, Simanainen 2021: 8.

Jak piszą Kangas i Simainen (2021: 9), fiński system ubezpieczeń społecznych pod tym względem bliższy jest kontynentalnemu modelowi korporacyjnemu niż systemom dominującym w innych krajach nordyckich. Z kolei typowe dla nordyckiego modelu państwa opiekuńczego jest wyliczanie uprawnień do otrzymywania wsparcia, i jego wysokości, na podstawie dochodów uzyskiwanych przez jednostkę, a nie na podstawie dochodów gospodarstwa domowego

System wsparcia dzieci i rodzin z dziećmi bierze pod uwagę liczbę dzieci w rodzinie oraz sytuację rodzinną, chociaż – w odróżnieniu od bardziej familiocentrycznych kontynentalnych modeli polityki społecznej – podmiotem jest dziecko, nie zaś rodzina. Uniwersalistyczne (niezależne od innych dochodów i nieopodatkowane) wsparcie dla dzieci do lat 16 jest wypłacane w wyższej kwocie rodzicom samodzielnym (dodatek w wysokości 60 euro na dziecko) oraz mającym więcej dzieci (od ok. 100 euro na pierwsze i drugie dziecko, po 190 euro na piąte). Rodzice mają prawo do gwarantowanego miejsca w żłobku lub przedszkolu subsydiowanego przez państwo. Wysokość wsparcia zależna jest od sytuacji materialnej rodziny, maksymalnie może wynieść 300 euro miesięcznie na dziecko. Rodzice dzieci w wieku żłobkowym (które nie korzystają z organizowanych form opieki) otrzymują niezależne od poziomu dochodów wsparcie w wysokości 340 euro miesięcznie oraz zależny od sytuacji materialnej dodatek wynoszący do 180 euro. Administracja lokalna, w zależności od sytuacji budżetowej może uzupełniać te wypłaty administrowane przez Kela o zasiłki lokalne, wynoszące np. w 2020 roku w Helsinkach ok. 250 euro miesięcznie. Rodziny w najtrudniejszej sytuacji materialnej, uprawnione są do otrzymywania za pośrednictwem tej samej instytucji zasiłków mieszkaniowych, które mogą pokrywać nawet do 80% comiesięcznych kosztów utrzymania (Kangas, Simainen 2021: 9–10).

Najsłynniejszym chyba narzędziem wspierania rodzin i rodziców z dziećmi w Finlandii są w pełni uniwersalistyczne, przysługujące rodzicom (również adopcyjnym) wszystkich dzieci „baby boxy”, które regularnie pojawiają się w relacjach medialnych nt. Finlandii i w memach.

Oficjalnie określane „zestawami macierzyńskimi” (*äitiyspakkaus*), nazywane są najczęściej właśnie „pudełkami na dzieci”, tekturowe kartony, dystrybuowane przez Kela i mogące służyć również jako łóżeczka, zawierają najpotrzebniejsze produkty w pierwszych tygodniach życia dziecka – ubrania, kocyki, ręczniki, pościel, produkty higieniczne i pielęgnacyjne, a także książkę dziecięcą i pluszową zabawkę. Zmieniająca się co kilka lat zawartość zestawu jest przedmiotem ożywionych dyskusji w fińskich mediach oraz wśród obywateli, np. w odniesieniu do kolorystyki lub wyglądu strojów.

W internecie można znaleźć zdjęcia zawartości fińskich „baby boxów” z 1938, pierwszego roku wprowadzenia tej formy wsparcia, najpierw dla najmniej zamożnych rodzin. Od 1949 roku przyznawano ją wszystkim. Przez ponad 70 lat wszyscy Finowie jako dzieci i/lub jako rodzice skorzystali z tej formy pomocy.

Jedynym warunkiem otrzymania wsparcia, jest zarejestrowanie się przyszłej matki w placówce służby zdrowia i udział w badaniach w okresie ciąży. Kluczowym elementem agendy politycznej, która została zrealizowana przez implementację tego programu, jest zmotywowanie matek, niezależnie od społecznego statusu, do korzystania z opieki prenatalnej. Celem rządu było więc zarówno wsparcie rodzin, jak i promocja zdrowia publicznego. Autorki i autorzy niedawnego badania dotyczącego „baby boxów” wskazują, że radykalne obniżenie śmiertelności niemowląt już pod koniec pierwszej połowy XX wieku do jednego z najniższych poziomów na świecie można wiązać z wprowadzeniem tego rozwiązania. Nie ma jednak danych epidemiologicznych, które pozwalałyby to stwierdzić w sposób przyczynowy, a nie korelacyjny (Koivu i in. 2020).

Tego typu pomoc aprowizacyjna jest niewątpliwie dla rodziców istotna, tym bardziej, im mniej są zamożni. Trudno jednak przecenić też symboliczne znaczenie tego gestu. Z punktu widzenia budżetu narodowego i masowego zamawiania produktów z dużym wyprzedzeniem nie jest to projekt wymagający wielkich nakładów finansowych. Roczny koszt to ok. 10 milionów euro. Buduje jednak poczucie zaufania wobec państwa, które w newralgicznym momencie cyklu życia jednostek wspiera rodziny, niezależnie od ich statusu materialnego i przynależności etnicznej, narodowej lub obywatelstwa.

Finowie szczególne zainteresowanie międzynarodowe tym rozwiązaniem przypisują materiałowi wyemitowanemu przez BBC w 2013 roku pt.: *Czemu fińskie dzieci śpią w tekturowych pudełkach?*, później wielokrotnie powtarzanemu. Relacje w popularnych i opiniotwórczych mediach globalnych, ale również memy i nagrywane na YouTube lub Instagramie filmiki z odpakowywania fińskich zestawów (najczęściej tworzone przez mieszkających w Finlandii imigrantów), przyczyniły się do jego popularności. Urok tych zestawów okazał się na tyle znaczący, że prywatne firmy zaczęły przygotowywać podobne i sprzedawać, reklamując je w sposób nawiązujący do fińskiego modelu. Kela jednak w oficjalnych komunikatach deklaruje, że oryginalne zestawy nie są, i nie będą, sprzedawane komercyjnie.

Od nacjonalizmu państwowotwórczego do nacjonalizmu socjalnego: imigracja i demografia jako polityczne wyzwania przyszłości

Politykę społeczną krajów Europy północnej kojarzy się najczęściej z rozbudowanym systemem egalitarnej i uniwersalnej sieci zabezpieczenia, dostępnej dla wszystkich w ramach „obywatelstwa społecznego” (*social citizenship*). Społeczne i demograficzne przemiany ostatnich kilku dekad stawiają pod znakiem zapytania przetrwanie tego modelu w kontekście coraz bardziej różnicujących się etnicznie społeczeństw północnej Europy. Dyskusja o obywatelstwie społecznym

i prawach obywatelskich w nordyckim modelu państwa opiekuńczego trwa już od pewnego czasu. Jednak – podobnie jak w przypadku innych procesów, o których mowa w tej książce – czynniki, które ją wywołały, w Finlandii pojawiają się z opóźnieniem w stosunku do jej nordyckich sąsiadów (Nordberg 2015; Saikkonen, Ylikännö 2020). Finlandia przez wiele lat była jednym z najbardziej homogenicznych narodowościowo, etnicznie, religijnie, rasowo krajów Europy, mniej niż 2% populacji miało zagraniczne korzenie. Miało to oczywiście wpływ na autopercepcję Finów i ich kraju jako tożsamościowo i kulturowo jednolitego. Jak wskazuje Toivanen, ta autopercepcja trwa, mimo że pod względem kompozycji etniczno-narodowej struktury społecznej kraj zmienił się w ciągu ostatnich 30 lat w sposób bezprecedensowy (Toivanen 2015: 113). W 1991 roku liczba mieszkańców w Finlandii obcokrajowców wynosiła niewiele ponad 50 tys., by w 2019 roku przekroczyć 400 tys. Około połowa z nich mieszka w regionie helsińskim (Statistics Finland 2021), większość pochodzi z Estonii i Rosji. Taka zmiana struktury społecznej tworzy nowe wyzwania zarówno w zakresie konstrukcji systemu polityki społecznej, jak i pojawienia się nowych wątków w dyskursie politycznym i nowych pól sporu między rywalizującymi o głosy partiami. Najważniejszym politycznym kontekstem jest tu wzrost znaczenia politycznej partii *Perussuomalaiset*. To kolejna inkarnacja fińskiej partii prawicowej o nacjonalistycznym charakterze⁶. Powstała w 1995 roku na gruzach bankrutującej i rozpadającej się Fińskiej Partii Ludowej. Przełomem była dla niej końcówka pierwszej dekady XXI wieku, gdy w efekcie wielkiego kryzysu finansowego zapoczątkowanego w 2007 roku krytyczne podejście do konsekwencji globalizacji zyskiwało coraz szerszy posłuch wśród pracowników zwalnianych z fabryk przenoszących swe centra produkcyjne do Azji Południowo-Wschodniej. Od początku XXI wieku w Finlandii, podobnie jak w pozostałych krajach nordyckich, wśród wyborców socjaldemokracji w miejsce klasy robotniczej coraz liczniej pojawiali się wyborcy z wyższym wykształceniem. Partia Socjaldemokratyczna traciła z kolei wyborców ze swojej tradycyjnej bazy politycznej – niebieskich kołnierzyków, na rzecz prawicowo-populistycznej Partii Finów. W efekcie partia, która jeszcze w wyborach 2007 roku uzyskała zaledwie 4% poparcia wyborczego i 5 mandatów, w 2011 mogła liczyć na drugie miejsce *ex aequo* z Partią Socjaldemokratyczną, uzyskując 19% głosów i 38 mandatów. Po czterech latach ich popularność wśród elektoratu spadła o półtora punktu procentowego, ale za to po wyborach 2015 roku weszli w skład koalicji rządowej (o czym więcej w kolejnym rozdziale). Ta zwiększająca

---

⁶ Partia nie miała przez długi czas oficjalnego anglojęzycznego tłumaczenia nazwy. Dzisiaj w oficjalnych dokumentach partii, która ma również członków w Parlamencie Europejskim, funkcjonuje nazwa „The Finns’ Party”. Pomija ona jednak obecny w oryginalnej nazwie przedrostek *perus*, który na język polski można przetłumaczyć jako „zwyyczajny” (ang. *basic* lub *ordinary*). Niewątpliwie partia próbowała się również za pomocą nazwy definiować, jako ugrupowanie reprezentujące zwykłych obywateli, „sól ziemi fińskiej”.

się w ostatnich kilkunastu latach popularność wynika z dwóch procesów. Pierwszym są globalizacyjne przemiany przyczyniające się do stopniowej deindustrializacji fińskiej gospodarki. Drugim stymulująca antymigranckie resentymenty w części elektoratu zmieniająca się struktura społeczna Finlandii. Jak wskazują Nordensvard i Ketola (2015: 357–358) fińską skrajną prawicę cechuje wyjątkowy jak na nordycką politykę eurosceptycyzm. Ostrze krytyki *Perussuomalaiset* skierowane jest przede wszystkim przeciw dwóm aspektom działalności polityki unijnej. Po pierwsze, przeciwko polityce uchodźczej. W 2015 roku Finlandia w ramach unijnego systemu proporcjonalnego do liczby mieszkańców przyjmowania uchodźców przez kraje członkowskie przyjęła ok. 32 tys. osób (przede wszystkim z Syrii). Stało się to jedną z przyczyn rozłamu w Partii Finów, która w konsekwencji opuściła koalicję, wzmacniając jeszcze antyuchodźczą i antyunijną retorykę. O dominację po prawej stronie fińskiej sceny politycznej partia ta musiała rywalizować z jeszcze bardziej skrajnymi i radykalnymi ugrupowaniami pozaparlamentarnymi, które w tym okresie wzmożyły swoją aktywność (Mäkinen 2017). Stąd nie jest zaskoczeniem ostry sprzeciw wobec unijnych inicjatyw mających na celu redystrybucję środków budżetowych wzmacniających biedniejszych członków wspólnoty europejskiej. Sprzeciw ten w 2021 roku zakończył się tygodniowym filibusterem w Eduskuncie, czyli aktem parlamentarnej obstrukcji wobec planów ratyfikowania unijnego planu powołującego Europejski Fundusz Odbudowy, pakiet pomocowy dla dotkniętych pandemicznym spowolnieniem gospodarczym krajów Europy. Presja tego typu wydaje się dobrze rezonować z postawami w fińskim społeczeństwie dość powszechnymi. Ma również wpływ na postawę rządu Finlandii w przypadku negocjacji międzynarodowych dotyczących obciążania krajów wspólnoty kosztami długów innych krajów. Finlandia była jednym z państw, które najmocniej sprzeciwiały się redukcji długów Grecji i innych krajów europejskiego południa w następstwie kryzysu finansowego 2008 roku. Wprawdzie, w trakcie negocjacji nad unijnym pakietem stymulacyjnym, mającym pomóc gospodarkom państw członkowskich w odbudowie po kryzysie związanym z pandemią Covid-19, nie zaliczano Finlandii do grupy krajów tzw. oszczędnej czwórki (*frugal four*). Niemniej była najbliższym ich nieoficjalnym sojusznikiem, a fińscy dyplomaci ze zrozumieniem wypowiadali się w sprawie argumentacji krajów z tej grupy o konieczności ograniczania budżetu przeznaczanego na redystrybucję, przede wszystkim w zakresie pomocy bezwrotnej. W perspektywie długiego i średniego trwania zapewne można tego typu postawy wiązać z historycznymi uwarunkowaniami i doświadczeniami. Świadomość, że Finlandia to jedyny kraj, który całkowicie spłacił swoje zobowiązania reparacyjne wobec ZSRR po II wojnie światowej, w dodatku pod presją ZSRR pozbawiony został możliwości udziału w planie Marshalla, wzmacnia łatwość wykorzystywania w fińskim dyskursie argumentu, że długi innych krajów nie są problemem fińskich obywateli. Oczywiście w przypadku kraju, którego gospodarka, jak w Finlandii, uzależniona jest od eksportu, problemy krajów unijnych

będących głównymi partnerami często bezpośrednio przekładają się na sytuację również fińskiej gospodarki. Jak mówił w wywiadzie jeden z ekspertów, profesor socjologii specjalizujący się w socjologii pracy i gospodarki:

W Finlandii zawsze dobrze się miało myślenie, że są bogate i honorowe kraje północy Europy i leniwi południowcy: Włosi, Hiszpanie i przede wszystkim Grecy, którzy tylko wydają pieniądze, które my zarabiamy. I że nie powinniśmy być finansowo odpowiedzialni za ich błędy, każda nacja powinna być za siebie odpowiedzialna. To była retoryka *Kokoomus* i szczególnie antyunijnej *Perussuomalaiset*. Oczywiście ci, co tak myślą, nie widzą szerszej perspektywy. Te kraje są olbrzymie w porównaniu z Finlandią. To tam są nasze rynki zbytu. Dopóki chcemy sprzedawać im nasze produkty, nie możemy pozwolić pogrążyć się ich gospodarkom. (...) W końcu nawet *Kokoomus* zaakceptował [pakiet pomocowy], bo presja płynęła z wielkich fińskich firm, których szefowie ogłosili, że to jest kluczowe dla fińskiej gospodarki.

Profesorka socjologii polityki wskazuje natomiast, że sceptycyzm wobec wspierania państw w gorszej sytuacji materialnej nie jest popularny tylko wśród zwolenników mniej lub bardziej skrajnej prawicy:

Narracja o leniwych Europejczykach z południa, którzy wydają swoje pieniądze trafia do całego politycznego spektrum, wszystkie partie mają wyborców, którym podoba się historia o Finach, zapobiegliwych w sprawach swojego budżetu, rozsądnych i oszczędnych, którzy się nie zadłużają, którzy nie powinni płacić rachunków za tych leniwych, niegodnych zaufania i rozrzutnych Europejczyków z południa.

Unia Europejska nigdy nie należała do najpopularniejszych instytucji w Finlandii. Poparcie dla członkostwa zadeklarowane w referendum w 1994 roku nie przekraczało 57% i utrzymywało się na takim poziomie od tamtego czasu. Jednak, Finlandia wraz ze Szwecją to jedyne kraje, w których między 2008 a 2016 rokiem poziom zaufania do instytucji unijnych wzrósł. Ponadto Finlandia postrzegana jako kraj dość eurosceptyczny, w 2016 roku była jednym z zaledwie 5 krajów członkowskich, w których ponad połowa respondentów deklarowała zaufanie do instytucji wspólnotowych. Być może wcześniejszy sceptycyzm wobec funkcjonowania instytucji Unii Europejskiej został zweryfikowany przez czas (Eurofund 2018: 23).

Współczesny fiński dyskurs nacjonalistyczny oparty na retoryce oszczędności (*austerity*) i charakterystycznej dla neoliberalnej narracji konieczności bilansowania budżetu unijnego oraz odpowiedzialności krajów za swoją sytuację gospodarczą w polityce wewnętrznej przyjmuje formę dyskursu dotyczącego zmiany tradycyjnych ram uniwersalistycznego i egalitarnego modelu państwa dobrobytu. Pasuje tu określenie „opiekuńczy szowinizm” (*welfare chauvinism*). W retoryce politycznej podnoszony jest przede wszystkim w postaci

przywoływanej nieustannie kwestii odpowiedzialności państwa w pierwszej kolejności za swoich obywateli oraz odwoływanie się do pierwiastka narodowościowego. Zmieniający się kształt fińskiej struktury społecznej jest kluczowym czynnikiem. W kraju tradycyjnie homogenicznym tak znacząca zmiana, która przebiegła w dość krótkim czasie, musi przynosić obawy społeczne, które są odzwierciedlane w politycznych narracjach. Konsekwencją jest próba redefinicji pojęcia zasługiwalności (*deservingness*) na wsparcie w oparciu o przynależność do wspólnoty narodowej, nie zaś obywatelstwa socjalnego opartego o zamieszkiwanie na wspólnym terytorium oraz tradycję prowadzenia uniwersalistycznej polityki społecznej. Retoryka partii prawicowych najczęściej opiera się na dyskursie troski o mieszkańców terytorium, którzy (kontynuując pracę przodków) przyczynili się do budowy dobrobytu kraju, a których potrzeby pozostają niezaspokojone lub bywają negowane, bo priorytetem są prawa i potrzeby imigrantów lub uchodźców (Nordensvard, Ketola 2015).

W odróżnieniu od sytuacji w wielu innych krajach, w których najbardziej radykalne partie polityczne często deklarują niechęć wobec bardziej mainstreamowych ugrupowań, a same są izolowane, Prawdziwi Finowie weszli do koalicji rządzącej przy pierwszej okazji, jaka się nadarzyła. Promowane przez nich idee przyczyniły się do poszerzenia okna Overtona w fińskim dyskursie politycznym, włączając argumenty wcześniej w nim nieobecne, przede wszystkim w zakresie retoryki antyimigranckiej i antyuchodźczej oraz negatywnie postrzeganej wielokulturowości (Näre 2020: 98; Näre, Nordberg 2015). Narracje antyimigranckie odcisnęły piętno nie tylko na dyskursie, zbliżone wątki pojawiały się w narracjach wielu polityków innych partii, ale i na politycznej praktyce oraz sposobie funkcjonowania instytucji. Z jednej strony szef największego pod względem poparcia w kadencji 2019–2023 ugrupowania Partii Koalicyjnej (*Kokoomus*) latem 2021 roku nie wykluczył przyszłej koalicji z *Perussuomalaiset* (Yle 2021). Ceną za koalicję miałoby być zwiększenie restrykcji w zakresie polityki migracyjnej. Z drugiej strony już dzisiaj, jak wynika z badań fińskich socjologów, służby imigracyjne państwa fińskiego działają w sposób opieszły, w niektórych interpretacjach badawczych celowo. Kilkuletnie oczekiwanie na „przeprocesowanie” wniosków azylowych, polityka odsyłania uchodźców/azylantów do krajów, w których ich życie bywa zagrożone (są potwierdzone przypadki osób, które straciły życie po powrocie do krajów pochodzenia) opisane zostały np. w artykule Näre pod znaczącym tytułem *Finlandia zabija piórem* (2000). Autorka interpretuje je jako pochodną (zdominowanego przez polityczny szantaż prawicowych partii) dyskursu dotyczącego imigranckiego zagrożenia. Temat imigracji jest i będzie kluczowy w kolejnych latach w Finlandii, również w kontekście przekształceń w zakresie polityki społecznej. Jednym z największych, społeczno-politycznych wyzwań stojących przed Finlandią w trzeciej dekadzie XXI wieku jest presja demograficzna wynikająca ze starzenia się populacji, następującego w związku z wydłużaniem

się średniej długości życia ludności w wieku emerytalnym oraz z jednym z najniższych w Europie (1,3–1,4 urodzeń *per capita*) współczynników płodności. Imigracja przez wielu ekspertów uznawana jest za najlogiczniejszą odpowiedź na związane z tym wyzwania. Prawdziwi Finowie z kolei proponują zwiększenie płodności fińskich kobiet przez wzmocnienie pronatalistycznych, ale skierowanych wyłącznie do „rdzennych” Finów, aspektów polityki społecznej. „Opiekuńczy natywizm” (*welfare nativism*) ma być elementem obrony fińskiej rodziny (w tradycyjnym kształcie) oraz fińskiej kultury, tożsamości, języka (Nordensvard, Ketola 2015: 366).

Statystyki z ostatniej dekady pokazują, że zmiana trendu dotyczącego urodzeń będzie jednak bardzo trudna do wprowadzenia przy stosowaniu tych samych metod, które nie działały do tej pory. odbiorcami i odbiorczyniami obecnych rozwiązań w polityce rodzinnej były przecież fińskie rodziny i rodzice, nie zwiększało to jednak statystyk dotyczących płodności. O ile wyzwania stojące przed fińską polityką społeczną wydają się dosyć klarowne, o tyle przewidywania dotyczące kierunków zmian są obarczone dużą niepewnością. Zmieniająca się, w związku z opisaną we wcześniejszym rozdziale reformą samorządową, instytucjonalna konstrukcja systemu pomocy społecznej wraz z zarysowanymi powyżej wyzwaniami, mogą przyczynić się do najpoważniejszych od kilku dekad przemian w funkcjonowaniu fińskiej odmiany nordyckiego modelu państwa opiekuńczego. Mogą to być też kluczowe zapalne punkty w debacie politycznej w Finlandii.

ROZDZIAŁ 2

RYNEK PRACY, STOSUNKI PRACY I EKSPERYMENT Z DOCHODEM PODSTAWOWYM

Kilka lat temu moja żona, prowadząca w ramach programu wymiany dydaktycznej Erasmus zajęcia dla studentów socjologii na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu w Tampere, dowiedziała się, że współprowadząca je akademicka pracuje na uczelni na zlecenie. Po zrobieniu doktoratu nie było dla niej etatu na uczelni, nie otrzymała też żadnego grantu, który pozwoliłby ten etat sfinansować. Ponieważ zarabiała niewiele, była uprawniona do pobierania zasiłku dla osób bezrobotnych. Wiele nam to mówi o prekaryzacji zatrudnienia w fińskim szkolnictwie wyższym (szczególnie dotyczącym post-doców, dla których oferta stypendialno-grantowa jest skromniejsza niż dla doktorantów), jak również o państwowym systemie wsparcia dla osób pozbawionych możliwości pracy etatowej, pracujących dorywczo.

Po epoce odbudowy i wejścia na ścieżkę szybkiego wzrostu gospodarczego oraz zasadniczej poprawy sytuacji na rynku pracy po głębokim kryzysie z początku lat 90. XX wieku nastał kolejny trudny okres. Następstwa globalnego kryzysu finansowego w 2008 roku dotknęły fińską gospodarkę w sposób poważniejszy niż wiele innych państw rozwiniętych, w tym nordyckich sąsiadów. Wiązało się to z profilem fińskiej gospodarki. Równolegle trwający proces słabnięcia i upadku Nokii (niebędącym wprawdzie bankructwem, lecz radykalnym obniżeniem znaczenia firmy dla fińskiej gospodarki) oraz globalny trend związany z kryzysem w branży drzewnej wynikający z malejącego popytu na papier przyczynił się do wydłużenia okresu wychodzenia z kryzysu. Poza głęboką recesją w 2009 roku (spadek PKB o ponad 8%) również w okresie 2012–2014 Finlandia zmagala się ze spadkiem PKB (0,8–1,4%). W efekcie, już od ponad dekady fińscy badacze polityki społecznej i rynku pracy piszą o rekaliibracji tego ostatniego. Od kryzysu początku lat 90., gdy w latach 1990–1993 bezrobocie wzrosło z 3,4 do 17,7%. Typowe dla trzech wcześniejszych dekad mechanizmy regulowania sytuacji kryzysowych zaczęły ulegać stopniowym modyfikacjom.

Zarówno poziom bezrobocia, jak i zatrudnienia negatywnie wyróżniają Finlandię na tle nordyckich sąsiadów, a dane liczbowe szczególnie niekorzystnie wyglądają w odniesieniu do osób młodych, dla których wskaźnik zatrudnienia wynosi ok. 55% wobec ponad 75% dla wieku 30–64. Osób niepracujących i nieuczących się (statystyczna kategoria NEET – *not in employment, education or training*) w Finlandii jest ok. 12%, tj. o ok. jedną trzecią więcej niż w Szwecji czy Norwegii (OECD 2019). Równolegle na fińskim rynku pracy zaczęło pojawiać

się coraz więcej miejsc pracy związanych z nietypowymi formami zatrudnienia, rósł udział umów czasowych oraz udział osób samozatrudnionych. Szacunki z lat 2015–2016 pokazują, że około jedna dziesiąta fińskich pracowników zatrudniona była w warunkach prekarnych. Pyöriä i Ojala (2016) wskazują, że liczba ta od lat 80. wzrosła zaledwie o kilka punktów procentowych i że prekarność pracy determinowana jest w największym stopniu wciąż tymi samymi zmiennymi: wiekiem, poziomem wykształcenia i płcią (Pyöriä, Ojala 2016). Mniej optymistycznie nastawieni autorzy piszą jednak, że coraz mniej miejsc pracy zapewnia jakąkolwiek stabilizację. Wskazują, że statystyki zatrudnienia dla absolwentów szkół wyższych w ostatniej dekadzie spadały, a bezrobocie było wyższe o kilka punktów procentowych od średniej krajowej (w 2015 roku 14% *versus* 9%). To właśnie postępującą fragmentaryzacją rynku pracy oraz wzrostem liczby samozatrudnionych można wytłumaczyć spadającą liczbę członków związków zawodowych. Innym czynnikiem są trendy demograficzne związane ze zmniejszającą się liczbą pracujących etatowo młodych ludzi oraz odpływ z rynku pracy najbardziej uzwiązkowionych starszych pokoleń.

Przepisy dotyczące ochrony finansowej osób bezrobotnych w Finlandii są dość skomplikowane. Badacze piszą o systemie dualnym – łączącym redystrybucję za pośrednictwem instytucji państwa z dobrowolnymi ubezpieczeniami. Istnieją trzy typy wsparcia. Po pierwsze, są to zasiłki dla bezrobotnych wypłacane dzięki samodzielnie wykupywanym ubezpieczeniom od bezrobocia w dobrowolnych funduszach ubezpieczeniowych prowadzonych przez związki zawodowe (wypłacane do 500 dni po ustaniu zatrudnienia i uzależnione od wysokości wcześniejszych dochodów, mogą wynosić nawet do 80% otrzymywanej ostatnio pensji). Po drugie, istnieją podstawowe zasiłki dla bezrobotnych (wypłacane do 400 dni po ustaniu zatrudnienia osobom, które nie mają ubezpieczenia w funduszu). Po trzecie wreszcie, po ustaniu prawa do zasiłków z ww. źródeł, bezterminowo wypłaca się tzw. subsydium. Podstawowy zasiłek dla osób nieubezpieczonych w opcjonalnych funduszach wynosił w 2020 roku 734 euro (Helmatoja i in. 2019; Kangas, Simanainen 2021: 10–11).

Układy zbiorowe – fundament fińskich stosunków gospodarczych

Rozwój szeroko rozumianej nowoczesnej polityki społecznej od lat 60. badacze opisują jako niezbędny warunek późniejszego sukcesu gospodarczego Finlandii, awansu do elity krajów o najlepszych wskaźnikach nowoczesności, konkurencyjności i jakości życia. Jej elementem była ekspansja edukacyjna: między rokiem 1977 a 2013 z 10% do 46% wzrósł odsetek pracowników z wyższym wykształceniem. W tym czasie zaczęło rosnąć znaczenie związków zawodowych, odgrywających w kolejnych dekadach kluczową rolę zarówno w procesie negocjowania

umów zbiorowych regulujących zatrudnienie w zdecydowanej większości segmentów rynku pracy, jak i w procesie konsultacyjnym podczas rządowych i parlamentarnych prac legislacyjnych dotyczących rynku pracy, warunków zatrudnienia, sposobów zwalczania bezrobocia etc.

Współcześnie wiele źródeł (np. prowadzony przez Europejski Instytut Związków Zawodowych serwis www.worker-participation.eu w profilu Finlandii), ale również publikacji akademickich (np. Pyöriä, Ojala 2016) powiela informację o tym, że $\frac{3}{4}$ pracowników fińskich należy do związków zawodowych. Członkostwo w związkach jednak się kurczy, a ostatnie dane z 2019 roku wskazują, że poziom uzwiązkowienia wynosi nieznacznie poniżej 60%, co na skalę Europy jest wciąż wynikiem znacznie powyżej średniej, ale oznacza zasadniczy spadek wartości tego wskaźnika. Jednak nie tylko w najbardziej uzwiązkowionych branżach (w sektorze publicznym) to układy zbiorowe regulują warunki zatrudnienia oraz wynagrodzenia dotyczące 88% miejsc pracy w Finlandii, będąc kluczowym elementem fińskich regulacji związanych z rynkiem pracy. Jak wskazują dane OECD, 69% fińskich pracodawców jest zrzeszonych w stowarzyszeniach branżowych, które w ich imieniu wraz z przedstawicielami związków zawodowych negocjują wieloletnie układy zbiorowe (OECD 2021; Jokinen 2019).

Centralny Sąd Pracy w Finlandii zajmuje się sprawami dotyczącymi naruszeń ustaleń tych układów, podczas gdy indywidualne sprawy pracownicze stają na wokandach sądów powszechnych. Trójstronny charakter ma zaś Rada Pracy (*Labour Council*), która interpretuje przepisy związane z pracą i rozstrzyga w przypadku wątpliwości. Podlega Ministerstwu Spraw Gospodarczych i Zatrudnienia, ale w jego skład nie wchodzi pracownicy resortu, lecz trzech niezależnych, powołanych przez ministerstwo ekspertów oraz tyle samo reprezentantów firm i związków. Ponieważ segment rynku pracy nieuregulowanego układami zbiorowymi jest niewielki, jak dotąd kwestia wprowadzenia ustawowej pensji minimalnej nie była w Finlandii żywo dyskutowana.

Wpływ związków zawodowych na stosunki gospodarcze w Finlandii wciąż jest trudny do przecenienia, niemniej były one w ostatnich latach również przedmiotem zasadniczej krytyki. Dobrze podsumowuje to wypowiedź jednego z ekspertów, z którym przeprowadziłem wywiad, fińskiego socjologa i urbanisty. Wskazywał on na nadmierną koncentrację na obronie *status quo*, troskę o sytuację obecnych pracowników – związkowców – przy lekceważeniu tych, którzy członkami nie są, bo na rynku pracy nie funkcjonują lub funkcjonują w sposób uniemożliwiający członkostwo w związku (ze względu na samozatrudnienie). Jego zdaniem brakuje również wystarczającego zaangażowania ze strony związków w dyskusję o kształcie rynku pracy i jego przyszłości, wynikających zarówno z globalnych trendów skutkujących prekaryzacją, jak i ze zmian technologicznych (np. z masowej automatyzacji i robotyzacji procesów produkcyjnych). Według innego eksperta, profesora socjologii pracy i gospodarki, związki są dobrze zorientowane w sytuacji gospodarczej i przemianach świata pracy.

Trudnością bywa fakt, że ich polityczny profil jest często różnicowany, a związkowa baza, o którą mają dbać, ma różnicowane polityczne cele i oczekiwania. Mocno uzwiązkowane branże zrzeszające wykształconych pracowników sektora publicznego nierzadko są zapleczem politycznym Partii Centrum lub liberalnej Partii Koalicyjnej, mimo, że te partie – szczególnie gdy w koalicji dominuje ta druga – próbują wprowadzać antyzwiązkowe rozwiązania, rodem z anglosaskiej odmiany kapitalizmu.

Eksperyment z dochodem podstawowym

Kwestia dochodu podstawowego czy też bezwarunkowego dochodu gwarantowanego należy do najżywiej dyskutowanych w ostatniej dekadzie idei. Wprowadzenie takich rozwiązań miałoby pomóc państwu poradzić sobie ze współczesnymi problemami dotyczącymi politykę społeczną, szczególnie w wyniku przemian demograficznych i rosnącej presji budżetowej na cięcia w obszarze wydatków socjalnych i emerytur. Finlandia stała się jednym z istotnych punktów odniesienia w tej debacie, gdy w 2015 roku centroprawicowy (ale z udziałem Prawdziwych Finów, najradykalniej prawicowej partii w fińskim parlamencie) rząd premiera Juhy Sipili ogłosił, że przeprowadzi największy w skali globalnej eksperyment z dochodem podstawowym.

To bardzo ciekawy przypadek, wart analizy zarówno w sferze *policy*, w tym przypadku przede wszystkim w obszarze usług socjalnych i rynku pracy, oraz *politics*, gry sił politycznych i rywalizacji idei, które przyczyniły się do tego, że eksperyment z dochodem podstawowym przeprowadzono właśnie w Finlandii. Niezależnie od wewnętrznych uwarunkowań, rzeczywistego kształtu, przebiegu i wyniku eksperymentu (oraz naukowych analiz jemu poświęconych) była to kolejna *policy innovation*, która skierowała na Finlandię uwagę globalnej opinii publicznej. Wielu obserwatorów zastanawiało się, czemu akurat w Finlandii, kraju o rozbudowanym systemie wsparcia społecznego, często opartego o uniwersalistyczne rozwiązania, pojawiła się wola polityczna, by ten kosztowny eksperyment przeprowadzić.

Artykuły i wypowiedzi na temat dochodu podstawowego w ostatnich latach pojawiają się w kolejnych krajach coraz częściej. Przeważnie debata toczy się wśród specjalistów, z udziałem promotorów tej koncepcji w dyskursie publicznym czy politycznym, najczęściej jednak bez żadnych konkretnych decyzji o choćby testowym sfinansowaniu eksperymentalnych działań tego typu. W Finlandii sytuacja wyglądała inaczej. Zanim premier Sipilä ogłosił plan realizacji eksperymentu, temat dochodu podstawowego obecny był w fińskiej debacie politycznej od kilku dekad. Pierwsza dyskusja toczyła się w kadencji 1983–1987. Koncepcje nazywane wówczas: „gwarantowanym dochodem minimalnym” oraz „pensją obywatelską” omawiano jako potencjalne narzędzia podniesienia jakości życia,

szczególnie niższych segmentów struktury społecznej i usprawnienie tym samym istniejących systemów wsparcia społecznego. W efekcie kryzysu początku lat 90. skutkującego wzrostem bezrobocia sięgającym regionalnie dwudziestu kilku procent, temat wrócił jako dyskusja o potencjalnie aktywizującym osoby bezrobotne narzędziu, które (w odróżnieniu od innych aktywnych instrumentów rynku pracy) miało wymagać mniejszej biurokracji i być uniwersalne – nie obłożone systemem sankcji. Gwarancja otrzymywania niewielkiego, lecz stabilnego dochodu miała zwiększać skłonność obywateli do podejmowania inicjatywy w celu poprawienia własnej sytuacji na rynku pracy. Nieoczywistymi sojusznikami, najmocniej promującymi ideę dochodu uniwersalnego, były Partia Zielonych oraz Partia Centrum. Politycznym zapleczem tego drugiego ugrupowania, wywodzącym się z dawnej Ligi Agrarnej, były osoby mieszkające na terenach wiejskich, pracujące w rolnictwie, w którym wraz z rozwojem nowych technologii oraz postępującą koncentracją prywatnych i spółdzielczych przedsiębiorstw produkcyjnych spadało zapotrzebowanie na pracę. Fiński ekspert od problematyki dochodu podstawowego, akademik oraz pracownik jednej z najważniejszych fińskich instytucji publicznych, wyjaśniał to w ten sposób:

Kestusta toczyła zawsze bitwę o prawa ludzi pracujących w rolnictwie, sektorze, w którym przez lata dominował nieformalny rynek pracy, w którym [farmy] były małymi przedsiębiorstwami, z żonami, które zajmowały się dziećmi i domem. Więc im zawsze chodziło o jakiś podstawowy poziom zabezpieczenia zamiast ubezpieczeń społecznych opartych o [formalne] dochody i zarobki. W odróżnieniu od Socjaldemokracji, której tradycyjnie robotnicza baza zawsze miała stałe i formalne zarobki, będące podstawą ewentualnych świadczeń ubezpieczeniowych. Socjaldemokraci, a szczególnie związki zawodowe, były sceptyczne, wręcz wrogie, idei dochodu podstawowego, obawiając się o wywalczony przez lata poziom wynagrodzeń.

Z kolei najbardziej lewicowa na fińskiej scenie politycznej partia *Vasemmistoliitto* (Unia Lewicy) popierała również bezwarunkowy, ale progresywny „dochód obywatelski” (tym wyższy, im niższe byłyby dochody jednostek z innych źródeł) jako narzędzie służące przede wszystkim zmniejszaniu nierówności dochodowych w społeczeństwie (Halmetoja i in. 2019: 320–323). Przedstawiciele libertariańskiego skrzydła Partii Koalicyjnej przejawiali zainteresowanie dochodem podstawowym jako potencjalnym narzędziem ograniczającym socjalne funkcje państwa przez zastąpienie rozbudowanego systemu zasiłków najprostszą formą uniwersalnego wsparcia.

W kolejnych kilkunastu latach różne wersje uniwersalnego dochodu trafiały na polityczną agendę, często przy udziale pozapolitycznych aktywistów lub akademików. Charakterystyczne dla fińskiej sceny politycznej było to, że chociaż najpoważniejszymi promotorami omawianej idei były ww. ugrupowania, wszystkie partie wyrażały zainteresowanie. Ważnym impulsem dla tej debaty

były przemiany wynikające ze wzrostu bezrobocia oraz ekspansji sektorów rynku pracy nieregulowanych przez układy zbiorowe. Destabilizowało to sytuację na całym rynku (Adkins, Ylöstalo 2020). Bezrobocie utrzymujące się na poziomie dwucyfrowym do połowy pierwszej dekady XX wieku, fluktuujące między 6,5 (2008) a 9,4 (2015) w kolejnej dekadzie sprawiało, że o wspomnianych wariantach dochodu obywatelskiego dyskutowano głównie w kontekście funkcji aktywizacyjnej (Statista 2022).

Promująca koncept dochodu podstawowego, Partia Centrum stała się w 2015 roku większościowym ugrupowaniem koalicyjnego gabinetu współtworzonego z prorynkową i liberalną Partią Koalicyjną oraz prawicowo-populistyczną Partią Finów. Eksperyment z dochodem podstawowym był na tyle ważnym elementem agendy politycznej najsilniejszego ugrupowania, że przeformowano przeprowadzenie go wbrew sceptycyzmowi koalicyjnych partnerów. Partia Centrum jest ugrupowaniem piwotalnym, często niezbędnym uczestnikiem koalicyjnych układów w Finlandii. W zależności od koniunktury współtworzyło koalicję z Partią Koalicyjną lub Socjaldemokracją, ukazując bardziej prorynkowe i przedsiębiorcze lub bardziej socjalne i prozwiazkowe oblicze. Gestem w stronę Partii Koalicyjnej, promującej neoliberalne rozwiązania w zakresie polityki rynku pracy, było wprowadzenie równolegle radykalnej (jak na fińską praktykę i standardy nordyckiego państwa opiekuńczego) proaktywizacyjnej polityki i warunkowych zasiłków dla bezrobotnych. Miały one, zgodnie z neoliberalnym *credo*, motywować bezrobotnych do podejmowania jakiejkolwiek oferowanej im pracy pod groźbą utraty prawa do zasiłku. Równolegle więc w Finlandii wprowadzono dwa rozwiązania ideowo sprzeczne: w ramach testów uniwersalny dochód niezależny od zachowania osób bezrobotnych oraz w ramach funkcjonującego dla wszystkich prawa obarczone sankcjami zasiłki zmuszające do konkretnych zachowań. Pomysł na eksperyment był ważnym elementem agendy rządu Sipiliego jeszcze z jednej przyczyny. Był flagowym przykładem realizacji projektu „Experimental Finland”, którego celem było wzmocnienie w kadencji 2015–2019 „kultury eksperymentowania” w różnych instytucjach administracji publicznej. Miała to być też próba wzmocnienia wizji Finlandii jako państwa innowacyjnego, unowocześniającego swój model, wciąż opartego na dowodach, działania (Leino, Åkerman 2021).

Cechą wyróżniającą fiński eksperyment była jego obligatoryjność. W odróżnieniu od wcześniejszych prób, które były dla uczestników dobrowolne, w tym przypadku wylosowani mieli obowiązek wziąć udział w eksperymencie, którym administrowało interdyscyplinarne konsorcjum kierowane przez Departament Badań Kela wraz z kilkoma innymi placówkami badawczymi. To ważna charakterystyka eksperymentu, wskazująca na jego naukowo-badawczy charakter. Miał być to pilotaż rozwiązania, nad zasadnością którego debatowano w Finlandii od dłuższego czasu. To kolejny w Finlandii przykład projektowania polityki w oparciu o dowody naukowe (*evidence-based policy*).

W realizację eksperymentu zaangażowane były trzy resorty: Spraw Społecznych i Zdrowia, Finansów oraz Administracji Lokalnej i Reform Publicznych. Twarzą projektu stał się Olli Kangas, socjolog, wieloletni profesor wielu nordyckich uczelni oraz szef działu badań Kela (Kangas 2021a).

Pierwszym zadaniem konsorcjum przygotowującego eksperyment było przedłożenie rządowi raportu omawiającego wszelkie możliwe prawne i finansowe konteksty i konsekwencje (od kalkulacji kosztów przez ustawodawstwo podatkowe czy zgodność z konstytucją i określenie zakresu niezbędnych do przeprowadzenia projektu zmian w prawie) oraz zaproponowanie rozmaitych wersji eksperymentu. Zaproponowano ostatecznie cztery rozwiązania, zróżnicowane pod względem stopnia „uniwersalności” i ewentualnej relacji do pozostałych źródeł dochodu oraz tego, czy kwota dochodu ma obniżać przychody z innych źródeł socjalnych, czy być od nich niezależna. Każda z opcji musiała być przeanalizowana pod kątem legislacyjnej zgodności z konstytucją i innymi aktami prawnymi (również unijnymi) oraz skutków fiskalnych. Rozważano również rozwiązania takie jak dochód partycypacyjny (*participation income*) lub negatywny podatek dochodowy. Pierwszy warunkowałby otrzymywanie wsparcia od aktywności, niekoniecznie związanej z pracą zawodową lub jej aktywnym poszukiwaniem (uprawnialiby do niego np. wolontariat w organizacjach pozarządowych, doksztalcanie się lub opieka nad niesamodzielnymi członkami rodziny). Drugie rozwiązanie, kojarzone głównie z nazwiskiem Milтона Friedmana, miałoby przyjmować formę comiesięcznej finansowej kompensacji niskich dochodów poprzez system podatkowy. By uniknąć skrzywienia wiarygodności danych, postanowiono, że udział w eksperymencie dla wylosowanych jednostek będzie obligatoryjny. Jak wspomina Kangas (2021a: 28–29), plany realizacji różnych wersji eksperymentu zostały zweryfikowane ograniczeniami budżetowymi. Nie udało się powiększyć próby ani wprowadzić choćby zróżnicowanej kwoty wypłacanego wsparcia. W ostatecznej wersji każdy uczestnik dostawać miał nieopodatkowaną kwotę 560 euro. Projekt miał się zamknąć w kwocie 20 milionów euro, pozyskanie dodatkowych 10 milionów z Fińskiego Funduszu Innowacji Sitra się nie powiodło. W efekcie zarówno skala eksperymentu, jak i jego wszechstronność nie spełniała nadziei badaczy realizujących projekt, nie satysfakcjonowała też polityków, a ze względu na napięty harmonogram, projekt musiał być przygotowany, zanim jeszcze przegłosowano w parlamencie jego finansowanie. Wspomniane głosowanie było bardzo charakterystycznym przykładem fińskiego konsensusu (pomimo znaczących różnic). Członkowie partii opozycyjnych krytykowali ostateczną formę eksperymentu, przede wszystkim ze względu na nadmierną koncentrację na rynku pracy. To jednak była główna motywacja gabinetu Sipilä: sprawdzić, czy tego typu wsparcie wpłynie na motywację do pracy i czy będzie mogło być uznane za działanie aktywizacyjne. Z drugiej strony, wskazywano, że fiński eksperyment nie będzie w istocie testem idei bezwarunkowego dochodu podstawowego (jak prezentowano go często w mediach), skoro predefiniowany status uczestników

(osoby zarejestrowane jako bezrobotne) powodował, że do puli nie mieli szansy trafić inni obywatele i obywatelki. Po burzliwej debacie, w której koncepcji najmocniej broniły partie koalicyjne, praktycznie cała izba (za wyjątkiem pięciorga reprezentantów Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej) uznała, że lepiej zrealizować eksperyment, który nikogo całkowicie nie zadowoli, niż nie realizować go wcale, i poparła rządową propozycję. Prezydent podpisał ustawę zaledwie na kilka dni przed wypłatą pierwszych świadczeń. Kangas wraz ze współpracownikami zdawał sobie sprawę z ograniczeń eksperymentu w formie zaakceptowanej przez rząd, jednak uznał, że lepiej przeprowadzić eksperyment w takim trybie niż z niego zrezygnować (Kangas 2021a).

Grupę eksperymentalną oraz grupę kontrolną wylosowano z bazy Kela w listopadzie 2016 roku. Obie próby liczyły po 2000 zarejestrowanych osób bezrobotnych, mających wyłącznie prawo do niewielkiego podstawowego zasiłku dla bezrobotnych wypłacanego przez tę instytucję. Była to grupa dość heterogeniczna. Wchodziły w jej skład osoby, które były długotrwale bezrobotne i z tego powodu utraciły prawo do wsparcia z innych źródeł (np. indywidualnych funduszy ubezpieczających od bezrobocia), a także osoby młode, które nie wypracowały sobie prawa do pobierania innych świadczeń lub pracujące wcześniej w warunkach prekarnych. Ważnym aspektem eksperymentu była jego międzynarodowa recepcja. Po raz kolejny Finlandia trafiła do mediów jako kraj realizujący ważny eksperyment naukowo-społeczny, innowacyjny i dobrze odpowiadający sposobowi, w jaki budowała swój międzynarodowy wizerunek. Upodobanie Finów do *Suomi mainittu* („wspomniano o Finlandii”) było wielokrotnie realizowane, gdy w czasie eksperymentu pisały i mówiły o nim media na całym świecie, od tabloidów po najpoważniejsze opiniotwórcze tytuły (Mäkkylä 2021). Fiński ekspert obserwujący debatę na ten temat stwierdził, że zainteresowanie mediów międzynarodowych było wręcz większe niż krajowych:

Może najważniejszą rzeczą jest, że to było najgłośniejsze dyskutowane za granicą. Wiem, że w Polsce o tym pisano, BBC zrobiła program, „New York Times” pisał. Ludzie biorący udział w eksperymencie byli nagabywani przez dziennikarzy, jak się czują, co się u nich dzieje, byli prawie celebrytami. (...) W Finlandii, mam wrażenie, podejście było raczej: zobaczmy co się stanie, nie mieszkamy się w przebieg eksperymentu. Były trzy osoby, z którymi Helsingin Sanomat skontaktował się na początku eksperymentu, potem po pół roku i po półtora, którzy opowiadali o swoim życiu, ale tak poza tym, i [w mediach,] i na scenie politycznej było o tym zaskakująco cicho.

Zdaniem tego eksperta efekt międzynarodowej medialnej ekspozycji na „nową fińską innowację społeczną” nie był planowany:

To stało się narzędziem brandingu fińskiego *welfare state* i fińskiej polityki społecznej, ale to nie była część planu, po prostu tak wyszło. (...) no i w relacjach mediów międzynarodowych było wiele nieporozumień. Nie pokazywano tego w kontekście fińskiego systemu wsparcia, tylko jako znacznie bardziej radykalną ideę niż to, co w rzeczywistości realizowano w ramach eksperymentu.

Pierwsze wyniki eksperymentu opublikowano w lutym-kwietniu 2019, a najbardziej całościowa publikacja omawiająca wyniki projektu ukazała się w sierpniu 2021 roku nakładem brytyjskiego wydawnictwa Edward Elgar Publishing. W publikacji tej autorzy ze zrozumieniem odnosili się do głośniejszych krytyk eksperymentu wskazujących, że – być może ze względu na często nieprecyzyjne relacje medialne na temat jego kształtu i celów – nadzieje na rozwianie wątpliwości wokół skutków wprowadzenia dochodu podstawowego nie mogły być spełnione. Z drugiej strony wskazywali, że eksperyment dał asumpt do sformułowania różnych konkluzji odnośnie do wpływu dochodu podstawowego na zachowania jednostek na rynku pracy oraz poziom ich dobrostanu. Właśnie w tych obszarach eksperyment dał empiryczną odpowiedź na różne wątpliwości. Odnotowano pozytywny wpływ na deklarowaną poprawę subiektywnego stanu zdrowia w grupie badawczej w porównaniu z grupą kontrolną, znacząca statystycznie była lepsza deklarowana kondycja psychiczna uczestników eksperymentu oraz deklarowany mniejszy poziom stresu (Simanainen, Tuulio-Henriksson 2021: 75–78). Wpływ eksperymentu na sytuację na rynku pracy osób biorących w nim udział nie okazał się przełomowy. Po ustaniu eksperymentu uczestnicy częściej byli zatrudnieni (35% vs. 28%), przy czym częściej znajdowali pracę poprzez bezpośrednie kontakty z pracodawcami niż poprzez oferty pracy płynące za pośrednictwem publicznych służb zatrudnienia. Generalnie, jak piszą Ylikännö i Kangas (2021: 61–63) wpływ otrzymywania dochodu podstawowego w okresie eksperymentu nie zmieniał w sposób statystycznie istotny skuteczności poszukiwania pracy. Autorzy wskazują, że z tej perspektywy dochód podstawowy to kolejne narzędzie wsparcia, niezmieniające sytuacji osób, które z różnych, społecznych czy zdrowotnych, przyczyn nie są skłonne do podejmowania zatrudnienia. Bezwarunkowość i „odbiurokratycznienie” tej formy wsparcia zwiększało, jak wynika z badań jakościowych, komfort funkcjonowania osób, które z powodu zaburzeń zdrowia (psychicznych i somatycznych) – swojego lub najbliższych – nie były w stanie aktywnie poszukiwać pracy (Ylikännö, Kangas 2021: 159–160).

W badaniach odnotowano pozytywny wpływ otrzymywania dochodu podstawowego na subiektywny finansowy dobrostan. Obniżenie stresu, większa możliwość planowania własnych działań dzięki świadomości otrzymywania stałego wsparcia niezależnie od zmieniających się warunków może być ważnym czynnikiem wpływającym pozytywnie na dobrostan psychiczny, relacje rodzinne, jakość życia i poczucie szczęścia (Lassander, Jauhiainen 2021: 100). O takich pozytywnych efektach udziału w eksperymentcie mówią uczestnicy pogłębionego badania

jakościowego przeprowadzonego z 81 osobami z próby badawczej. Możliwość samorealizacji oraz pełniejszego uczestnictwa w życiu społecznym (np. w konsumpcji kultury) były takimi czynnikami (Blomberg, Kroll, Tarkiainen 2021).

Eksperyment bez przełomowej konkluzji

Zespół kierowany przez Olliego Kangasa przeprowadził eksperyment w jedynej formie, w jakiej było to możliwe przy czasowych i finansowych ograniczeniach narzuconych przez polityków. W rzetelnym opracowaniu wyników badania przeszkodziły działania rządu. Heikki Hiilamo, profesor Uniwersytetu w Helsinkach, napisał, że wprowadzona równolegle proaktywizująca reforma była kontaminacją warunków eksperymentu (przez radykalną zmianę sytuacji życiowej osób w próbie kontrolnej), co zmniejszyło jej prognostyczny potencjał (2019). Ekspert, z którym przeprowadziłem wywiad, nawiązał do bardzo często wykorzystywanej w dyskursie metafory „kija i marchewki”. Wskazał, że rząd próbował wykorzystać równolegle oba narzędzia, by zbadać, które jest skuteczniejsze. W efekcie nie osiągnął żadnego z celów.

Nawet istotna kwestia zmniejszonego obciążenia biurokratycznego w przypadku dochodu podstawowego nie mogła być w tych warunkach przetestowana – otrzymywanie go nie wykluczało bowiem uczestników eksperymentu ze starań o inne formy wsparcia, których uzyskanie łączyło się z koniecznością przechodzenia wymagającej ścieżki biurokratycznej. Ograniczenia te w największym stopniu wpłynęły na możliwość wysnuwania wniosków i formułowania prognoz w odniesieniu do rynku pracy, co było najistotniejszym celem dla planujących jego przeprowadzenie elit politycznych. Być może skala eksperymentu nie pozwoliłaby na bardziej dalekosiężne wnioski w zakresie projektowania polityki publicznej i wnioski naukowe do szerszej ekstrapolacji, jednak był to ważny polityczno-badawczy projekt, który przyczynił się do wzmocnienia wizerunku Finlandii jako kraju niebojącego się inwestować w społeczne innowacje. Z drugiej strony, jak przyznaje Kangas (2021), przeprowadzenie eksperymentu, który zakończył się bez spektakularnych efektów, może spowolnić i uspokoić dalszą dyskusję nad dochodem podstawowym w Finlandii. Zwraca również uwagę, że w obliczu kryzysu związanego z COVID-19, który ten temat wprowadził na polityczną agendę w wielu innych krajach, w Finlandii debata w tym czasie przycichła. Notabene, właśnie kwestie uprawnień powiązanych z obywatelstwem, które w większości krajów Unii Europejskiej są podstawą do przyznawania świadczeń, Kangas uważa za jedno z najpoważniejszych przeciwskażeń do wprowadzenia bezwarunkowego dochodu podstawowego. Zauważa, że mieszkańcy większości europejskich krajów nie byłiby gotowi do zaakceptowania „eksportu” świadczeń za granicę osobom posiadającym obywatelstwo kraju wypłacającego dochód podstawowy, ale żyjącym w innych państwach i systemach polityki społecznej.

Co oczywiście przywodzi na myśl istniejący od dawna problem z niekompatybilnością systemów uprawnień i świadczeń w wielu krajach Wspólnoty.

Oceniając fiński eksperyment, nie można jednak abstrahować od fińskich warunków i specyficznego kontekstu. Przeprowadzono go w wąsko zarysowanym celu – zbadania wpływu dochodu podstawowego na rynek pracy, nie zaś w celu przetestowania jego wpływu na spójność społeczną czy poprawę jakości życia. A to były i są najważniejsze wątki międzynarodowej dyskusji o dochodzie podstawowym.

Doskonale podsumowuje to wypowiedź jednego z badaczy uczestniczących w eksperymencie:

W dochodzie podstawowym nie chodzi o zatrudnienie, ale o zwiększanie wolności i emancypacji ludzi w każdym wymiarze. Zatrudnienie to sprawa drugorzędna. Ale [nasz rząd] tym był zainteresowany, więc musieliśmy pracować z tym, co mieliśmy. (...) Rząd nie był zainteresowany, czy ludziom żyje się lepiej, czy czują się bardziej zdrowi, mają mniej finansowych kłopotów, trosk, są mniej zestresowani. Ich pytanie było takie: „I co, znaleźli pracę?” (Adkins, Ylöstalo 2020: 9).

Fakt, że temat prozatrudnieniowej roli dochodu podstawowego był ważnym elementem debaty medialnej, przede wszystkim oficjalnych narracji rządowych, mógł mieć oczywiście istotny wpływ na zachowania uczestników eksperymentu (którzy nie mogli nie usłyszeć lub przeczytać, czego się od nich oczekuje). Wpływu ekspozycji na tego typu wiadomości nie sposób oszacować, ale badacze doskonale wiedzieli, że tzw. efekt Hawthorne’a jest kolejnym ważnym ograniczeniem ich projektu (Jauhainen i in. 2021: 51).

Najostrzejsze krytyki całego przedsięwzięcia płyną ze strony badaczy, którzy wskazują, że prawdziwym celem eksperymentu nie było nawet zbadanie wpływu dochodu podstawowego na sytuację na rynku pracy, ale oswojenie opinii publicznej z przymusowymi, randomizowanymi eksperymentami, określanymi jako „neuroliberalne”. Mają one być kolejnymi biopolitycznymi narzędziami umożliwiającymi badanie, kontrolowanie i kształtowanie korzystnych dla rządzących postaw w społeczeństwie. Obietnicy naukowej racjonalności w kształtowaniu politycznych (w znaczeniu *policy*) decyzji towarzyszy ograniczanie wolności obywatelskich. Pisząca o tych zagrożeniach w czasie trwania eksperymentu Mannevu (2019) prognozowała, że taka forma behawioralnego testowania może stawać się coraz popularniejsza. W podobnym duchu komentuje to Ylöstalo (2020), pisząc o stopniowym przechodzeniu w Finlandii od modelu „strategicznego zarządzania”, opartego na badawczej wiedzy, do modelu „kultury eksperymentowania”. Obie autorki uznają ten trend za potencjalnie ryzykowny, pozwalający zmodyfikować dobrze działający dotychczas model reformowania państwa w oparciu o wiedzę naukową.

Tove Jansson w *Komecie nad doliną Muminków* opisuje historię przygotowań Muminka i jego przyjaciół do katastrofy związanej z pojawieniem się na niebie komety. Po wielkim zamieszaniu i rozmaitych działaniach podjętych, by przetrwać zderzenie, kometa mija ziemię, a wszystko wraca do normy. Antti Halmetoja i in. (2019) nawiązali do tej klasycznej książki w tytule artykułu o fińskim eksperymencie, pisząc o *policy comet in the Moominland*. Rozwijając tę metaforę, sugerowali, że eksperyment, w takiej formie, w jakiej został przeprowadzony, będzie właśnie takim spektakularnym wydarzeniem, które wzbudzi zainteresowanie, zmobilizuje państwo i jego służby oraz media do różnych działań i reakcji, ale ostatecznie nie przyniesie żadnych wymiernych konsekwencji. Po chwilowym zamieszaniu wszystko wróci do normy. Z perspektywy 2022 roku wydaje się, że Halmetoja ze współpracownikami mieli całkowitą rację.

Polityka wobec bezrobocia jako paliwo wyborcze

Finlandia jest krajem, w którym kwestie takie jak polityka rynku pracy potrafią mobilizować wyborców. Wprowadzony przez rząd Juhy Sipilä z Partii Centrum (Keskusta) pod naciskiem drugiego najsilniejszego koalicyjnego partnera liberalnej i prorynkowej partii Kokoomus aktywacyjny model przeciwdziałania bezrobociu był jednym ze źródeł najmocniejszej krytyki w trakcie parlamentarnej kampanii wyborczej w 2019. Deklaracje Sipilä, że tego typu działania mają przygotować fiński rynek pracy do wyzwań obecnej fazy globalizacji, kontrowano wskazaniami, że taka polityka tylko pogłębi narastającą prekaryzację sytuacji pracowników, którzy w mniejszym stopniu niż kiedykolwiek wcześniej będą mogli liczyć w kryzysie na państwową sieć wsparcia, fundamentalnie istotny element fińskiego modelu państwa opiekuńczego. System aktywizacyjny polegał na bezprecedensowym zaostrzeniu nadzoru i kontroli zachowań osób bezrobotnych, co jest bardzo rzadko stosowane w nordyckim modelu polityki społecznej. Bezwarunkowa konieczność przyjmowania ofert pracy, brania udziału w szkoleniach czy relacjonowania w urzędach swoich działań były nowymi obowiązkami, którym, jak się okazało, część bezrobotnych nie była w stanie sprostać. Traciła więc uprawnienia do zasiłku lub do pobierania go w pełnej wysokości.

Ten tradycyjny spór do dzisiaj jest polem walki wyborczej. W koalicji wyborczej kierowanej przez Sipilä była również Partia Finów, której wyborcy, o czym pisałem w poprzednim rozdziale, w znacznym stopniu rekrutowali się z grona najmocniej narażonej na bezrobocie wielkoprzemysłowej klasy robotniczej. Antyimigrancki przekaz partii, w kontekście europejskiego kryzysu uchodźczego, pozwolił jej w 2015 roku na uzyskanie najlepszego wyniku wyborczego w historii oraz wejście do koalicji rządowej. Po dwóch latach, w związku z niedostatecznie restrykcyjną polityką migracyjną (Finlandia przyjęła ok. 32 tysięcy uchodźców) oraz poparciem władz ugrupowania dla radykalnych reform prorynkowych

liberalizujących opiekuńcze rozwiązania wbrew poglądom większości elektoratu, w ugrupowaniu nastąpił rozłam. Dla partii definiującej się jako reprezentantka interesu tradycyjnej przemysłowej klasy robotniczej, niesplamionej współpracą z elitami, udział w rządzie Sipili od początku był ryzykowny. Radykalna krytyka proaktywizacyjnych, bezprecedensowo kontrolnych narzędzi rynku pracy była ważnym aspektem kampanii wyborczej w 2019 roku, która zakończyła się utratą władzy przez prawicowo-centrową koalicję. Jeden z ekspertów, profesor socjologii specjalizujący się w socjologii pracy, tak skomentował ten wynik:

Sipilä i jego rząd kładli nacisk na wzrost zatrudnienia. (...) Chodziło im o aktywizację bezrobotnych, by szukali nowych miejsc pracy. Kompletnie nie brali pod uwagę czy jest na tę ich pracę popyt. Martwili się, jak zaktywizować bezrobotnych, a nie jak zwiększyć popyt na pracę. (...) Wprowadzili reformę pomimo bardzo mocnej opozycji ze strony całego ruchu związkowego i lewicy, co okazało się dla nich bardzo kosztowne. Wśród wyborców Keskusty też byli bezrobotni, oni też doświadczali tego samego odhumanizowującego traktowania, tej mentalności kija [zamiast marchewki]. To była główna przyczyna upadku rządu.

Wyborcy odrzucili też narrację, według której poprawa wskaźników gospodarczych była заслуżą rządu:

Są cykliczne okresy wzrostu i spowolnienia. Wzrost gospodarczy zaczął się już przed rządami Sipili. Rząd Sipili mówił: „Patrzcie, co zrobiliśmy, uratowaliśmy kraj, zwiększyliśmy zatrudnienie, zbalansowaliśmy budżet”. Ale to wszystko było możliwe dlatego, że wcześniej Finlandia była z tyłu i skorzystała z tej samej fali wzrostu, która niosła i inne kraje Unii Europejskiej.

Kierowana najpierw przez przywódcę Socjaldemokracji, Anttiego Rinne, a następnie przez Sannę Marin zwycięska lewicowo-centrowo-zielona koalicja dotrzymała wyborczych deklaracji. Wróciła do wcześniej obowiązującego modelu polityki rynku pracy (Salo, Rydgren 2021: 16–17). Co dość typowe dla fińskiej sceny politycznej, po wyborach 2019 roku Keskusta znalazła się ponownie w rządzie. To ugrupowanie będące w stanie zawrzeć koalicyjną umowę z dwiema pozostałymi najmocniejszymi partiami, czyli liberalną i radykalnie prorynkową Kokoomus oraz tradycyjnie socjaldemokratyczną SPD. Sam Sipilä w rządzie się nie znalazł, odszedł też z funkcji przewodniczącego partii.

Konflikty wokół rynku pracy należą do najbardziej newralgicznych, angażujących opinię publiczną i komentatorów oraz rezonujących w różnych grupach społecznych. Dobrym przykładem jest kwestia korporacji UPM, jednej z największych firm w Finlandii i jednej z największych na świecie w branży drzewno-papierniczej. Firma podkreśla w komunikacji branżowej przywiązanie do wartości zrównoważonego rozwoju, jest jedyną z tej branży, którą agenda ONZ

Global Compact umieściła na liście 37 najbardziej „zrównoważonych” korporacji. „Zrównoważony” rozwój nie oznacza w tym przypadku dbania o spójność społeczną. Firma ma fabryki w 12 krajach, zatrudniając 17 tys. osób. W Finlandii liczba zatrudnianych jednak maleje od lat. W sierpniu 2020 roku firma ogłosiła zamknięcie fabryki pulpy papierowej w Jämsä, największej w Finlandii, mimo że, zgodnie z raportami UPM, przynosiła zyski, a cała korporacja rok wcześniej wykazała zysk na poziomie bliskim półtora miliarda dolarów. Stało się to krótko po otrzymaniu przez UPM państwowej dotacji w ramach pandemicznej „tarczy” wspierającej przedsiębiorców. Zamknięcia fabryki w trakcie spowodowanego pandemią najpoważniejszego kryzysu gospodarczego zostało ostro skrytykowane przez socjaldemokratyczną premierkę Sannę Marin, która mówiła wprost o braku odpowiedzialności społecznej korporacji. Liberalne media i opozycja zaatakowały Marin za „rozpętywanie konfliktu klasowego”, a korporacja broniła się, twierdząc, że do zamknięcia zakładu przyczyniły się rosnące podatki oraz koszty energii. Decyzja została utrzymana w mocy, a 450 pracowników straciło zatrudnienie (Stenroos 2020). Cytowany powyżej ekspert tak komentował ten przypadek:

To było trochę zaskoczenie, że Sanna Marin mówiła o tym tak otwarcie: „Słuchajcie chłopcy, myślcie o odpowiedzialności społecznej, nie zamykajcie fabryki”. Bo to była kolejna, na wiosnę Stora Enso zamknęła całą fabrykę w Kemi, w Laponii (...) Piętnaście lat temu robiliśmy badania na temat zamkniętej fabryki w Kouvoli, dla wszystkich było jasne, że rynek papieru się kurczy (...). Ale, w końcowym rozrachunku, w cenie produktu fińskiego przemysłu papierowego, koszty wynagrodzeń to mniej niż 10% i to wliczając miliony dla bossów. Więc oni nie mówią, że zamykają fabrykę, by ciąć koszty na pensjach. Ale np. zamknięcie fabryki w Finlandii i otwarcie jej w Niemczech może mieć sens, bo tam logistyka jest prostsza, odpadają koszty transportu przez Bałtyk itd.

Krytykę Sanny Marin tłumaczył zaś dominującym w fińskim mainstreamowym dyskursie myśleniem prorynkowym:

Po wypowiedzi Sanny Marin rzucili się na nią nie tylko politycy, ale i ekonomiści. Fińska ekonomia jest konserwatywna, w bardzo złym stylu. (...) To zabawne, bo na całym świecie podobnie [jak Sanna Marin] mówią na posiedzeniach G20. MFW i Bank Światowy mówią o odpowiedzialności [przedsiębiorców] i opodatkowywaniu bogatych, a w Finlandii w dyskusji o gospodarce czołowi ekonomiści to wciąż Chicago Boys. W ekonomii akademickiej neoliberalne myślenie ma się wciąż świetnie.

Relacje między UPM a pracownikami są napięte. W marcu 2022 roku rozpoczął się strajk w wyniku upadku negocjacji nad nowym układem zbiorowym.

UPM domagało się, przy zachowaniu obowiązujących w poprzedniej umowie stawek, by każdy pracownik branży przepracował dodatkowo 100 godzin. Związki zawodowe w tej branży należą do najpotężniejszych i najliczniejszych, natychmiast po rozpoczęciu strajku, przekazały ponad dwa miliony euro na pokrycie strat zarobków uczestniczących w proteście pracowników. Zgodnie z raportami z 2021 roku związek dysponuje środkami w wysokości blisko 90 milionów euro (Heikkinen 2022).

ROZDZIAŁ 3

JAK PRZEKONAĆ LUDZI, BY SIĘ NIE ZABIJALI? O FIŃSKIEJ PROFILAKTYCE ANTYSUICYDALNEJ

W trakcie rozpoczętych w latach 90. studiów socjologicznych, zanim wyjechałem na stypendium Erasmus, o Finlandii usłyszałem tylko raz. Dowiedziałem się na zajęciach, że jest to kraj o szczególnie wysokich wskaźnikach samobójstw, których przyczyny są jednymi z najbardziej zagadkowych. W odniesieniu do innych krajów formułowano pewne uogólniające wyjaśnienia oparte o czynniki społeczne i kulturowe. Do wysokiej stopy samobójstw w krajach bloku wschodniego (Węgry) i obszaru postsowieckiego (Rosja, Litwa) miały przyczyniać się niskiej jakości systemy wsparcia dla osób dotkniętych zaburzeniami, a także traumatyczne doświadczenia związane z gwałtownymi przemianami społeczno-gospodarczymi po upadku komunizmu i rozpadzie Związku Radzieckiego. W przypadku Chin i Japonii zwracano z kolei uwagę na wpływ religii konfucjańskiej na zachowania jednostek (Goldsmith i in. 2001: 196–197).

Dzisiaj temat zdrowia psychicznego oraz profilaktyki presuicydalnej to jeden z kluczowych tematów dyskusji na temat polityki zdrowia publicznego. Wiedza, że jeden na czterdzieści zgonów to samobójstwo, i że jest to dziesiąta najczęstsza przyczyna śmierci na świecie, jest coraz bardziej powszechna (Erling 2019; WHO 2021). Szacuje się, że każde samobójstwo dodatkowo oddziałuje na „co najmniej cztery osoby bezpośrednio, a do 20 osób pozostających w pośrednim kontakcie z osobą samobójcy” (Hołyst 2012: 1176). Wśród przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych panuje zgoda co do złożoności i istotności tego zjawiska. Jest to wyzwanie dla polityki zdrowotnej. Zgodnie z danymi i rekomendacjami Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) oraz Międzynarodowej Organizacji na rzecz Zapobiegania Samobójstwom (*International Association for Suicide Prevention*, IASP) z wyzwaniem tym można i trzeba radzić sobie prewencyjnie (Lewitzka i in. 2019: 1). Ponieważ jest to zjawisko wielowymiarowe, a na jego skalę i częstotliwość ma wpływ szerokie spektrum czynników, należy je analizować z różnych perspektyw: medycznej, psychologicznej, społecznej (zatem socjologicznej), edukacyjnej oraz politycznej. Ilustracją, jak się wydaje, wyjątkowo skutecznych rozwiązań może być przykład Finlandii, gdzie liczba samobójstw w latach 1990–2015 obniżyła się ponad dwukrotnie (z 26,96 na 100 tys. mieszkańców do 12,62 na 100 tys. mieszkańców), chociaż wciąż jest minimalnie wyższa niż średnia w krajach Unii Europejskiej (Global Burden of Disease 2018).

Samobójstwo – fińska przypadłość?

Sklonność do samobójstw stała się elementem fińskiego stereotypu i auto-stereotypu. Jeszcze w 2020 roku Sidz (2020: 168) w bardzo ciekawej książce reporterskiej o Finlandii pisze o tej skłonności, cytując na potwierdzenie fragment powieści Arto Paasilinny z 1990 roku:

Największym wrogiem Finów jest przygnębienie, smutny nastrój, bezdenna apatia. Wiszące nad nieszczęśliwcami ciężkie myśli po tysiącach lat panowania tak ich sobie podporządkowały, że dusza tego narodu stała się mroczna i poważna. Macki smutku mają ogromną siłę i wielu Finów uważa, że jedynie śmierć może ich wyrwać z przygnębienia. Czarne myśli wydają się im gorszym nieprzyjacielem niż Związek Radziecki (Paasilinna 2007: 5).

Słowa te padają na początku książki. W kolejnych akapitach Paasilinna prezentuje malowniczy opis Juhannusa (czerwcowego święta równonocy obchodzonego na łonie natury, przy ogniskach, z rodziną i przyjaciółmi) jako podlaną znaczną ilością alkoholu coroczną bitwę Finów ze smutkiem i depresją. Gdy Paasilinna pisał książkę *Fantastyczne samobójstwo zbiorowe*, postrzeganie Finów jako nacji wyjątkowo skłonnej do samobójstw było całkowicie uzasadnione. W tym roku liczba zarejestrowanych samobójstw przekroczyła 1500 (27 na 100 tys. mieszkańców), jednak przez następne 25 lat stale i proporcjonalnie spadała.

Samobójstwo jako problem do rozwiązania

W latach 1986–1996 Finlandia stała się pierwszym krajem na świecie, który wdrożył rekomendacje WHO zawarte w dokumencie *Health for All by 2000* opublikowanym w 1981 roku. Podjęła prace nad narodowym programem zapobiegania samobójstwom. Schyłek lat 70. to moment, gdy fińskie polityczne elity uznały problem samobójstw za jedno z istotnych wyzwań makrospołecznych. Finlandia podejmowała właśnie próbę zasadniczej reformy polityki publicznej, w tym gospodarczej, stawiając na innowacyjność. Jednym z kluczowych elementów fińskiej modernizacji była inwestycja w kapitał ludzki, możliwość realizacji potencjału kolejnych kohort ludności, m.in. poprzez edukację, którą rozwijano na wszystkich szczeblach. Rozbudowywano również instytucje kształcenia ustawicznego. Z tej perspektywy wysoka liczba samobójstw oraz prób samobójczych stanowiła marnotrawstwo potencjału fińskiego społeczeństwa.

Jeden z najczęściej cytowanych fińskich suicydologów, profesor psychiatrii, który w latach osiemdziesiątych jako młody badacz uczestniczył w tych badaniach i przygotowywaniu strategii walki z samobójstwami, podczas wywiadu w 2021 roku zwrócił mi uwagę na rzadko wspominany indywidualny czynnik.

Mógł on mieć znaczenie dla uznania tej strategii za priorytet w polityce zdrowotnej. Ważne było tu osobiste doświadczenie Eevy Kuuskoski kierującej ministerstwem zdrowia, której małżonek, Juha Vikatmaa (również polityk), kilka lat wcześniej w wieku 33 lat popełnił samobójstwo. Z kolei profesor psychiatrii będący współtwórcą nowej, opracowanej w 2020 roku Narodowej Strategii Zdrowia Psychicznego w wywiadzie mówił:

Jeśli mówimy o [dotyczącym samobójstw – WW] tabu i stygmatyzacji, myślę, że sytuacja była podobna jak w innych krajach. Samobójstwo nigdy nie było łatwym tematem do dyskusji, ale *mass-media* donosiły o przykładach dramatycznych samobójstw, i tu, w Finlandii, chyba zaczęliśmy o nich dyskutować wcześniej niż gdzie indziej.

Proces przekuwania diagnozy w działanie na poziomie zarządzania polityką zdrowia publicznego w tej kwestii jest dobrym przykładem *modus operandi* fińskiego państwa. Najogólniejsza diagnoza pokazująca skalę problemu płynęła z podstawowych danych statystycznych oraz porównań międzynarodowych. Przed wprowadzeniem problematyki walki z samobójstwami do agendy politycznej niezbędne było jednak podjęcie działań administracyjnych i analiz eksperckich doprecyzowujących wiedzę o zjawisku, któremu poświęcone mają być rozwiązania legislacyjne. Przedmiotem analiz miał być również sposób implementacji tych działań. Najpierw powstała komisja parlamentarna, której zadaniem było opracowanie założeń reformy polityki w zakresie zdrowia publicznego. A na początku lat 80. Minister Spraw Społecznych i Zdrowia autoryzował wprowadzenie strategii mającej dwa skwantyfikowane cele: zahamowanie wzrostu liczby samobójstw, a następnie zmniejszenie wskaźnika samobójstw o 20% do 1996 roku. Działanie podzielono na dwie fazy – faza planowania obejmowała lata 1986–1991, prowadzono wtedy szeroko zakrojone badania naukowe, natomiast faza implementacji odbywała się w latach 1992–1996 i oparta była o rekomendacje opracowane na podstawie oryginalnych badań własnych. Program koordynowany był przez National Public Health Institute (KTL) oraz National Research and Development Centre for Welfare and Health (STAKES). Wprowadzenie ogólnokrajowej strategii przeciwdziałania samobójstwom „National Suicide Prevention Project” (dalej NSPP) poprzedzone było dwuletnim badaniem, które miało za zadanie uzupełnić nieliczne podstawowe dane, jakie na temat samobójstw gromadzono w statystykach publicznych. W latach 1987–1988 grupa 450 naukowców przeprowadziła największe w historii Finlandii interdyscyplinarne badania na temat samobójstw (Myllykangas 2018: 165).

Ich kluczowym elementem było przeprowadzone w latach 1987–1988 nowatorskie na skalę globalną badanie nazwane „psychologiczną autopsją samobójstw” (*psychological suicide autopsy*). Projekty badawcze tego typu, przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, prowadzono od lat 50., jednak obejmowały do tej

pory najczęściej analizę maksymalnie stu kilkudziesięciu przypadków samobójstw, popełnionych na ograniczonym terytorium (Isometsä 2001: 380–381; Cavanagh i in. 2003). Badanie fińskie po raz pierwszy objęło próbę wyczerpującą, obejmującą wszystkie przypadki w populacji. Badacze przeprowadzili wówczas bardzo szczegółową analizę każdego z 1397 przypadków samobójstw odnotowanych w kraju w ciągu roku (pomiędzy 1 kwietnia 1987 a 31 marca 1988⁷).

Wywiady prowadziło 245 osób należących do personelu medycznego (najczęściej psychologów, a także lekarzy, pielęgniarek psychiatrycznych i pracowników socjalnych). Rozmawiano z rodzinami zmarłych przy użyciu ustrukturyzowanego kwestionariusza obejmującego 234 itemy dotyczące ich codzienności, stylu życia, relacji rodzinnych, doświadczeń z instytucjami pomocowymi, zdarzeń poprzedzających samobójstwa oraz psychospołecznych czynników wpływających na sytuację osobistą. Tego typu wywiady przeprowadzono z rodzinami 83% (1155) ofiar samobójstw. W przypadku 43,8% samobójstw (612) udało się dotrzeć do lekarzy lub terapeutów zajmujących się osobami, które popełniły samobójstwo. Przeprowadzono wywiady na temat ich stanu zdrowia i przebiegu terapii. W 61,6% przypadków (860) udało się porozmawiać z ostatnią osobą lub osobami z instytucji pomocowych, z którymi kontaktowali się przyszli samobójcy (w celu sprawdzenia czy intencja samobójcza była w jakikolwiek sposób komunikowana: Isometsä i in. 1995). Korzystano z danych o denatach, które pochodziły z aktów zgonów, raportów policyjnych, wyników autopsji, listów samobójców i innych źródeł (Isometsä 2001: 380–382). Okazało się, że spośród poddanych „autopsji” samobójców 93% miało problemy psychiczne (najczęściej epizody depresji – 59%, zaburzenia osobowości – 31%), 43% nadużywało alkoholu albo było od niego uzależnionych, a 88% miało przynajmniej jedno poważne schorzenie somatyczne (Henrikson i in. 1993: 936–937).

Powstała w ten sposób baza danych pozwoliła w znaczący sposób uzupełnić wiedzę na temat fenomenu samobójstw. Rozwijająca się od lat 60. suicydologia zmieniła wcześniejsze postrzeganie samobójstw. Zaczęto je rozpatrywać w perspektywie interdyscyplinarnej, łączącej aspekty psychiatrii, psychologii i nauk społecznych. Skomplikowana rama pojęciowo-analityczna okazała się niezbędna do zrozumienia zjawiska i przeciwdziałania mu. Interdyscyplinarne podejście uznano za konieczne nie tylko w przypadku badania samobójstw, ale i profesjonalnego, opartego na eksperckiej wiedzy, diagnozowania zagrożenia samobójstwem na poziomie jednostkowym. Badania kontynuowano również w kolejnych

---

⁷ W ramach projektu przeprowadzono również analizę 139 przypadków zgonów o nieustalonej przyczynie. Wyniki pozwoliły badaczom na sformułowanie ostrożnego wniosku, że większość z nich mogła być przypadkami śmierci samobójczych (Ohberg, Lönnqvist 1998: 217). Szczegółowej analizie poddano również wszystkie podkategorie samobójstw, niezależnie od ich liczebności (np. 26 samobójstw popełnionych w szpitalach, *vide* Suominen i in. 2002). Wyniki publikowano w uznanych czasopismach naukowych.

latach. Analiza bibliometryczna dorobku naukowego w dziedzinie suicydologii opublikowanego we wszystkich indeksowanych w bazie Web of Science międzynarodowych periodykach naukowych w latach 1989–2018 (uwzględniającego 41 276 publikacji) wskazuje, że fińscy badacze opublikowali w tym czasie 501 prac na ten temat (badacze z ponad ośmiokrotnie ludniejszej Polski również zmagającej się z wysoką stopą samobójstw ponad dwukrotnie mniej; Astraud, Bridge, Jollant 2020).

Za jeden z kluczowych czynników wysokiej stopy samobójstw uznano słabość diagnostyczną systemu opieki zdrowotnej w zakresie chorób psychicznych oraz niewłaściwe postępowanie terapeutyczne. Wczesne rozpoznanie ryzyka wystąpienia zachowania samobójczego lub symptomów depresji oraz dostrzeżenie potencjału autodestrukcyjnego jest warunkiem wdrożenia „wczesnej interwencji”. Jednym z rezultatów pracy ekspertów w ramach NSPP było więc opracowanie szerokiej listy rekomendacji. Jej adresatami byli przedstawiciele wielu profesji, zarówno medycznych (lekarze wszystkich specjalności, pielęgniarki), jak i szeroko rozumianych służb społecznych (nauczyciele, pracownicy socjalni, psychologowie szkolni, kuratorzy). Fińskie Towarzystwo Zdrowia Psychicznego (*Finnish Mental Health Association*) odgrywało kluczową rolę w działaniach profilaktycznych. Odpowiadało m.in. za doradztwo i szkolenia personelu różnych instytucji w zakresie wspierania osób w kryzysie psychicznym/emocjonalnym. Jak opowiada w wywiadzie współtwórca obecnej strategii promowania zdrowia psychicznego, okazało się wówczas, że zdecentralizowany na początku lat 90. system organizacji opieki zdrowotnej nie przyczyniał się do zapewnienia wsparcia wysokiej jakości. Szczególnie w obliczu recesji lat 1991–1993, gdy samorządy zmuszone były do szukania oszczędności w każdym obszarze działań. Rozproszenie nie sprzyjało jakości i dostępności usług, co skutkowało działaniami integrującymi instytucjonalną pomoc, przy zapewnieniu szkoleń dla osób pierwszego kontaktu w systemie opieki. Umiejętność nawiązania przez nie kontaktu z osobami w kryzysie okazała się kluczowa. Ważna jest też wiedza umożliwiająca szybkie skierowanie osób potrzebujących specjalistycznej pomocy do właściwych placówek.

Oprócz bezpośrednich działań edukacyjnych opracowano wiele materiałów szkoleniowych i poradników, których odbiorcami byli zarówno pracownicy instytucji, jak i osoby w kryzysie psychicznym, potencjalnie zagrożone aktami autoagresji. To je uznano za najważniejszą grupę odbiorców kolejnego komponentu programu, czyli kampanii informacyjnej mającej za zadanie poinformować potrzebujących, gdzie szukać pomocy. Jednym z celów programu było także doprowadzenie do zmiany sposobu opisywania zjawiska samobójstwa w *massmediach*. Szkolenia na temat samobójstw organizowano także dla dziennikarzy czy twórców popkultury, których zachęcano do pogłębiania wiedzy na temat zdrowia psychicznego.

Wśród czynników „miękkich”, które przynajmniej pośrednio można wiązać z realizacją szeroko relacjonowanej w *mass-mediach* strategii zwalczania samobójstw, jest proces stopniowej detabuizacji zarówno zjawiska samobójstwa, jak i problemów psychicznych. W wywiadzie eksperckim fiński psychiatra opowiadał, że gdy w latach 80. i 90. diagnozował depresję u pacjentów płci męskiej, ci swoim bliskim i współpracownikom relacjonowali, że cierpią na „wypalenie zawodowe”. W ich mniemaniu było ono obarczone mniejszym ryzykiem stygmatyzacji niż niepasująca do fińskiej, kulturowo ugruntowanej koncepcji męskości, depresja. W latach 90. pojawiło się w fińskim dyskursie wiele przekazów osób publicznych, także celebrytów, które opowiadały o swoich doświadczeniach z leczeniem zaburzeń psychicznych. Powstało siedem kluczowych rekomendacji dotyczących zasad skutecznego wspierania osób zagrożonych samobójstwami, sformułowanych na podstawie wyników badań:

1. Zapewnić wsparcie i opiekę osobom po próbie samobójczej.
2. Poprawić jakość terapii dostępnej pacjentom z ciężkim przebiegiem depresji.
3. Edukować w zakresie ryzyka związanego z traktowaniem alkoholu jako narzędzia pomagającego rozwiązywać życiowe problemy.
4. Zwiększyć społeczne i psychologiczne wsparcie w trakcie leczenia chorób psychicznych.
5. Edukować w zakresie profesjonalnego wsparcia w kryzysach życiowych i promować jego dostępność.
6. Zapobiegać alienacji młodych obywateli. Pomóc im w tworzeniu możliwości, warunków i sposobów radzenia sobie z życiem oraz w zdobywaniu satysfakcjonujących doświadczeń.
7. Wzmacniać w ludziach pozytywne nastawienie do życia, a także ich pewność siebie, wytrwałość i gotowość do udzielania wzajemnego wsparcia (Partonen 2016).

Strategia oparta na dowodach naukowych

Fińska strategia zapobiegania samobójstwom jest dobrym przykładem polityki publicznej opartej na dowodach naukowych (*evidence-based policy*). W latach 1991–2011 przeprowadzono studium, w trakcie którego monitorowano pełną populację fińskich pacjentów hospitalizowanych w ciągu tych dwóch dekad z rozpoznaniem depresji. W bazie danych zintegrowano dane z rejestrów szpitalnych oraz urzędów statystycznych dotyczące tych pacjentów, a następnie aż do 2014 roku (lub do śmierci pacjenta, jeśli nastąpiła wcześniej) monitorowano przebieg ich życia. Celem badania było m.in. zdiagnozowanie skuteczności różnych terapii. Jego niezwykła wartość diagnostyczna polega na wieloletnim, stałym badaniu bardzo licznej populacji: w próbie znalazło się 56 826 pacjentów

(Aaltonen i in. 2018a, 2018b). Przeprowadzenie tak szeroko zakrojonych badań longitudinalnych lub kohortowych wymaga jednak znacznych nakładów finansowych. Ze względu na powtarzanie kolejnych fal badania lub wielokrotne docieranie do badanych, wymagają one stałego finansowania przez wiele lat.

Fińscy badacze, również ci pytani w ramach moich badań, przyznają, że przez długi czas mieli komfortową sytuację do prowadzenia tego typu badań pod względem warunków organizacyjnych. Nie tylko ze względu na hojne finansowanie nauki z budżetu, ale również dzięki temu, że instytucje publiczne były zobowiązane do przekazywania badaczom danych dotyczących ich podopiecznych, pacjentów i klientów. Ten sposób wykorzystywania danych osobowych nie był przedmiotem kontrowersji ani dyskusji, uznawano naukową diagnozę za wyższe dobro niż prawo obywateli do dysponowania swoimi danymi. Badacze przyznają, że wprowadzona w 2016 roku unijna regulacja *General Data Protection Regulation* (znana w Polsce jako RODO) znacznie utrudnia prowadzenie tego typu badań.

Programy przeciwdziałania samobójstwom – przykłady

W Finlandii można wskazać wiele przykładów działań praktycznych, których celem lub jednym z oczekiwanych skutków jest wzmocnienie systemu opieki nad pacjentami (lub potencjalnymi pacjentami) z zaburzeniami psychicznymi, prewencja zachowań suicydalnych, zwiększenie świadomości istnienia problemu oraz przełamywanie tabu. Wszystkie oparte są o diagnozę naukową, umocowanie znajdują często w systemie istniejących polityk publicznych. Część działań opracowano w trakcie funkcjonowania ww. strategii, inne były nią jedynie inspirowane. Niektóre z nich mają charakter wszechstronnych, długotrwałych, ogólnokrajowych projektów wymagających znacznych nakładów finansowych i angażujących wiele instytucji. Poniżej przywołuję trzy przykłady fińskich programów profilaktycznych, których konstrukcja i grupa docelowa znacznie się od siebie różnią, a które okazały się słusznie podjętymi działaniami ilustrującymi konieczność korzystania z rozbudowanej strategii prewencji.

Służba wojskowa jako okazja do diagnozy stanu psychicznego

Samobójstwo jest najczęstszą w Finlandii przyczyną zgonu mężczyzn między 18 a 24 rokiem życia. Z myślą o nich opracowano program *Time Out! Getting Life Back on Track*, a wdrożono go w życie w Helsinkach i nieodległej miejscowości Vantaa. Wykorzystano istniejące instytucje i struktury, by dotrzeć do jednostek potencjalnie zagrożonych kryzysem (Appelqvist-Schmidlechner 2011). W Finlandii zdecydowana większość mężczyzn odbywa obowiązkową służbę wojskową (w zależności od typu przydziału okres ten trwa od pół roku do roku)

lub dostępną alternatywnie roczną cywilną służbę zastępczą. Dla kobiet służba wojskowa jest dobrowolna. Z każdego rocznika powoływanych jest ok. 80% mężczyzn, spośród których nie więcej niż co dziesiąty wybiera służbę zastępczą. Kilkudziesięciu poborowych co roku świadomie odmawia służby, wiedząc o karnych konsekwencjach, pozostali „wykluczeni” są na tle psychicznych (w 40%) lub fizycznych niedomagań zdiagnozowanych przez wojskową komisję medyczną. Około 15% poborowych nie kończy służby wojskowej, znów w ok. 40% przypadków przez zaburzenia psychiczne. Wcześniejsze badania wskazywały, że niezdolność do służby wojskowej orzekana jest najczęściej w związku z szerokim spektrum problemów doświadczanych we wcześniejszych okresach życia, występowaniem symptomów psychiatrycznych, nadużywaniem alkoholu lub narkotyków oraz zdiagnozowanymi wcześniej zaburzeniami w funkcjonowaniu społecznym, czyli czynnikami, które można uznać za zwiększające prawdopodobieństwo zachowań autodestrukcyjnych. Szczególnie często dotyczyło to orzeczeń o czasowej niezdolności do służby, które odraczały decyzję o pół roku lub rok. Ponowne ewaluacje stanu zdrowia poborowych odbywają się do ukończenia 28 roku życia (Appelqvist-Schmidlechner 2011: 59–60). W momencie gdy rozpoczynano prace nad programem, samobójstwo było najczęstszą przyczyną śmierci wśród mężczyzn w wieku 18–24. Dotyczyło także szczególnie osób z niskimi kwalifikacjami oraz pozostających poza rynkiem pracy. Wcześniejsze badania wskazały, że mężczyźni wyłączeni ze służby lub ci, którzy nie zdołali jej ukończyć, doświadczają rozmaitych negatywnych psychospołecznych konsekwencji. Stąd uznano za niezbędne opracowanie dla nich wspierających programów interwencyjnych, którymi objęto wszystkich mężczyzn zwolnionych ze służby wojskowej. Realizatorami projektu były instytucje publiczne: THL (publiczna placówka naukowo doradcza: Fiński Instytut Zdrowia i Dobrostanu), Fińskie Siły Zbrojne i Ministerstwo Pracy, a każda osoba otrzymała indywidualne wsparcie ze strony pracownika lokalnych służb społecznych. Był to projekt łączący komponent badawczy i rozwojowy, który miał pozwolić na opracowanie dopasowanego do potrzeb tej specyficznej grupy odbiorców narzędzia wsparcia.

Interwencja psychologiczna była oparta o interakcyjny model zapobiegania kryzysom, a w celu przeanalizowania i ewaluacji programu przeprowadzono projekt badawczy na próbie 356 mężczyzn wykluczonych z podjęcia służby (lub niemogących jej ukończyć). Próbę kontrolną w badaniu stanowiło zaś 440 poborowych odbywających służbę wojskową lub zastępczą służbę cywilną. Wyniki badania wskazały dużo częstsze występowanie problemów psychicznych w grupie osób pozbawionych możliwości odbycia służby wojskowej niż wśród poborowych. Jednocześnie przeprowadzona w obu grupach interwencja przyczyniła się do obniżenia stresu w grupie docelowej programu wsparcia w znacznie większym stopniu niż w grupie kontrolnej. Rezultat badania, który uznano za szczególnie godny podkreślenia (Appelqvist-Schmidlechner 2011: 95), dotyczył możliwości wykorzystania wezwania osoby w wieku poborowym na komisję wojskową jako

doskonałej okazji do przeprowadzenia diagnozy psychospołecznej oraz wykorzystania tego momentu w celu nawiązania kontaktu z osobami potencjalnie potrzebującymi wsparcia psychologicznego lub terapii. Wykorzystano obowiązujący w prawie obowiązek stawiennictwa na wojskowej komisji medycznej jako narzędzie przeprowadzenia klasycznych badań przesiewowych, które pozwoliły na przeprowadzenia masowej i relatywnie wczesnej diagnozy, a następnie podjęcie interwencji.

Męska rozrywka, męska przyjaźń, męskie problemy

Niektóre interwencje opierają się na diagnozie wskazującej potencjalne zagrożenie w odniesieniu do konkretnego regionu lub specyficznej grupy społecznej. I tak np. w regionie Kainuu zdiagnozowano w pierwszej dekadzie XXI wieku znacznie częstsze występowanie samobójstw wśród dorosłych mężczyzn niż wynosiła średnia kraju. Badania wskazały, że najczęstszym narzędziem wykorzystywanym w ponad połowie prób samobójczych zakończonych zgonem jest legalnie posiadana broń myśliwska. Kainuu to jeden z dziewiętnastu regionów Finlandii, zaludniony przez około 70 tys. mieszkańców, pokryty głównie niezamieszkałym lasem (tajgą). To tradycyjny rejon myśliwski, w którym dostępność broni jest bardzo wysoka, a polowania stanowią jeden z najpowszechniejszych sposobów spędzania wolnego czasu. Są też dla wielu mieszkańców regionu dodatkowym źródłem dochodu.

W 2011 roku lokalna administracja samorządowa powołała interdyscyplinarną grupę roboczą, której zadaniem miało być opracowanie programu prewencyjnego. W jej skład weszli przedstawiciele samorządowych władz lokalnych, eksperci związani z Uniwersytetem Nauk Stosowanych w Kajaani (jedyną w regionie zawodową szkołą wyższą), przedstawiciele policji, wydziału zdrowia i spraw społecznych, lokalna organizacja łowiecka oraz specjaliści ds. zdrowia psychicznego. Wypracowany model działania nazwano później modelem *Hyvää Mehtäkaveri* (co można przetłumaczyć jako „dobry łowczy towarzysz”). Opierał się na dobrze ugruntowanym przeświadczeniu, że bliskie a niespokrewnione osoby (rówieśnicy, przyjaciele, znajomi) mogą być ważnym i adekwatnym źródłem wsparcia w kryzysie psychicznym. Projekt miał na celu przeszkolenie myśliwych polujących w regionie Kainuu w zakresie umiejętności miękkich, przede wszystkim nawiązywania i prowadzenia rozmowy o problemach (w tym o intymnych problemach osobistych czy rodzinnych) oraz umiejętności dostrzegania symptomów depresji i głębokiego stresu. Celem projektu była również destygmatyzacja depresji w środowisku, w którym zakorzeniony jest model tradycyjnej męskości, zgodny ze stereotypem fińskiego mężczyzny, który o swoich problemach najczęściej milczy. W pierwszej fazie przeprowadzono 120 wywiadów na temat osobistych doświadczeń członków myśliwskiej społeczności, który pozwolił dopasować program

szkoleń do potrzeb, możliwości i oczekiwań odbiorców. Zainteresowanie przeszło oczekiwania twórców – na pierwsze spotkanie w miejscowości Suomussalmi przyszło trzydziestu myśliwych z okolicy, a spotkania organizowane w kolejnych okręgach budziły podobny odzew. Na ewaluacyjnym spotkaniu zorganizowanym po roku szkoleń, wszyscy uczestnicy twierdzili, że w tym czasie stosowali wiedzę wyniesioną z programu. Ewaluacja projektu pozwoliła wykazać, że spełnia on swoje zadanie w zakresie promocji zdrowia psychicznego i holistycznego wsparcia kryzysowego. Jako że uznano go za „dobrą praktykę”, od 2015 roku trwa jego wdrażanie w innych tradycyjnie myśliwskich regionach Finlandii (Lukkari i Rautiainen 2013; Nordling 2014).

Serial dla młodzieży jako eksportowa innowacja społeczna

Kolejnym przykładem aktywnego działania na rzecz promocji zdrowia psychicznego może być sfinansowany częściowo ze środków publicznych oraz wyprodukowany przez fińską telewizję publiczną serial opisujący losy pacjentów psychiatrycznego oddziału młodzieżowego pt.: *Sekasin* (słowo opisujące stan bycia niestabilnym i skonfundowanym emocjonalnie). Serial opracowany we współpracy z ekspertami od zaburzeń zdrowia psychicznego miał na celu m.in. destygmatyzację terapii oraz zaburzeń psychiatrycznych. Okazał się sukcesem zarówno pod względem popularności, jak i ocen krytyków, zdobywając nagrody na festiwalach twórczości skierowanej do młodzieży. Jesienią 2021 roku w Yle wyemitowano trzeci sezon serialu, koncentrujący się w szczególności na zaburzeniach psychicznych wśród młodych azylantów i uchodźców (Niskanen, Niskanen 2021). Równolegle uruchomiono funkcjonujący również pod nazwą *Sekasin* nowy telefon zaufania oraz anonimowy czat dla potrzebującej wsparcia młodzieży. Serwis prowadzony był przez fiński Czerwony Krzyż oraz współfinansowaną ze środków publicznych organizację pozarządową Mieli-Mental Health Finland. Jego popularność rosła z roku na rok, niestety braki w finansowaniu oraz oparcie w dużej mierze na pracy wolontariuszy spowodowało, że w 2021 roku na aż 170 tys. prób kontaktu ze strony młodych ludzi, tylko co czwarty zakończył się uzyskaniem porady terapeutycznej (Yle 2021b). Jednocześnie serial *Sekasin* stał się kolejną fińską eksportową „innowacją społeczną”. Prawa do produkcji sprzedano do kilku krajów, we Francji i Niemczech powstały na licencji krajowe wersje produkcji. W lutym 2022 roku na platformie Polsat Box Go odbyła się premiera polskiej wersji serialu.

To tylko trzy przykłady programów mających na celu wsparcie grup szczególnie narażonych na psychologicznie destrukcyjne konsekwencje relacji międzyludzkich (lub braku tych relacji). Programy te oparto o naukową diagnozę i dostosowano do fińskich realiów. Jednak łatwo sobie wyobrazić, że podobne działania można wdrożyć w innych krajach, zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak

regionalnym. Można też skoncentrować na specyficznej grupie docelowej. Nie ma jednak wątpliwości, że niezbędna jest tu rzetelna wiedza na temat skali i specyfiki zjawiska oraz stworzenie możliwie szerokiej koalicji społecznych aktorów z instytucjami i politycznym wsparciem gwarantującym finansowanie i stabilność realizacji działań.

Co działa i dlaczego. Ewaluacja wyników

W przypadku każdego, opartego o badania naukowe, innowacyjnego rozwiązania w polityce publicznej fundamentalnym elementem procesu implementacji powinno być opracowanie rzetelnej i niezależnej ewaluacji skutków wdrażanych reform. Zgodnie z wewnętrznymi i zewnętrznymi badaniami ewaluacyjnymi fiński program zapobiegania samobójstwom okazał się sukcesem. Śmiertelność zmniejszyła się o 11% w czasie trwania programu i spadała dalej po jego zakończeniu (Isometsä 2017). Szeroko zakrojonych badań porównawczych na temat skuteczności narodowych programów prewencyjnych przeciwko samobójstwom jest jednak niewiele. W jednym z nielicznych (Lewitzka et al. 2019) wzięto pod uwagę programy tego typu opracowane w Australii, Finlandii, Szwecji i Norwegii. Kraje dobierano ze względu na znaczną liczbę szczegółowych i wiarygodnych danych pozwalających przeprowadzić rzetelną komparatystykę. Badacze wskazywali, że wspólną cechą wypracowanych programów jest szerokie formułowanie celów. Mają one wspomagać identyfikowanie szczególnie narażonych na zachowania samobójcze grup społecznych, wzmacniać jakość diagnostyki i opieki nad pacjentami lub potencjalnymi pacjentami z tendencjami do zachowań autodestrukcyjnych, poprawiać monitorowanie i wspierać badania suicydologiczne oraz przeciwdziałać tabuizacji tego zjawiska i stygmatyzacji dotkniętych nim osób i grup. W tym celu wykorzystywano rekomendacje i zalecenia Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) oraz Międzynarodowej Organizacji na rzecz Zapobiegania Samobójstwom (*International Association for Suicide Prevention*, IASP).

Omówione powyżej „dobre praktyki” zapobiegają samobójstwom poprzez koncentrację na prewencji, czyli działaniach zmniejszających ryzyko kryzysu, lub na nauce konstruktywnego radzenia sobie z kryzysem. Erkki Isometsä podkreśla jednak, że określenie znaczenia poszczególnych czynników dla redukcji zachowań samobójczych nie jest możliwe. Wskazuje również na korelację tego trendu ze zwiększającą się częstotliwością przepisywania leków na depresję pacjentom, u których coraz częściej diagnozuje się tę chorobę (2017). Jeden z ekspertów, z którymi rozmawiałem (psychoterapeuta), komentując te dane, powiązał je również z pojawianiem się nowych generacji leków antydepresyjnych, bezpieczniejszych i trudniejszych do przedawkowania. Ośmieliło to lekarzy do częstszego korzystania z tej formy farmakoterapii. Program NSPP był też inspiracją dla opracowywanej nowej Narodowej Strategii Zdrowia Psychicznego 2020–2030

(2020: 17–37), w której prewencja zachowań suicydalnych jest jednym z zadań realizowanych w ramach wszystkich 5 filarów strategii. Są to: 1. Zdrowie psychiczne jako kapitał (zasób); 2. Zdrowie psychiczne dzieci i młodzieży; 3. Zdrowie psychiczne jako prawo (obywatelskie); 4. Dostępne i adekwatne do potrzeb usługi w zakresie zdrowia psychicznego; 5. Zarządzanie zdrowiem psychicznym.

Skandal Vastaamo – czy za dużo zaufania może zaszkodzić?

Jednym z najpoważniejszych problemów w fińskim systemie opieki zdrowotnej w zakresie zdrowia psychicznego jest niewystarczająca w stosunku do potrzeb podaż usług terapeutycznych finansowanych ze źródeł publicznych. Istnieje szerokie spektrum publicznych i prywatnych instytucji oferujących osobom w kryzysie różne formy wsparcia (np. *Vamos Youth Services*, *Ohjaamo One-Stop Guidance Centers*, *Let's Talk About Children*, *Miele Foundation*). Psychoterapia *sensu stricto* dostępna jest jednak tylko za pośrednictwem finansującej tę formę pomocy organizacji Kela. To narodowa instytucja ubezpieczeniowa, a nie Ministerstwo Zdrowia i Spraw Społecznych nadzoruje i finansuje tę formę wsparcia, w odróżnieniu od wszystkich innych usług medycznych.

Kluczową słabością systemu, jak wynikało z przeprowadzonych wywiadów, jest niedostateczna liczba profesjonalistów posiadających umiejętności potrzebne do prowadzenia tego typu terapii. Jest to związane z faktem, że zawód psychologa-terapeuty jest w Finlandii ściśle regulowany. Do zdobycia uprawnień nie wystarczy dyplom magistra psychologii, możliwy do zdobycia na sześciu fińskich uniwersytetach. Niezbędne jest również ukończenie kosztownych (ok. 20 tys. euro) kursów certyfikowanych przez Psykonet – stowarzyszenie fińskich psychologów, pełniące funkcję korporacji zawodowej. Kursy Psykonet pozwalają na uzyskanie uprawnień od Valviry, organizacji mającej nadzorować jakość dostarczanych przez służbę zdrowia usług, weryfikując kompetencje pracujących w systemie osób. Uzasadnieniem dla takiej konstrukcji systemu jest oczywiście dbałość o jak najwyższą jakość świadczeń udzielanych przez specjalistów. Ubocznym efektem jest zaś niedobór kadr w tym sektorze. Większość kończących tak kosztowne szkolenia psychoterapeutów pracuje w sektorze prywatnym. Z jednej strony Kela nie jest w stanie finansować ich usług na rynkowym poziomie w sposób pozwalający na zaspokojenie zapotrzebowania pacjentów, finansowane ze źródeł publicznych terapie nie są zaś realizowane w niezbędnym wymiarze. Z drugiej strony, na co wskazał jeden z ekspertów (psychiatra i psychoterapeuta), prowadzenie prywatnej praktyki najczęściej jest mniej wymagające. Na płatną terapię trafiają zamożniejsi ludzie, wykształceni, z klasy średniej, nie zaś osoby z niższych warstw struktury społecznej, w kryzysie samobójczym, cierpiący na psychozy czy ciężkie depresje. „Bądźmy szczerzy, łatwiej jest pracować we własnym biurze, z mającymi stosunkowo łagodne dolegliwości ludźmi

podobnymi do ciebie, podobnie wykształconymi, mającymi pozytywny stosunek do twojej pracy”. Brak psychoterapeutów świadczących usługi w publicznych placówkach spowodował, że publiczny ubezpieczyciel zmuszony był do skorzystania z outsourcingu.

W październiku 2020 roku kwestie te trafiły na czołówki fińskich mediów, jednak nie ze względu na instytucjonalny problem z dostępem do terapii. Zarząd Vastaamo, prywatnej kliniki świadczącej usługi psychiatryczne, będącej podwykonawcą świadczeń Kela, ogłosił, że firma padła ofiarą ataku hakerskiego. Z bazy danych wyciekły informacje, m.in. notatki z sesji terapeutycznych, o 36 tysiącach pacjentów. Najbardziej wrażliwe dane dotyczące terapii przechowywano bez anonimizacji, w sposób umożliwiający hakerom bezpośrednie powiązanie wszystkich danych osobowych pacjentów z wrażliwymi informacjami nt. stanu ich zdrowia. Dane były zagregowane, nie były natomiast w żaden sposób zaszyfrowane, nawet najprostszymi kluczami bezpieczeństwa. Były wśród nich dane dzieci i młodzieży, osób przechodzących terapie po gwałtach, próbach samobójczych, zmagających się z zaburzeniami wszelkiego typu, też tymi podlegającymi penalizacji. Zarówno Vastaamo, jak i pacjenci byli przez hakerów szantażowani. Osobom prywatnym grozono upublicznieniem informacji, jeśli nie zapłacą okupu w wysokości od kilkuset do kilku tysięcy euro, Vastaamo usiłowano skłonić do zapłacenia blisko pół miliona euro (Yle 2021a). By potwierdzić realność groźby, dane kilkuset pacjentów zostały udostępnione w internecie. Przez moment w sieci Tor dostępna była nawet wyszukiwarka umożliwiająca przeszukiwanie wykradzionej bazy. Wkrótce zaczęło się największe śledztwo w historii Finlandii, policja otrzymała 25 tysięcy zawiadomień o popełnieniu przestępstwa od ofiar wycieku. Już na początku dochodzenia ujawniono, że pierwsze naruszenie bezpieczeństwa bazy danych miało miejsce dwa lata wcześniej, a drugie rok przed ujawnieniem się hakerów. Poziom zabezpieczenia bazy danych nie spełniał minimalnych standardów. Wykazano m.in., że za zabezpieczenie odpowiadał powołany przez szefa zespół pracowników Vastaamo, a nie specjalizująca się w takich usługach firma. Badania przeprowadzone przez informatyków na internetowych archiwach wykazały, że jeszcze przed wyciekiem danych było możliwe wyszukiwanie ich przez przeglądarkę Google (Ralston 2020). Zarząd błyskawicznie pozbył się osoby kierującej firmą w okresie, gdy dokonano włamania. Okazało się, że menedżer nie był odpowiedzialny jedynie za brak nadzoru nad właściwym zabezpieczeniem danych, ale że najprawdopodobniej zachował dla siebie przez półtora roku informacje o skali włamania (jest to rozstrzygane w śledztwie). Opieszałość w informowaniu innych pracowników firmy oraz brak informacji o wycieku danych wynikała najprawdopodobniej z chęci utrzymania rynkowej wartości firmy. W tym czasie bowiem toczyły się rozmowy z potencjalnym inwestorem, który miał przejąć i dokapitalizować spółkę, co ostatecznie się wydarzyło. W ramach toczącego się postępowania zamrożono należące do byłego dyrektora aktywa warte prawie 12 milionów euro. Logika działania rynkowej, nastawionej

na zysk, prywatnej firmy zderzyła się z wartościami takimi jak poczucie odpowiedzialności za bezpieczeństwo danych. Okazało się również, że ani Kela, ani Valvira nie kontrolowały na bieżąco sposobu przechowywania i zabezpieczenia danych. Tego typu zabezpieczenia po prostu w umowie z Vastaamo nie przewidziano. Firmie pozwolono zaś zarządzać danymi wedle standardu Class B, czyli z mniejszymi wymogami dotyczącymi bezpieczeństwa niż rejestry objęte standardem Class A, na podstawie którego operował m.in. centralny rejestr pacjentów fińskiej służby zdrowia (Ralston 2021). Co ciekawe, w wypowiedziach ekspertów zajmujących się problematyką zdrowia psychicznego, z którymi rozmawiałem, ta kwestia nie była uznawana za problematyczną. Nie uznawali oni za kluczowe napięcia między rynkową logiką funkcjonowania korporacji wykonującej zadania zlecone i opłacone przez publiczną instytucję a realizacją kosztownych, finansowanych ze środków publicznych zadań, które wymagają szczególnych procedur bezpieczeństwa i szczególnej dbałości o standardy. Pomimo skali problemu – uważali to wydarzenie raczej za zdarzenie losowe, techniczny problem, który mógłby się wydarzyć również w publicznej instytucji. Jak mówił jeden z moich informatorów, Vastaamo służyło z agresywnego marketingu i ekspansywnej działalności rynkowej, a Kela – wcześniej podpisująca umowy z pojedynczymi psychoterapeutami – skorzystała z okazji, by zawrzeć wygodniejszy w obsłudze kontrakt z firmą mającą 25 oddziałów w całej Finlandii. Pozwalało to, przynajmniej teoretycznie, na zapewnienie usług na większym geograficznie obszarze. Postęp polegał również na ułatwieniu pacjentom zarejestrowania się na wizytę poprzez kilka kliknięć na stronie kliniki. Było to możliwe również w przypadku pacjentów subsydiowanych przez Kela. W wyniku skandalu Vastaamo ogłosiło upadłość. Usługi przejęła firma Verve, świadcząca wcześniej w ramach systemu opieki zdrowotnej prywatnie i publicznie fundowane usługi rehabilitacyjne i medyczne.

Niezwiązany z branżą usług medycznych informatyk – ekspert od bezpieczeństwa danych, z którym rozmawiałem o skandalu Vastaamo, potwierdził, że poziom zabezpieczeń był wręcz amatorski. Komentując skandal, stwierdził, że bardzo wielu Finów zna kogoś, kto padł ofiarą wycieku danych lub podejrzewa o to znajomych korzystających z terapii. To oczywiście wzmacnia poczucie realności zagrożenia. Znajomy eksperta, który był szantażowany przez hakerów ujawnieniem danych, opowiadał mu o uldze, jaką odczuł w związku z tym, że jego krótkotrwała terapia sprzed lat prowadzona w Vastaamo dotyczyła problemów z nadużywaniem alkoholu, „o których i tak wszyscy wiedzieli”. Mógł więc zlekceważyć całkowicie groźbę, nie zgłosił też swojej sprawy na policję. Z kolei ekspertka pracująca w THL, czyli publicznym Instytucie Zdrowia i Dobrostanu, najważniejszej organizacji doradczej w sprawach zdrowia publicznego, wspomniała, że efektem była również oddolna akcja detabuizacji zdrowia publicznego, która towarzyszyła debacie o skandalu Vastaamo. Setki osób, ujawniając swoje nazwisko, opowiadało o własnych doświadczeniach z terapii w mediach społecznościowych. Wydaje się jednak, że tej skali skandal może nadwerężyć zaufanie

opinii publicznej zarówno do instytucji świadczących usługi terapeutyczne, jak i instytucji, które w imieniu obywateli-podatników odpowiadają za ich organizację, również w zakresie bezpieczeństwa danych pacjentów. Nie ma póki co badań wskazujących na tego typu konsekwencje. Wygląda na to, że jeżeli cokolwiek zmieni się w wyniku skandalu, najprawdopodobniej będzie to dotyczyć bezpieczeństwa danych wpływających na poczucie bezpieczeństwa pacjentów, nie zaś ryzyk związanych z prywatno-publicznym współdziałaniem w tak newralgicznym obszarze życia społecznego. Usprawnienie systemu wymagałoby znacznie większych nakładów oraz szerszego otwarcia dostępu do zawodu psychoterapeuty. W odróżnieniu od wielu innych profesji w systemie usług medycznych, w obszarze, w którym najważniejsza jest komunikacja werbalna, deficytów personelu nie da się łatwo wypełnić, sprowadzając specjalistów z zagranicy.

ROZDZIAŁ 4

PANDEMIA COVID-19 W FINLANDII

Pod koniec marca 2020 roku planowałem udział w konferencji Westermarck Society (Fińskiego Towarzystwa Socjologicznego) w Rovaniemi, dwa miesiące później miałem polecieć do Finlandii na kilkutygodniowy pobyt badawczy. W połowie marca Światowa Organizacja Zdrowia ogłosiła jednak stan pandemii Covid-19. Konferencję odwołano na dwa tygodnie przed jej rozpoczęciem, a niedługo później Finlandia została administracyjną decyzją zamknięta dla przybyszów z zewnątrz. Jednym z kluczowych elementów prewencji było bowiem w przypadku Finlandii bardzo restrykcyjnie przestrzegane zamknięcie granic. Poza krótkim poluzowaniem restrykcji w okresie wakacji w 2020 roku możliwość wjazdu do Finlandii była znacząco ograniczona, zaplanowany wyjazd udało mi się zrealizować dopiero w sierpniu 2021 roku. Wyłącznie obywatele kraju, osoby posiadające w Finlandii nieruchomości lub osoby, których członkowie rodzin mieszkali w Finlandii, mogli wjeżdżać do kraju. Wyjazdy służbowe ograniczone były do przedstawicieli sektora medycznego lub delegowanych pracowników sezonowych/tymczasowych przyjeżdżających w ramach kontraktów między państwowych. Jednym z czynników, które wielopartyjny rząd, kierowany przez socjaldemokratę Sannę Marin, brał pod uwagę, wdrażając jedno z najbardziej restrykcyjnych w Europie rozwiązań w tym zakresie, była wewnętrzna polityczna debata, w ostatnich latach dotycząca w znacznym stopniu zagrożeń związanych z imigracją. Zamknięcie granic odebrało prawicowo populistycznej Partii Finów ksenofobiczne argumenty przeciwko obcokrajowcom, które jak zakładano zaczęłyby się pojawiać w dyskursie, gdyby ruch graniczny nie został ograniczony.

Pandemia Covid-19 ujawniła głębokie strukturalne problemy wielu instytucji we wszystkich dotkniętych nią krajach. Jednak, zasadnicze różnice w efektach ich działania, w tym, jak poszczególne państwa radziły sobie z kryzysem, pokazało obserwatorom, że w zglobalizowanym świecie i – pod wieloma względami – zunifikowanej Europie różnice działania elit politycznych oraz funkcjonowania instytucji są bardzo głębokie.

Strategia i taktyka walki z pandemią wdrożona w Finlandii wykorzystywała charakterystyczne dla kraju cechy związane z projektowaniem, opracowywaniem i implementacją polityk publicznych. Można więc określić ją mianem hybrydowej, wykorzystującej szerokie spektrum instrumentów z różnych porządków instytucjonalnych i mających rozmaite źródła. Rząd Finlandii w porozumieniu z prezydentem już 16 marca (gdy liczba zakażeń w całym kraju wynosiła 272) wprowadził stan wyjątkowy, uznając, że standardowe rozwiązania i procedury legislacyjne nie są wystarczające, by poradzić sobie z pandemicznymi

wyzwaniami. Zamknięto granice, a nieliczni wjeżdżający do kraju mieli obowiązek poddania się dwutygodniowej kwarantannie. Zamknięto wszystkie szkoły i instytucje publiczne, ograniczono liczbę osób mogących uczestniczyć w wydarzeniach publicznych. W odniesieniu do „krytycznego personelu” zawieszono funkcjonowanie przepisów kodeksu pracy dotyczących tygodniowego czasu pracy oraz prawa do korzystania z urlopów. Zakazano odwiedzin w szpitalach oraz placówkach pomocy społecznej, ograniczono działalność placówek służby zdrowia w zakresie mniej newralgicznych i kluczowych aktywności, by móc zmobilizować zasoby dla realizacji potrzeb związanych z pandemią. W wielu kwestiach polegano zaufaniu obywateli do instytucji państwa, koncentrując się na formułowaniu niż egzekwowanych przy wykorzystywaniu kar finansowych nakazów i ograniczeń (Moisio 2020).

Bardzo szybko wprowadzono stan wyjątkowy, dzięki tej decyzji, popieranej przez wszystkie parlamentarne ugrupowania i – zgodnie z sondażami – zdecydowaną większość opinii publicznej, można było wprowadzić jedno z najbardziej restrykcyjnych rozwiązań, jakie wprowadzono w Europie w czasie pandemii, tj. trzytygodniowy całkowity lockdown w regionie Uusima, najludniejszym i najbardziej zurbanizowanym. Mieszka w nim ponad 1 700 tys. mieszkańców, czyli ponad jedna trzecia populacji Finlandii, znajdują się w nim Helsinki i drugie największe fińskie miasto – Espoo. Przez kilka tygodni nikt nie mógł z Uusimy wyjechać ani tam wjechać, wyjątki dotyczyły transportu towarów oraz pracowników krytycznej dla funkcjonowania państwa infrastruktury. Legislacja stanu wyjątkowego obowiązywała do końca kwietnia 2021 roku. Pracujący na wysokim eksperckim stanowisku w THL Sakari Karvonen, z którym przeprowadziłem wywiad we wrześniu 2021 roku, twierdził, że podjęte wówczas decyzje bardzo pomogły w przekonaniu opinii publicznej, że sytuacja jest poważna i należy zachowywać się stosownie do zagrożenia.

Jedną z najważniejszych instytucji w procesie „zarządzania” pandemią był właśnie THL (*Terveysten ja hyvinvoinnin laitos* – Fiński Instytut Zdrowia i Dobrostanu). To niezależna od rządu instytucja będąca krajowym partnerem w komunikacji ze Światową Organizacją Zdrowia, odpowiedzialna przede wszystkim za dostarczanie instytucjom państwa ekspertyz w zakresie prowadzenia działań w obszarze zdrowia publicznego. W czasie pandemii THL miał szczególne pole do działania, to jego rekomendacje stanowiły podstawę formułowanych przez instytucje rządowe decyzji. Mika Salminen, szef działu zdrowia publicznego w THL stał się jedną z najważniejszych w kraju osób, jedną z twarzy narodowej walki z pandemią. Ekspert z THL przyznawał w wywiadzie, że rola pracowników z jego instytucji była znacząca w całym cyklu walki z pandemią:

Na papierze podział pracy wygląda klarownie. Ministerstwo podejmuje decyzje, opracowują strategię, a regionalne agencje mają ostatnie słowo [odnośnie do tego], jak ją zaimplementować, ale to na papierze. Wpływowi eksperci mogą uzyskać

większą władzę niż oficjalnie im przysługuje. Nie możemy jako THL dyktować nic ministerstwu, ale sporo nieformalnej władzy jest jednak w rękach ekspertów.

Rząd działał w sposób dynamiczny i stanowczy, ale nie obyło się bez tarć i konfliktów. Karvonen w wywiadzie opisywał konkretne konflikty między członkami gabinetu, dotyczące przede wszystkim poziomu restrykcji nakładanych na indywidualnych obywateli i instytucje w obliczu zmieniających się warunków. Co ciekawe, spory nie nakładały się na podziały partyjne w koalicyjnym rządzie. Często różne rozwiązania promowali członkowie lub członkinie gabinetu z jednego ugrupowania, najczęściej z większościowej Socjaldemokracji. Tego typu konflikty były ukrywane przed opinią publiczną, starano się bowiem, szczególnie w pierwszej fazie kryzysu, uzyskać wrażenie jednolitego „frontu” walki z pandemią. Rzucającym się w oczy elementem oficjalnych narracji było unikanie w wystąpieniach, zarówno polityków, jak i ekspertów jakichkolwiek definitywnych stwierdzeń. W większości wypowiedzi pojawiały się wątpliwości, znaki zapytania oraz zastrzeżenia. Starano się przekonać społeczeństwo, że rozwój pandemii i charakterystyka wirusa są niewiadomymi, że trudno je przewidywać, że w związku z tym trzeba być przygotowanym na różne scenariusze rozwoju sytuacji. Gdy rozmawiałem z ekspertami i ze „zwykłymi” mieszkańcami kraju w sierpniu 2021, pytając o różne doświadczenia związane z pandemią i funkcjonowaniem państwa, najczęściej pojawiające się głosy dotyczyły braku świadomości o dystrybucji władzy między różnymi instytucjami rządowej egzekutywy. Najważniejszym wątkiem był brak wiedzy, że Regionalne Agencje Administracji Państwowej AVI (*Aaluehallintovirasto*) mają prawo zakwestionować rekomendacje rządu i je modyfikować, w odniesieniu na przykład do zaleceń dotyczących zamykania czy otwierania różnych sektorów gospodarki, lub wprowadzania obligatoryjnego noszenia maseczek. Profesorka socjologii specjalizująca się w socjologii polityki i komunikacji społecznej w wywiadzie wspominała, że wyjaśnienie opinii publicznej, jak wygląda podział kompetencji i jakie są jego źródła, stanowił chyba najtrudniejszy komunikacyjnie element walki z pandemią. Powiedziała też, że zapewne parlament i rząd, po zakończeniu pandemii podejmie próbę re-ewaluacji obecnego podziału obowiązków i kompetencji pomiędzy różne instytucje:

Większość ludzi nigdy nie słyszała wcześniej o AVI, a tu nagle wychodzi premierka i mówi „Nie mogę nic zrobić, bo zgodnie z prawem to AVI decyduje”. To jest coś, o czym szybko się nie zapomni. Że mamy ten dziwny biurokratyczny przepis, który lokuje władzę w kompletnie anonimowym regionalnym urzędzie, który nagle decyduje o przetrwaniu lub bankructwie restauracji w regionie Helsinek.

Jednocześnie jednak Finowie przekonali się, że wiele instytucji państwa spełnia swoją rolę w sposób niezwykle skuteczny, a szefujący im, niekiedy czynni politycy, potrafią wznieść się ponad ideologiczne i polityczne różnice. Przykładem

takiej sytuacji była próba przedłużenia przez rząd Sanny Marin stanu wyjątkowego, która została zablokowana przez parlamentarną Komisję Konstytucyjną. W Finlandii nie ma sądu konstytucyjnego, większość funkcji związanych z interpretowaniem konstytucji pełni komisja w Eduskuncie, w skład której wchodzi politycy, posłowie. Komisja, która zablokowała przedłużenie stanu wyjątkowego obradowała pod kierownictwem Antiego Rinne, poprzednika Marin zarówno na stanowisku premiera, jak i funkcji przywódcy partii socjaldemokratycznej. Finlandia w raporcie europejskiego oddziału WHO (2021: 31) jest wymieniona jako przypadek kraju, w którym po wprowadzeniu stanu wyjątkowego, wszystkie decyzje podejmowane przez rząd i podmioty władzy wykonawczej były na bieżąco monitorowane przez parlament, w szczególności przez parlamentarną komisję konstytucyjną, w celu zapewnienia pełnej kontroli demokratycznie wybranych organów nad egzekutywą. Pomimo wysokiego zaufania społecznego oraz zaufania między instytucjami władzy, zasada *checks and balances* nie jest w Finlandii zawieszona nawet w sytuacji wprowadzenia kryzysowych rozwiązań prawnych zawieszających funkcjonowanie pewnych procedur i ułatwiających podejmowanie decyzji rządzącym. Moisio (2000: 600–601) analizuje takie podejście w perspektywie długiego trwania. Tłumaczy dążenie do balansowania władzy rządowej kontrolą parlamentu doświadczeniem Wojny Domowej z 1918, która nauczyła Finów, by nie pozwalać, nawet w obliczu poważnych kryzysów, na przejęcie zbyt znacznej władzy przez jedną siłę polityczną. Niektórzy komentatorzy zwracają jednak uwagę, że większość rządów w Finlandii to przynajmniej trójpartyjne gabinety koalicyjne, w których kluczowe decyzje i tak muszą zapadać w drodze kompromisu. Dodatkowy „nadzór” parlamentarny może więc w pewnych warunkach pozbawiać rząd możliwości szybkiego i skutecznego działania.

Najpoważniejszy skandal w pierwszym roku pandemii dotyczył niewystarczającego zaopatrzenia Narodowej Agencji Krytycznych Zapasów (*Huoltovarmuuskessus*), państwowej instytucji odpowiedzialnej m.in. za zapewnienie niezbędnych środków ochrony osobistej dla personelu medycznego i niemedycznego. Podobnie jak w większości państw, szczególnie dotkliwy okazał się brak spełniających odpowiednie standardy zabezpieczenia przeciw wirusom maseczek i kombinezonów. Skala kryzysu nie była dramatyczna w porównaniu z innymi krajami, niemniej sytuacja doprowadziła do dymisji szefowej agencji. Jak twierdzili moi rozmówcy, ważnym aspektem było tu zaburzenie autopercepcji Finów. Od czasów Wojny Zimowej kraj pielęgnuje wizerunek świetnie przygotowanego do sytuacji kryzysowych. Brak wystarczającej liczby masek ochronnych, stwierdzony w pierwszych dniach pandemii, doprowadził do nerwowych decyzji o nagłych zakupach od niewystarczająco sprawdzonych dostawców. Podobnie jak w przypadku wielu krajów, kryminalne kręgi próbowały wykorzystać tę sytuację (Rautio 2021). Jak wspominał w wywiadzie ekspert pracujący w THL:

Praktycznie nikt w rządzie, jak i w samej agencji nie zdawał sobie sprawy z rzeczywistej sytuacji. Nawet jak się pojawiły pierwsze sygnały z regionów, że zapasy się kurczą, była jakaś fałszywa wiara, że ich wystarczy, nikt nie przewidział, że naprawdę cały świat będzie potrzebował dokładnie tego samego. (...) Okazało się, że zarządzający agencją nie byli właściwie przygotowani na ten scenariusz co doprowadziło do tych żenujących sytuacji z próbami kupowania sprzętu od kryminalistów.

W sierpniu 2021 roku najważniejsza dyskusja dotycząca strategii walki z pandemią dotyczyła możliwości wprowadzenia paszportów covidowych. Moi rozmówcy pracujący w sektorze IT twierdzili, że technologiczne rozwiązania były gotowe, brakowało jednak „zielonego światła” ze strony parlamentu. Opieszałość w podejmowaniu decyzji tłumaczono obawą przed naruszeniem fundamentu fińskiej konstytucji, czyli równości wobec prawa, która zdaniem części ekspertów, w tym prawników, byłaby zaburzona, gdyby posiadanie certyfikatu szczepień miało decydować o możliwości korzystania z infrastruktury, dostępu do usług publicznych czy prywatnych. Za opieszałość odpowiadały jednak ugrupowania sejmowe, które obawiały się reakcji części opinii publicznej. W sierpniu 2021 roku ekspert – profesor socjologii tak to opisywał:

Kluczowe dyskusja dzisiaj dotyczy tych tzw. paszportów covidowych, najważniejsze dzisiaj pytanie brzmi: „Czy powinniśmy je mieć”. I już wiadomo, że jak będziemy je mieli, to będziemy je mieli za późno. Bo decyzje powinny zapaść wiosną, rząd w tej sprawie nie podejmuje decyzji. To parlament ma tu prerogatywy. I wiadomo było, że będą teraz na wakacjach do połowy września, że jak zaczną procedować, to paszporty wejdą w życie w połowie października najwcześniej. Parlament powinien się tym zająć wiosną. Dzisiaj pytają Sannę Marin: „Dlaczego nie ma paszportów?”. No bo parlament nie zajął się tym przed letnimi wakacjami. (...) I teraz wszyscy pytają: „Dlaczego Finlandia zostaje z tyłu? Francja, Izrael, Dania już je mają”.

Ostatecznie paszporty covidowe wprowadzono w październiku 2022 roku. Nie były obowiązkowe, jednak wszystkie instytucje, przedsiębiorcy mieli prawo, by prosić o okazanie dokumentów przy wejściu, i ograniczać dostępność usług dla osób niezaszczepionych.

Odpowiadając na pytanie o zachowania społeczne podczas pandemii, ekspert z THL wspominał, że większość Finów zachowywała się w sposób zgodny z przewidywaniami, tj. przestrzegała wszystkich zaleceń, nie kwestionowała instrukcji rządowych. Starano się też dbać o siebie i innych również gdy obostrzenia były znoszone. Ekspert wracał uwagę na bardzo niewielką popularność podróży zagranicznych wśród Finów, którzy w zdecydowanej większości woleli wakacje 2020 i 2021 roku spędzać w kraju. Rezygnowali nawet z wyjazdów do sąsiedniej Estonii, tradycyjnego celu urlopowych i zakupowych podróży. We wrześniu 2021 roku mój rozmówca mówił: „Dopiero co był w mediach raport

z Estonii, Estończycy zastanawiali się, gdzie są wszyscy Finowie, dlaczego nie u nas, na co czekają, na pozwolenie na wjazd do Estonii? Są już Szwedzi, Niemcy, ludzie z Wielkiej Brytanii, czy Finowie zapomnieli, że już mogą podróżować?”

W ogłoszonym pod koniec kwietnia 2022 roku sondażu działania wielopartyjnego rządu pod przywództwem Sanny Marin cieszyły się zaufaniem 55% społeczeństwa. Było to najlepszym wynikiem w historii tego partyjnego „barometru zaufania”, organizowanego od 1991 roku, w ciągu kolejnych miesięcy zaufanie wzrosło do 68%. Na ten wynik składa się, rzecz jasna, wiele różnych czynników niezwiązanych ze sposobem działania rządu w okresie pandemii (Yle 2022b). Do kluczowych na pewno należą dane dotyczące sytuacji gospodarczo-społecznej. Mroczne przewidywania dotyczące konsekwencji pandemii snute przez analityków w połowie 2020 roku nie spełniły się. W połowie 2020 roku fiński bank centralny przewidywał recesję na poziomie 9% spadku PKB w tym i przynajmniej 3% w kolejnym roku (Bank of Finland 2020). Tymczasem fińskie PKB w 2020 roku skurczyło się o 2,3%, by w 2021 roku zanotować wzrost o 3,3%. Opublikowany w tym samym czasie wspólny raport OECD i Statistics Finland (czyli fińskiego urzędu statystycznego, 2022) ujawnił, że tempo odbicia się fińskiej gospodarki po kryzysie spowodowanym pandemią było znacznie szybsze niż oczekiwano, że jeden z najniższych w krajach OECD spadków PKB był efektem szybkiej interwencji państwa. Wskazywano, że osoby młodsze, gorzej wykształcone i mało zarabiające oraz częściej kobiety niż mężczyźni były najbardziej narażone na utratę pracy. Niemniej statystyki opublikowanego w lutym 2022 roku badania sytuacji na rynku pracy pokazywały, że zarówno poziom zatrudnienia, jak i bezrobocia wrócił do poziomu nie tylko sprzed pandemii, ale sprzed kryzysu 2008 roku. Zatrudnienie w momencie sezonowej „górk” zatrudnienia w połowie 2021 roku przekroczyło 72%, osiągając najlepszy wynik w historii pomiarów. A stopa bezrobocia na początku 2022 roku osiągnęła pułap 6,8%, tylko pół punktu procentowego wyższy od średniej dla 2008, czyli drugi najniższy wynik od czasu dramatycznego kryzysu początku lat 90. (Statistics Finland 2022). Jak wiadomo z poprzednich rozdziałów, 2008 to ostatni rok gdy Nokia była kołem zamachowym fińskiej gospodarki i jedną z najpotężniejszych korporacji. Osłabienie firmy wraz z kryzysem finansowym po 2008 roku przyczyniło się do poważnego spowolnienia gospodarczego. Między 2008 rokiem a wybuchem pandemii, aż czterokrotnie fińska gospodarka była w recesji.

Fińska służba zdrowia kontra Covid-19

Pisząc o fińskich politykach publicznych, warto przyjrzeć się, jaką służbą zdrowia dysponowała Finlandia, kiedy musiała zmierzyć się z pandemią. W opublikowanym w 2018 na łamach pisma „Lancet” raporcie zespół badaczy z całego świata pod kierunkiem Rafaela Lozano zestawiał w rankingu 195 krajów.

Analizowano statystyki ryzyka śmierci w przypadku 32 schorzeń, które w sytuacji właściwie szybkiego i bezproblemowego dostępu do służby zdrowia, nie powinny mieć śmiertelnych skutków (po statystycznym wykluczeniu wpływu innych, zróżnicowanych geograficznie czynników ryzyka). Sklasyfikowano Finlandię na 6. miejscu na świecie (Lozano i in. 2018). Najnowszy raport na temat dostępności opieki zdrowotnej opublikowano w „Lancecie” w 2020 roku. W tym przypadku wzięto pod uwagę 23 różne wskaźniki obrazujące działania dotyczące promocji zdrowia, prewencji chorób oraz dostępności do usług zdrowotnych, a także dane epidemiologiczne o śmiertelności w różnych grupach wiekowych. W rankingu biorącym pod uwagę zagregowany indeks ww. miar *Universal Health Coverage Index* Finlandia uzyskała 91 punktów na 100 możliwych. Spośród 204 krajów w zestawieniu więcej punktów miały: Japonia (96), Islandia (95), Norwegia (94), Szwajcaria (93) Singapur (92) oraz słabo pod tym względem porównywalne mikropaństwa (Andora, Monaco, San Marino), a tyle samo Francja i Luksemburg (Lozano i in. 2020: 1260–1265).

W danych z 30 kwietnia 2022 roku czytamy, że przez cały okres pandemii w Finlandii zachorowało na Covid 1 230 tysięcy osób, a zmarło 3939 osób. Współczynnik zgonów na milion mieszkańców wyniósł zatem w Finlandii 709, będąc trzecim, po Islandii i Norwegii, najniższym w Europie (Worldometers 2022). Podobnie jak w całej Europie największa umieralność miała miejsce w domach stałego pobytu dla osób starszych i potrzebujących stałej opieki (Yarmol-Matusiak, Cipriano, Stranges 2021). Pod względem poziomu wyszczerpienia populacji Finlandia jest na 6. miejscu w Europie, 88% populacji zaszczepiono dwiema, a 64% trzema dawkami (THL 2022). Strategia wyszczerpienia populacji, od momentu pojawienia się szczepionek, była traktowana jako główna nadzieja i szansa na poradzenie sobie z pandemią i odblokowanie gospodarki oraz życia społecznego (Tiirinki i in. 2022).

Ścisłe przestrzegano zasad dotyczących administrowania szczepionek. W pierwszej kolejności mogły zaszczepić się osoby z grup ryzyka oraz w zaawansowanym wieku. Oprócz osób pracujących w służbie zdrowia oraz w placówkach opiekuńczych nie było żadnych grup uprzywilejowanych, którym zagwarantowano szybszy dostęp do szczepionek. Zdecydowana większość fińskiej populacji czekała na swoją kolej, która przypadała zgodnie z datą urodzenia. Gdy przyjechałem do Finlandii w sierpniu 2021 roku, trafiłem na apogeum wzrostu liczby zakażeń od początku pandemii. Wiązano go ze zbyt wczesnym poluzowaniem obostrzeń i zezwoleniem na organizację kilku plenerowych koncertów, w których udział wzięło nawet po kilkadziesiąt tysięcy osób, oraz z błędem Straży Granicznej polegającym na braku testowania kilku tysięcy fińskich kibiców wracających w lipcu tego roku z rozgrywanych w Rosji meczów Mistrzostw Europy w piłce nożnej. Ponieważ jednak populacja osób chorych, z grup ryzyka oraz seniorów w wieku powyżej 60 lat była zaszczepiona w ponad 90%, ani przez moment służba zdrowia nie stanęła w obliczu kryzysu dostępu do sprzętu ratującego życie lub

nadmiernego obciążenia oddziałów ratunkowych. Hospitalizowano mniej niż pół procenta zakażonych. Zdecydowaną większość osób chorujących stanowiły osoby młode, przechodzące zakażenia w sposób niezagrażający życiu. Regulacje zaostrzono wówczas w ten sposób, że lokale serwujące alkohol mogły być otwarte do godziny 22, alkohol przestawano serwować pół godziny przed zamknięciem. Nie można było organizować koncertów, żadnych występów na żywo, imprez tanecznych ani bardzo popularnych w Finlandii konkursów karaoke. W jednym z lokali miałem okazję zobaczyć, w jaki sposób w Finlandii wygląda świadome łamanie przepisów. Właściciel jednego z pubów postanowił wbrew zakazowi zorganizować wieczór karaoke. Chciał jednak zapewnić maksymalny poziom bezpieczeństwa w lokalu. Uczestnicy zabawy śpiewali wybrane piosenki, siedząc przy stolikach. Jedyną osobą przemieszczającą się po sali był ubrany w rękawiczki ochronne i maseczkę właściciel, który po każdym użytkowniku dezynfekował mikrofon. Można powiedzieć, że był to bardzo fiński sposób okazania obywatelskiego nieposłuszeństwa, w jak najmniej znaczący sposób narażający uczestników na ewentualne reperkusje, przy zachowaniu maksymalnych „procedur bezpieczeństwa”. Bez ostentacji i z dbałością o innych. Na pewno było to też świadectwo zmęczenia restrykcyjnymi zasadami bezpieczeństwa, które w szczególny sposób dotyczyły niewielkich firm, takich jak wspomniany pub. W tym samym czasie w związku z trwającym wiele dni wzrostem liczby zakażeń, w regionach Uusima i Pirkanmaa, w których znajdują się trzy największe fińskie miasta (odpowiednio: Helsinki i Espoo oraz Tampere), wprowadzono rekomendację zakazującą organizowania grupowych zajęć w pomieszczeniach, niezależnie od wieku uczestników (wcześniej grupy dziecięce były wyłączone z tego ograniczenia). Agencje spotkały się z krytyką, głównie ze strony rodziców. Drugi tydzień sierpnia to okres, gdy dzieci wracają do szkół i przedszkoli, podejmując też przerwane przed wakacjami aktywności pozaszkolne. Mimo krytyki AVI nie wycofała się z podjętych rekomendacji, podkreślając jednak, że osób nieprzestrzegających zaleceń nie czekają żadne kary. Dla większości Finów sam fakt zalecenia był wystarczający, chociaż niektóre instytucje publiczne świadomie podejmowały decyzję o łamaniu zakazów, np. teatry nie rezygnowały z prowadzenia prób i przygotowywania nowych spektakli, a nawet premier (de Fresnes 2021; Yle 2021d).

Od początku szczepień, nieobowiązkowych, zainteresowanie było bardzo duże. Ruch antyszczepionkowy był widoczny, szczególnie w mediach społecznościowych oraz podczas nielicznych demonstracji, jednak jego wpływ na statystyki dotyczące niechęci do szczepień wydawał się nieznaczący. Było to dla mnie pewne zaskoczenie, bowiem w Finlandii pod koniec pierwszej dekady XXI wieku potwierdzono jeden z nielicznych na świecie przypadków niekorzystnego wpływu jednej szczepionki na zdrowie osób, którym ją podano. Było to głośnym tematem w *mass-mediach* i – jak się wydawało – mogło wpłynąć na zaufanie społeczeństwa do szczepień. Podanie szczepionki o nazwie Pandremix stosowanej przeciw grypie w sposób znaczący zwiększyło występowanie

populacyjne poważnych efektów ubocznych. Jak pokazały badania kliniczne i statystyki, w ciągu 9 lat po użyciu tej szczepionki wzrosło występowanie narkolepsji wśród dzieci (przynajmniej pięciokrotnie), a dwukrotnie wśród dorosłych. Wśród 152 przypadków tej choroby wykrytych w Finlandii w latach 2009–2010 90% dotyczyło pacjentów zaszczepionych Pandremixem. W większości przypadków nie udało się tego wyjaśnić w żaden inny sposób niż efektami ubocznymi po szczepieniu (Sarkanen i in. 2018). Historia ta, opisana dokładnie w fińskich mediach, nie przełożyła się jednak na kryzys zaufania społecznego do szczepionek albo radykalny wzrost popularności ruchów antyszczepionkowych. Bardzo dobre, na tle większości krajów europejskich, statystyki dotyczące szczepień nie były jednak całkowicie satysfakcjonujące dla wielu fińskich ekspertów. Poniższa wymiana zdań pochodząca z transkrypcji wywiadu przeprowadzonego z jednym z nich jest dobrym przykładem tego, że w odróżnieniu od innych krajów nawet niewielkie problemy czy zagrożenia Finowie często traktują niezwykle poważnie:

WW: Osobiście zdziwiłem się trochę, że przeciwnicy szczepień nie są w Finlandii bardziej widoczni i wpływowi, biorąc pod uwagę, że nie upłynęło chyba 10 lat od historii ze szczepionką Pandremix. A udowodniono dość poważne efekty uboczne...

E: Cóż, nie uważam, żeby byli zaskakująco słabi i mało widoczni. Ja uważam, że są głośni i że jest ich coraz więcej, nawet jeśli poziom wyszczepienia społeczeństwa jest dość wysoki, to jest zróżnicowany regionalnie. I to martwi, bo może powodować pojawianie się regionalnych „klastrow zakażeń” (...) Jako badacze społeczni wiedzieliśmy, że są regiony, na zachodnim i północno-zachodnim wybrzeżu, gdzie był sceptycyzm szczepionkowy. Ale okazuje się, że nawet w Helsinkach jest sporo dobrze wykształconych osób aktywnych w tych antyszczepionkowych kręgach. (...) Są regiony, wsie, gdzie większość dzieci nie jest szczepiona. To, że są takie miejsca, jest zadziwiające, bo narodowy program szczepień był zawsze bardzo ważnym elementem mocnej narracji w państwie opiekuńczym, w którym wszystkie dzieci mają dostęp do opieki zdrowotnej. A to łamie tę narrację, to jest jednak coś nowego.

Wiosną 2022 roku zaczęły się ukazywać kolejne raporty podsumowujące i dokonujące ewaluacji reakcji państwa fińskiego na kryzys pandemiczny. Niektóre (np. MFA 2022) zamawiane były przez konkretne resorty państwa u zewnętrznych ekspertów. Ich zadaniem było ocenianie działań państwa w konkretnych obszarach, w tym przypadku Ministerstwa Spraw Zagranicznych i służb dyplomatycznych. Inne (np. Simonen i in. 2021) analizowały sytuację w poszczególnych regionach, np. w ponadgranicznym regionie północnym, szczególnie koncentrowały się na fińskim Oulu oraz norweskim Tromsø i szwedzkich miastach Umeå oraz Luleå. W raporcie tym, podobnie jak w opracowaniach WHO, podejście dominujące w Finlandii, Norwegii i Danii

kontrastowano ze strategią zastosowaną w pierwszej fazie pandemii w Szwecji. Zestawienia takie mają wartość ze względu na demograficzne i kulturowe podobieństwo nordyckich społeczeństw. Wyniki jednoznacznie wskazują na słabość modelu szwedzkiego, który w ciągu całej pandemii skutkował kilkukrotnie (w porównaniu z Finlandią trzykrotnie) większą liczbą zgonów spowodowanych koronawirusem (WHO 2021: 15).

W analizie SWOT opracowanej na potrzeby raportu resortu spraw zagranicznych wśród najpoważniejszych słabości wskazano m.in. niejasny status decyzji zapadających na różnych szczeblach administracji publicznej. Potwierdza to, że kwestia dystrybucji uprawnień była jednym z najbardziej problematycznych aspektów podejmowania i wcielania w życie decyzji w czasie pandemii (MFA 2022: 27).

W raporcie przygotowanym przez Nordic Healthcare Group oraz Uniwersytet w Tampere ewaluującym okres od sierpnia 2020 do grudnia 2021 oceniono, że w większości obszarów państwo działało w sposób poprawny. Wśród niedociągnięć wskazano niejasne i niekiedy niespójne przepisy dotyczące restrykcji w różnych branżach. Różnic w traktowaniu np. siłowni i muzeów, które pozostawały zamknięte, podczas gdy zezwalano na otwarcie pubów i restauracji, nie uzasadniano ani nie tłumaczono w komunikatach. Przedsiębiorcy, z którymi rozmawiałem w sierpniu 2021 roku również krytykowali przede wszystkim niejasne regulacje oraz nierówne traktowanie różnych podmiotów. Właściciel niewielkiego pubu wspominał, że przy całkowitym lockdownie miał możliwość uzyskania odszkodowania z „tarczy” wspierającej przedsiębiorców w wysokości 80% średnich dziennych obrotów z okresu przed pandemią, co pozwalało mu na utrzymanie poziomu życia sprzed pandemii. Wsparcie jednak przestało mu przysługiwać, gdy tylko zezwolono na otwarcie lokali na kilka godzin w ciągu dnia. Przepisy mówiły, że każdy lokal może być otwarty między 12 a 17 – więc pub mojego rozmówcy, otwierany od godziny 16, mógł działać godzinę dziennie w najbardziej „martwym” dla tego typu lokali czasie dnia.

W raporcie opracowanym przez THL we współpracy z Uniwersytetem w Tampere w kwietniu 2022 roku wskazano trzy poważne słabości reakcji państwa (Kihlström i in. 2022). Pierwsza dotyczyła niewystarczających zapasów materiałów medycznej i niemedycznej ochrony osobistej.

Drugi podstawowy problem, występujący przede wszystkim w pierwszym etapie pandemii, dotyczył kwestii komunikacyjnych pomiędzy Ministerstwem Spraw Społecznych i Zdrowia, resortem odpowiedzialnym za organizację działań w zakresie walki z pandemią a THL-em, czyli główną publiczną instytucją zapewniającą eksperckie *know-how*, które powinno być podstawą do podejmowania decyzji przez rządową egzekutywę. THL krytykowano za niedostarczenie szybkie przekazywanie informacji, zaś kręgi rządowe za niechęć do rozważania potencjalnych najgorszych scenariuszy, co tłumaczono obawą przed budzeniem paniki. Ostatecznie efektem był stan dużej niepewności na poziomie szpitali

i regionalnych instytucji odpowiedzialnych za codzienne funkcjonowanie placówek. W pierwszych miesiącach pandemii zdarzało się, że Ministerstwo zamawiało własne ekspertyzy i w swoich rekomendacjach opierało się na płynących z nich wnioskach, niekiedy sprzecznych z zaleceniami THL. Tak było w przypadku wprowadzenia nakazu noszenia maseczek.

Trzeci problem dotyczył niejasnej dystrybucji zadań pomiędzy różne poziomy administracji. Gdy okazało się, że rządowe instrukcje mogą być na poziomie regionów traktowane jako rekomendacje, a nie obowiązujące prawa, instytucje z różnych pułapów administracji zaczęły się przyglądać sobie z większą podejrzliwością, starając się uniknąć odpowiedzialności za podejmowanie newralgicznych decyzji. Dobrze to definiuje symptomatyczny tytuł wspomnianej ekspertyzy: *Kto teraz za to odpowiada? Na szczęście chyba nie my...* (Kihlström i in. 2022).

Opinie takie można skonfrontować pozycjami zajmującymi wysokie miejsca w międzynarodowych rankingach państwa fińskiego, by wskazać, że w Finlandii „lepsze jest wrogiem dobrego”, a kluczowe instytucje zamiast „wypinać piersi do orderów” są gotowe na refleksyjną analizę swoich działań. Każdy z takich raportów kończył się listą rekomendacji dotyczących działań usprawniających funkcjonowanie instytucji i enumeracji potencjalnych przyszłych zagrożeń. Implementację zmian na poziomie legislacyjnym, ale przede wszystkim zmian w codziennym funkcjonowaniu instytucji definiowano jako zadanie na najbliższe miesiące, przed ewentualnym pojawieniem się kolejnych fal koronawirusa.

PODSUMOWANIE. WIEDZA I NAUKA JAKO ELEMENT TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ I FUNDAMENT PAŃSTWA, „KTÓRE DZIAŁA”

W 1875 ukazało się dzieło fińskiego pisarza, historyka i dziennikarza Zachariasia Topeliusa *Boken om vårt land* [Księga naszych ziem], najlepiej znana pod fińskim tytułem *Maamme kirja*. Książka ta dla kolejnych pokoleń Finów stała się kluczowym podręcznikiem historii i geografii, a jej znaczenie dla wzmacniania fińskiej tożsamości narodowej można porównać tylko z narodowym eposem, Kalewłą. Topelius o fińskim przemyśle leśnym pisał tak:

Las jest bezcenny, jest bezcenny, bo bez niego ta ziemia nie nadawałaby się do zamieszkiwania przez ludzi. (...) Powinno się o tym pamiętać bardziej, niż się pamięta. Żaden kraj nie zależy od lasów tak jak Finlandia, a jednak żadna nacja nie traktuje lasu tak źle jak Finowie. Każdego roku poszerzają się wypalone obszary lasów liściastych, w zamian sadi się nieliczne lasy iglaste. (...) W ten sposób niszczy się fiński bezcenny las. Żądza zysku zaćmiewa wielu, którzy wycinają całe połacie swoich lasów, zamiast ograniczyć się do starszych drzew i mieć stałą zrównoważoną korzyść ze swojej własności. W ten sposób dzieciom zostawią ubogą, zniszczoną ziemię (Topelius 2018: 257–258).

Trudno powiedzieć dzisiaj na ile, nawet z perspektywy XXI wieku i szczególnie w Polsce, aktualnie brzmiące przestrogi Topeliusa wzięli pod uwagę Finowie w kolejnych dekadach. Fragment ten można jednak uznać za symboliczny przykład myślenia długofalowego fińskich elit. Jak już wspominałem, do połowy XX wieku wyroby przemysłu leśnego stanowiły 90% fińskiego eksportu, była to zdecydowanie najważniejsza gałąź fińskiej gospodarki, jej fundament. Współcześnie, po setkach lat nieustannej eksploatacji, Finlandia wciąż jest najbardziej lesistym krajem Europy, którego ponad 70% powierzchni pokrywają lasy. Las jest kluczowym, nie tylko w sensie merkantylnym, ale i kulturowym, symbolicznym, duchowym fińskim zasobem. O tym zarówno symbolicznym, jak i praktycznym znaczeniu lasów można się przekonać w Muzeum Lasu – Lusto znajdującym się w miejscowości Punkaharju. Muzea w polityce pamięci mają do odegrania dwie role, z jednej strony służą jako „zasobniki pamięci”. Dla lokalnej, regionalnej, narodowej publiczności spełniają funkcję edukacyjną. Przechowują (w postaci artefaktów muzealnych) i opowiadają (przez muzealne narracje) historię ważnych dla społeczności wydarzeń, zjawisk czy procesów, budząc dumę lub stymulując krytyczną refleksję nad nimi. Z drugiej strony, muzea są „oknami wystawowymi”, bardzo ważnymi dla promocji i budowania marki miasta czy też kraju (Marschall 2016). Przenikanie się tych dwóch funkcji świetnie widać na przykładzie Lusto. Narracja koncentruje się wokół symbiozy natury, kultury

i nauki związanej z lasem. Ekspozycja zaczyna się od nagrań mieszkańców Finlandii (znanych i zupełnie anonimowych) opowiadających, czym dla nich jest las (terapeutycznym azylem, miejscem odpoczynku, miejscem pracy, zamieszkania, rekreacji etc.). Następnie dowiadujemy się o historycznym znaczeniu lasu, zapewniającego kolejnym pokoleniom Finów byt i schronienie. W opowieści tej jest miejsce na przedchrześcijańską animistyczną mitologię, na czele ze „złotym królem lasu”, czyli niedźwiedziem, totemicznym symbolem Finlandii (Pentikäinen 2007: 1). Ale też na historię wszystkich okololeśnych przemysłów, ich transformacji związanej z pojawianiem się nowych technologii i stopniowo coraz bardziej zrównoważonych sposobów eksploatacji. Większość fińskich rodzin dysponuje mniejszymi lub większymi leśnymi działkami z drewnianymi domami, często dziedziczonymi od pokoleń, po przodkach pracujących w leśnym przemyśle. Działki te stanowią jedno z miejsc relaksu, najczęściej w gronie rodzinnym. Istotnym elementem ekspozycji są więc też osobiste relacje tego dotyczące. Jednym z ostatnich elementów wystawy jest prezentacja supernowoczesnych harvesterów do pozyskiwania drewna. Multimedialny symulator pozwala zasiąść za sterami jednej z największych maszyn tego typu i spróbować za pomocą joysticka i kilku dźwigni sprawdzić się w roli operatora. Kombajn jest oczywiście fińskiej produkcji (wraz ze Szwecją, Finlandia zdominowała tę branżę w skali globalnej), Finowie nie przegapiają żadnej okazji, by zaprezentować się jako lider nowych technologii. Wystawie towarzyszy opowieść o tym, jak fińscy naukowcy i inżynierowie w ostatnim stuleciu wprowadzili nowoczesne maszyny i komputery do tej dziedziny przemysłu, a także o tym, jak wraz z planistami opracowali system masowego pozyskiwania drewna bez ryzykowania katastrofy ekologicznej. Nawet biorąc pod uwagę marketingowo-wizerunkowy charakter tego muzeum, jest to dobry przykład połączenia autoprezentacji i marketingu własnego kraju, poprzez opowieść o nauce i technice, powiązanej z tradycyjną kulturą i duchowością oraz opowieścią o odpowiedzialności za przyszłość. O trosce, jaka powinna przyświecać pełniącym różne funkcje członkom społeczności, by zachować to naturalne dziedzictwo dla przyszłych pokoleń.

Akademicy jako ojcowie tożsamości narodowej i kultury umysłowej. Instytucje państwa jako motor modernizacji

Autor *Księgi naszych ziem*, Topelius, był ważną postacią fińskiego narodowego przebudzenia. Poetą i pisarzem, ale także akademikiem, rektorem helsińskiego Uniwersytetu. Profesorami tej uczelni byli również Elias Lönnrot, etnograf odpowiedzialny za opracowanie ludowych przekazów i opublikowanie ich w formie Kalevali, fińskiego narodowego eposu, oraz wspomniany już wielokrotnie lider ruchu fennomańskiego Johan Vilhelm Snellman. W przypadku Finlandii to nie arystokraci, wojskowi, politycy czy duchowni, ale akademicy

budowali i pielęgowali zręby tożsamości narodowej, zarówno piórem, twórczością naukową, jak i działalnością publiczną. Snellman pełnił wiele różnych funkcji państwowych w niesuwerennej jeszcze administracji Wielkiego Księstwa Fińskiego. Kształcił się w zakresie polityki gospodarczej, rolnictwa, finansów oraz kolejnictwa. Gdy był szefem fińskiego banku centralnego, w momencie powstania fińskiej waluty (markki), postanowił powiązać jej wartość z ceną kruszcu (srebra), a nie wartością rubla. Pozwoliło to Finlandii po latach łatwiej uniezależnić się od rosyjskiej gospodarki.

W Finlandii idee narodowe i działania państwowotwórcze łączyły się z działaniami pozytywistycznymi – to naukowcy byli przewodnikami narodowymi, których słuchano i którym ufano, a działanie na rzecz nauki, wspierającej rozwój gospodarki, traktowano jako patriotyczny obowiązek. Ta historycznie uwarunkowana wiara w wiedzę naukową jako niezbędny element modernizacji okazała się fundamentem, na którym w XX wieku można było budować nową rzeczywistość społeczno-gospodarczą. Współczesna kultura umysłowa Finlandii jest zatem produktem zupełnie wyjątkowej sytuacji, kiedy w gospodarczo zacofanym kraju ludzie we wszystkich segmentach struktury społecznej byli – dzięki szkołom i bibliotekom – znacznie lepiej wykształceni niż w wielu gospodarczo lepiej rozwiniętych krajach. Polityki publiczne opisane w niniejszej książce były możliwe do wprowadzenia dzięki współoddziaływaniu elit i społeczeństwa. Tę synergii wiary w sens badań naukowych, kapitalistyczną konkurencyjność, powiązaną z kulturą politycznego konsensusu i wysokim zaufaniem społecznym, zinstytucjonalizowano, by stworzyć sieć publicznych instytucji, które umożliwiły opuszczenie peryferii światowej gospodarki. Zjawiska-klucze opisujące fińską specyfikę, która tę społeczno-gospodarczą zmianę umożliwiła, takie jak: elastyczna adaptacja, kapitalizm kooperacyjny, zaufanie społeczne czy egalitaryzm, były produktami długich procesów historycznych. Fińska zmiana możliwa była dzięki wierze w sens finansowania edukacji i nauki. Stało się to elementem fińskiej kultury umysłowej, nie tylko wśród elit, lecz we wszystkich segmentach struktury społecznej. Sukces technologiczno-edukacyjny przełomu wieków potwierdził zasadność podjętych niekiedy dekady wcześniej decyzji. Stał się też źródłem dumy narodowej, której znaczenia we wzmacnianiu tożsamości zbiorowej i umacnianiu obranej ścieżki rozwoju nie sposób przecenić.

Państwo, które działa, społeczeństwo, które się uczy

Ślady tego sposobu myślenia można znaleźć również w innych obszarach fińskich polityk publicznych. Przykładem jest np. odgórnym nacisk na umiędzynarodowienie nauki i edukacji. Fińskie elity szybko zdały sobie sprawę, że gospodarka nie ma szans przetrwać w warunkach autarkii, a otwarcie się na świat, współpraca międzynarodowa i wymiana handlowa są niezbędne, jeżeli przyszłością Finlandii

ma być coś więcej przetrwanie i wegetacja. Jedna z moich rozmówczyń, zagraniczna wykładowczyni komunikacji międzykulturowej na jednym z fińskich uniwersytetów, opowiadała w wywiadzie, że mniej więcej w połowie XX wieku fińskie elity polityczne rozumiały, iż w drugiej połowie tego stulecia nie wystarczy, by obcymi językami porozumiewały się intelektualne, polityczne czy biznesowe elity. Dla przestawienia fińskiej gospodarki na tory wiodące do budowy wysokotechnologicznej i nowoczesnej gospodarki oraz społeczeństwa, niezbędna jest masowa znajomość języka angielskiego wśród obywateli i pracowników, by przyswajać powstające pod całkiem innymi szerokościami geograficznymi idee, innowacje i pomysły, porozumiewać się z sojusznikami i rywalami oraz zapewniać wykwalifikowaną bazę dla fińskiej przedsiębiorczości. Dla stworzenia gospodarki opartej na wiedzy czy też – używając terminologii Wallersteinowskiej – gospodarki charakterystycznej dla krajów centrum kluczowe było wykształcenie obywateli, szczególnie w zakresie nowych, cyfrowych technologii oraz umiejętności posługiwania się w pracy językiem angielskim. Słusznie przewidywano, że angielski stanie się nowym *lingua franca* w nauce i badaniach, zarówno tych prowadzonych w uniwersyteckich bibliotekach, jak i tych w działach badawczo-rozwojowych prywatnych korporacji. Tego typu kadry były niezbędne, by tworzyć nowe idee, projektować oprogramowania i nowe urządzenia, które mają wyznaczać trendy i ustanawiać nowe technologiczne standardy, a nie dostosowywać się i replikować rozwiązania opracowane w innych krajach. Od lat zwiększono liczbę godzin poświęcanych na naukę tego języka w szkołach, dzisiaj jego naukę dzieci zaczynają na początku edukacji, w wieku lat siedmiu. W 2013 roku obserwowałem zdumienie nauczycieli z różnych krajów zachodniej Europy, gdy zobaczyli testy z języka angielskiego dla fińskich maturzystów, będące na poziomie organizowanego przez Cambridge Assessment English (brytyjską instytucję certyfikującą znajomość języka angielskiego dla obcokrajowców afiliowanej przy Uniwersytecie w Cambridge) egzaminu *Certificate of Proficiency in English*. Wszyscy stwierdzili, że maturzyści w ich krajach nie mieliby szans ich rozwiązać, a nauczycielki języka angielskiego z Hiszpanii stwierdziły, że one same by sobie z nim najprawdopodobniej nie poradziły.

Kettunen (2006: 294), podsumowując polityczne debaty o przyszłości i kierunkach rozwoju państwa trwające w Finlandii od dwóch stuleci, wskazuje, że przy świadomości peryferyjnej pozycji kraju fińskie elity polityczne nie przestały analitycznie obserwować rzeczywistości poza granicami. Próbowano czerpać wzorce modernizacji z innych krajów i unikać powtarzania błędów, mając świadomość, że pewne procesy są nieuchronne, lecz w późno się uprzemysławiającym i urbanizującym kraju nadejdą ze znacznym opóźnieniem. Porównania międzynarodowe stawały się tu podstawą realistycznych kalkulacji, opartych na naukowych diagnozach polityk publicznych, które jednocześnie „ucierały się” w długich negocjacjach, by stać się elementem ponadpartyjnego konsensusu. Z kolei społeczeństwo szybko przekonując się o zasadności wybranego przez

elity kierunku, posłuszenie i – co kluczowe – z ufnością, dostosowywało się do zaleceń, kształcąc się, planując swoje kariery zawodowe i działalność gospodarczą w sposób synergiczny w działaniami podejmowanymi na szczytach władzy. Ciekawy komentarz do tej adaptacji elit do warunków zewnętrznych oraz społeczeństwa do idei promowanych przez elity sformułował jeden z najważniejszych fińskich historyków XX wieku – Pertti Haapala. W jednej z prac zacytował bazując na stereotypach żart, że Finowie tak długo siedzieli w swoich lasach, że jak już z nich wyszli, to ciekawiło ich wszystko, co nowe i inne. A podsumował swoje rozważania już poważniej (2009: 15):

Wszystko jest kwestią adaptacji: jak dostosować się do środowiska (naturalnego i społecznego), jak przetrwać przy sąsiadach, jak korzystać na relacjach z innymi, jak chronić swoje interesy i kulturę itp. Być może niespodziewanie okazało się, że fińskie społeczeństwo jest elastyczne, otwarte na zmiany i nowe idee, chociaż w polityce elastyczność często postrzegana jest jako oportunizm. W komunikacji z innymi i w gospodarce Finlandia okazała się społeczeństwem otwartym, bo była za mała, by przetrwać w samotności. Była zależna gospodarczo od innych, ale to ona przeważnie korzystała na wymianach z nimi.

Późne nadejście państwa opiekuńczego, późne nadejście neoliberalizmu?

Jednym z najciekawszych tematów badawczych, jakie klarują mi się na podstawie wielu lat obserwacji dotyczących Finlandii, jest pojawianie się w licznych obszarach państwa różnych, mniej lub bardziej zakamuflowanych, pomysłów i rozwiązań mających źródła w neoliberalnym podejściu do urzędowania państwa. W niektórych obszarach, np. w sektorze finansowym lub w odniesieniu do funkcjonowania szkolnictwa wyższego, jest to zagadnienie dobrze sproblematyzowane i opisywane od lat 80. lub 90. W innych sferach wydaje się, że proces neoliberalnego urynkwienia i „ukonkurencyjnienia” niekiedy jest słabo dostrzegalny, również dla krytycznie zorientowanych i wnikliwych badawczy społecznych. Może to brzmieć paradoksalnie, w kraju, w którym zaostrzenie kryteriów przyznawania zasiłków dla bezrobotnych lub ryzyko prywatyzacji części usług medycznych bywa wciąż w XXI wieku głównym tematem kampanii wyborczych, czasem przesądzających o nich wyniku. Patrząc jednak na niektóre obszary fińskiej rzeczywistości, trudno nie dostrzec pewnych trendów. Radykalna krytyka, z jaką spotykały się sceptyczne, zarówno polityczne, jak i eksperckie wypowiedzi o społecznej odpowiedzialności prywatnych firm korzystających ze wsparcia państwa formułowała wręcz tezy o wzniecaniu wojny klasowej. Dynamiczny wzrost kultury start-upów w sektorze nowych technologii, sposobu organizacji

tego sektora w oparciu o prekarne i zindywidualizowane warunki pracy, często kończące się poszukiwaniem krótkoterminowego sukcesu, szybkiej monetyzacji, w którym sposób funkcjonowania i współdziałania instytucji publicznych, badawczych (prywatnych i państwowych) oraz biznesu ma niewiele wspólnego z modelem, który pozwolił na osiągnięcie fińskiego sukcesu u schyłku XX wieku. Narastająca prekaryzacja zatrudnienia w sektorze szkolnictwa wyższego połączona jest z prorynkowymi reformami, realizowanymi w sektorze wprawdzie publicznym, ale zorganizowanym zgodnie z założeniami nowego zarządzania publicznego. Według zasad nowego zarządzania publicznego to ekonomiczny rachunek zysków i strat jest najważniejszym narzędziem ewaluacji efektywności nienastawionych przecież na zysk podmiotów, jakimi są fińskie uczelnie wyższe (Ozga i in. 2011). W sektorze medycznym, *outsourcing* usług do prywatnych korporacji, które, jak pokazała afera Vastaamo, nie jest niekiedy podawany adekwatnemu nadzorowi instytucji publicznych. Wiele komentarzy, gdy próbowałem podnosić te kwestie w wywiadach z ekspertami w Finlandii, kwitowano dobrze znanym w Polsce, szczególnie w pierwszych dwóch dekadach transformacji ustrojowej, defetystycznym sloganem: *There is No Alternative*.

Jak pokazywałem we wcześniejszych pracach (Woźniak 2020, 2016), po okresie, w którym debata o różnych modelach kapitalizmu (zarówno w polityce, jak i mediach czy świecie akademickim) prawie w Polsce nie występowała, w dekadzie po kryzysie finansowym 2007–2008 mamy do czynienia z renesansem zainteresowania różnymi wersjami kapitalistycznego urządzania świata. Większe niż kiedyś zainteresowanie budzi również model nordycki. Wygląda jednak na to, że ów, przynajmniej w fińskiej wersji, podlega transformacjom, do analizy których predestynowani są również badacze z krajów Europy Środkowo-Wschodniej, z badaniem podobnych procesów już „oswojeni”. W końcu to w tym regionie neoliberalne idee wdrażano najbardziej ochoczo, z większym zaangażowaniem i entuzjazmem niż na szeroko rozumianym Zachodzie (Orenstein 2013; Rek-Woźniak, Woźniak 2017).

BIBLIOGRAFIA

- Aaltonen K. I. i in. (2018a), *Decline in suicide mortality after psychiatric hospitalization for depression in Finland between 1991 and 2014*, „World Psychiatry”, vol. 17, no. 1, s. 110–112, <https://doi.org/10.1002/wps.20501>
- Aaltonen K. I. i in. (2018b), *Risk factors for suicide in depression in Finland: first-hospitalized patients followed up to 24 years*, „Acta Psychiatrica Scandinavica”, vol. 139, no. 2, s. 154–163, <https://doi.org/10.1111/acps.12990>
- Adkins L., Ylöstalo H. (2020), *Experimenting with wellbeing: basic income, immaterial labour and changing forms of productivity*, „Critical Sociology”, vol. 47, no. 3, s. 373–387, <https://doi.org/10.1177%2F0896920520940011>
- Alapuro R. (1988), *State and Revolution in Finland*, University of California Press, Berkeley.
- Alasuutari P. (1996), *Toinen tasavalta. Suomi 1946–1994*, Vastapaino, Tampere.
- Ali-Yrkkö J. i in. (2017), *Riding the Wave: Finland in the changing tides of globalization*, Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos, ETLA, Helsinki.
- Andersson J. (2008), *Finland – twelve points!*, „Research on Finnish Society”, vol. 1, s. 59–69, <https://fjsr.journal.fi/article/download/110682/65060/203837> (dostęp: 11.02.2022).
- Anioł W. (2013a), *Fińskie społeczeństwo wiedzy i innowacji*, „Problemy Polityki Społecznej”, t. 21, s. 49–70.
- Anioł W. (2013b), *Szlak Norden. Modernizacja po skandynawsku*, DW Elipsa, Warszawa.
- Appelqvist-Schmidlechner K. (2011), *Time Out! Getting Life Back on Track. A psychosocial support programme targeted at young men exempted from compulsory military or civil service*, niepublikowana rozprawa doktorska, University of Tampere, <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/66805/978-951-44-8557-2.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (dostęp: 15.02.2021).
- Archinfo (2018), <https://archinfo.fi/en/venice-biennale/mind-building/> (dostęp: 13.02.2021).
- Aro J. (2019), *Putinin trollit – Tositarinoita Venäjän infosodan rintamilta*, Johnny Kniga, Helsinki.
- Arrighi G., Drangel J. (1986), *Stratification of the world-economy: an exploration of the semiperipheral zone*, „Review X”, vol. 1, s. 9–74.
- Asplund R., Maliranta M. (2006), *Productivity growth: the role of human capital and technology*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 263–284.

- Astraud L., Bridge J. A., Jollant F. (2021), *Thirty years of publications in suicidology: a bibliometric analysis*, „Archives of Suicide Research”, vol. 25, no. 4, s. 751–764, <https://doi.org/10.1080/13811118.2020.1746944>
- Bank of Finland (2020), *Forecast tables for 2020–2022*, „Bank of Finland Bulletin”, <https://www.bofbulletin.fi/en/2020/3/forecast-tables-for-2020-2022-june-2020/> (dostęp: 13.02.2021).
- Blomberg H., Kroll C., Tarkiainen L. (2021), *Life on basic income – interview accounts by basic income experiment participants on the effects of the experiment*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 150–168.
- Bogner A., Littig B., Menz W. (2009), *Interviewing Experts*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York.
- Castells M., Himanen P. (2009), *Społeczeństwo informacyjne i państwo dobrobytu*, przeł. M. Penkala, M. Sutowski, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Cavanagh J. T. O., Carson A. J., Sharpe M., Lawrie S. M. (2003), *Psychological autopsy studies of suicide: a systematic review*, „Psychological Medicine”, vol. 33, no. 3, s. 395–405, <https://doi.org/10.1017/S0033291702006943>
- Chandler A. D. Jr. (1990), *Scale and Scope: The dynamics of industrial capitalism*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge.
- Clark R., Beckfield J. (2009), *A new trichotomous measure of world-system position using the international trade network*, „International Journal of Comparative Sociology”, vol. 50, s. 5–38, <https://doi.org/10.1177/0020715208098615>
- Clements J. (2010), *Mannerheim. Prezydent, żołnierz, szpieg*, przeł. D. Kurdwanowska, P. Gebethner, Wydawnictwo Replika, Poznań.
- Cord D. J. (2014), *The Decline and Fall of Nokia*, Schildts & Söderströms, Helsinki.
- Dorling D., Koljonen A. (2020), *Finntopia: What We Can Learn from the World's Happiest Country*, Agenda Publishing, Newcastle.
- Dye T. R. (2013), *Understanding Public Policy*, Pearson, London.
- Dziedziczak-Foltyn A., Musiał K. (2015), *Dyskursy modernizacyjne i wielkie narracje rozwoju. Polska a kraje nordyckie*, „Przegląd Socjologiczny”, t. 2, s. 9–43.
- Eloranta J. i in. (2006), *On the road to prosperity: an introduction*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 15–32.
- Eloranta J., Kauppi J. (2006), *Guns and Butter – central government spending in the 20th century*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 217–244.
- Erling B. (2019), *Samobójstwa w Europie. Dlaczego odbieramy sobie życie?*, <https://biqdata.wyborcza.pl/biqdata/7,159116,25238980,europa-na-krawedzi-dlaczego-odbieramy-sobie-zycie.html?disableRedirects=true> (dostęp: 10.03.2021).

- Esping-Andersen G. (1990), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton.
- Etzkowitz H. (2003), *Innovation in innovation: the triple helix of university-industry-government relations*, „Social Science Information”, vol. 42, no. 3, s. 293–337, <https://doi.org/10.1177/05390184030423002>
- Etzkowitz H., Leydesdorff L. (1995), *The triple helix – university-industry-government relations: a laboratory for knowledge based economic development*, „EASST Review”, vol. 14, no. 1, s. 14–19, <https://ssrn.com/abstract=2480085> (dostęp: 05.11.2022).
- Eurofound (2018), *Societal Change and Trust in Institutions*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Eurostat (2020), *R & D expenditure*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_expenditure (dostęp: 05.03.2021).
- EVA (2021), *Pandemiassakin suomalainen luottaa presidenttiin, poliisiin ja puolustusvoimiin*, Elinkeinoelämän Valtuuskunta, <https://www.eva.fi/blog/2021/06/08/pandemiassakin-suomalainen-luottaa-presidenttiin-poliisiin-ja-puolustusvoimiin/> (dostęp: 08.06.2021).
- FactBar (2018), *Fact-checking for educators and future voters*, https://faktabari.fi/assets/FactBar_EDU_Fact-checking_for_educators_and_future_voters_13112018.pdf (dostęp: 10.03.2021).
- Forsberg T., Pesu M. (2016), *The „finlandisation” of Finland: the ideal type, the historical model, and the lessons learnt*, „Diplomacy & Statecraft”, vol. 27, s. 473–495, <https://doi.org/10.1080/09592296.2016.1196069>
- Foucault M. (2000), *Power. Essential Works of Foucault 1954–1984*, vol. 3, The New Press, New York.
- de Fresnes T. (2021), *Etelä-Suomen avi jätti lasten ja nuorten rajoitukset voimaan – কেনকান হাররাসামিসা ই সিলি কিলেতা*, Yle, <https://yle.fi/uutiset/3-12063354> (dostęp: 05.04.2021).
- From the cradle of „solidarity” to the land of cheap labour and the home of precarious. strategic discourse on labour arrangements in post-socialist Poland*, „Social Policy & Administration”, vol. 51, issue 2, s. 348–366, <https://doi.org/10.1111/spol.12291>
- Global Burden of Disease Collaborative Network (2018), *Global Burden of Disease Study 2017*, Institute for Health Metrics and Evaluation, Seattle, United States, https://www.healthdata.org/sites/default/files/files/policy_report/2019/GBD_2017_Booklet.pdf (dostęp: 05.04.2022).
- Gmerek T. (2007), *Spółeczne funkcje szkolnictwa w Finlandii*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Króla Stanisława Leszczyńskiego, Poznań–Leszno.
- Goldsmith S. K., Pellmar T. C., Bunney W. E., Kleinman A. (red.) (2001), *Reducing Suicide: a national imperative*, National Academies Press, Washington.
- GUS (2020), *Biblioteki publiczne w 2019 roku*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, <https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/default>

- taktualnosci/5493/14/4/1/biblioteki_publiczne_w_2019_roku.pdf (dostęp: 05.04.2021).
- Haapala P. (2009), *Modernization of Finland 1800–2000*, [w:] M. Perkiö (red.), *Perspectives to Global Social Development*, Tampere University Press, Tampere, s. 48–66.
- Haapala P. (2010), *The many truths of 1918*, [w:] P. Haapala i in. (red.), *Tampere 1918. Town in the Civil War*, Tampere Museums' Publications, Tampere, s. 185–197.
- Haapala P. (2011), *Tampere – a history of industrial society*, [w:] *Reusing the Industrial Paths by Tammerkoski Rapids*, City of Tampere, Tampere.
- Haapala P. (2014), *The expected and non-expected roots of chaos: preconditions of the Finnish civil war*, [w:] T. Tepora, A. Roselius (red.), *The Finnish Civil War 2018*, Brill, Leiden–Boston, s. 21–50.
- Haapala P. i in. (red.) (2010), *Tampere. A Town in the Civil War*, Vapriikki, Tampere.
- Haarmann H. (2016), *Modern Finland*, McFarland, Jefferson.
- Haavisto T. (2001), *ad astra – will the libraries have a starring role in the information society?*, [w:] I. Mäkinen (red.) *Finnish Public Libraries in the 20th Century*, Tampere University Press, Tampere, s. 153–162.
- Heikkinen H. (2022), *Industrial Union to support paper workers' strike at UPM to the tune of 2.2 million euro*, Trade Union News from Finland, <http://heikkijokinen.info/en/trade-union-news-from-finland/1848-industrial-union-to-support-paper-workers-strike-at-upm-to-the-tune-of-2-2-million-euro> (dostęp: 02.04.2022).
- Helliwell J. i in. (red.) (2022), *World Happiness Report 2022*, Sustainable Development Solutions Network, New York, <https://worldhappiness.report/ed/2022/> (dostęp: 02.04.2022).
- Henriksson M. M. i in. (1993), *Mental disorders and comorbidity in suicide*, „American Journal of Psychiatry”, vol. 150, no. 6, s. 935–940, <https://doi.org/10.1176/ajp.150.6.935>
- Hentila S., Jussila O., Nevakivi J. (2001), *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*, przeł. B. Kojro, Universitas, Kraków.
- Hietala M. (2001), *Foundation of libraries in the historical context*, [w:] I. Mäkinen (red.), *Finnish Public Libraries in the 20th Century*, Tampere University Press, Tampere, s. 7–22.
- Hiilamo H. (2019), *Disappointing results from the Finnish basic income experiment*, University of Helsinki, <https://www.helsinki.fi/en/news/good-society/heikki-hiilamo-disappointing-results-finnish-basic-income-experiment> (dostęp: 10.03.2021).
- Hira A. (2012), *Secrets behind the Finnish miracle: the rise of Nokia*, „International Journal of Technology and Globalisation”, vol. 6, s. 38–64, <https://doi.org/10.1504/IJTG.2012.045295>

- Hjelmeland H. i in. (2012), *Psychological autopsy studies as diagnostic tools: are they methodologically flawed?*, „Death Studies”, vol. 36, no. 7, s. 605–626, <https://doi.org/10.1080/07481187.2011.584015>
- Hjerppe R., Jalava J. (2006), *Economic growth and structural change – a century and a half of catching-up*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 33–64.
- Hobsbawm E. (1983), *Introduction: inventing traditions*, [w:] E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge–New York, s. 1–14.
- Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. (2010), *Cultures and Organizations: Software of the mind*, McGraw-Hill, New York.
- Hofstra E. i in. (2020), *Effectiveness of suicide prevention interventions: a systematic review and meta-analysis*, „General Hospital Psychiatry”, vol. 63, s. 127–140, <https://doi.org/10.1016/j.genhosppsych.2019.04.011>
- Holkeri K., Pilichowski N. (2021), *Faith in the Future: Further action is needed to build greater trust in Finland*, OECD Forum, https://www.oecd-forum.org/posts/faith-in-the-future-further-action-is-needed-to-build-greater-trust-in-finland-9b00d153-704c-4775-a1c2-62ed7165d37a?_ga=2.152169403.364797944.1650733277-1512135582.1650733277 (dostęp: 6.05.2021).
- Holyst B. (2012), *Suicydologia. Wydanie II zmienione i rozszerzone*, LexisNexis Polska, Warszawa.
- Höyrylä M. (2017), *Committee for the Future Parliament of Finland*, https://cor.europa.eu/Documents/Migrated/events/2017_Tulevaisuusvaliokunta_esitys_ENGLANTI%20180123.pdf (dostęp: 10.07.2020).
- Hyttinen A. i in. (2006), *Finland's emergence as a global information and communications technology player: lessons from the Finnish wireless cluster*, [w:] J. Zyman, A. Newman (red.), *How Revolutionary Was the Digital Revolution? National responses, market transitions, and global technology*, Stanford University Press, Stanford, s. 55–77.
- Ismo (2022), *Happiest country on Earth*, <https://www.facebook.com/ISMOcomedy/videos/3209162712703886> (dostęp: 11.04.2022).
- Isometsä E. (2001), *Psychological autopsy studies – a review*, „European Psychiatry”, vol. 16, no. 7, s. 379–385, [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(01\)00594-6](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(01)00594-6)
- Isometsä E. (2017), *Suicide mortality and suicide prevention in Finland*, http://spkonferens2017.se/wp-content/uploads/2017/09/Finland-suicide-prevention_Isomets%C3%A4_130917.pdf (dostęp: 2.03.2021).
- Isometsä E. i in. (1995), *The last appointment before suicide: is suicide intent communicated?*, „American Journal of Psychiatry”, vol. 152, no. 6, s. 919–922, <https://doi.org/10.1176/ajp.152.6.919>

- Jäntti M., Vartiainen J. (2012), *The Finnish developmental state and its growth regime*, [w:] A. K. Fosu (red.), *Development Success*, Oxford University Press, Oxford, s. 22–43.
- Jantunen S. (2015), *Infosota*, Otava, Helsinki.
- Jauhainen S. i in. (2021), *Evaluation of the experiment*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 44–54.
- Joe S., Bryant H. (2007), *Evidence-based suicide prevention screening in schools*, „Children & Schools”, vol. 29, no. 4, s. 219–227, <https://doi.org/10.1093/cs/29.4.219>
- Jokinen H. (2019), *Trade Union News from Finland. Fragmentation of working life turns organising rate down*, Trade Union News from Finland, <http://heikkijokinen.info/en/trade-union-news-from-finland/843-finland-still-on-top-when-it-comes-to-trade-union-density> (dostęp: 10.08.2021).
- Jonung L., Kiander J., Vartia P. (2009), *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden: The Nordic experience of financial liberalization*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton.
- Kallunki J. (2022), *Cultural reproduction in Finland: symmetric intergenerational transmission of cultural orientations*, „Acta Sociologica”, online ahead of print, s. 1–18, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/00016993211070980>
- Kangas O. (2021), *The feasibility of universal basic income*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 187–196.
- Kangas O., Kalliomaa-Puha L. (2018), *Finland: The government's social and healthcare reform is facing problems*, European Social Policy Network Flash Report, no. 2, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=18981&langId=en> (dostęp: 10.08.2021).
- Kangas O., Ylikännö M., Niemela M. (2021), *Trust, capabilities, confidence and basic income*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 117–133.
- Kangas O. i in. (2021), *Introduction to the journey of the Finnish basic income experiment*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 1–5.
- Kärnä A. i in. (2013), *Effectiveness of the KiVa antibullying program: grades 1–3 and 7–9*, „Journal of Educational Psychology”, vol. 105, no. 2, s. 535–551, <https://doi.org/10.1037/a0030417>
- Kettunen P. (2001), *The Nordic welfare state in Finland*, „Scandinavian Journal of History”, vol. 26, no. 3, s. 225–247, <https://doi.org/10.1080/034687501750303864>
- Kettunen P. (2006), *The tension between the social and the economic – a historical perspective on a welfare state*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to*

- Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 285–313.
- Kettunen P. (2014), *Language of social politics in Finland*, [w:] D. Béland, K. Petersen (red.), *Analysing Social Policy Concepts and Language: Comparative and transnational perspectives*, Policy Press, Bristol, s. 157–176.
- Kettunen P. (2019a), *The conceptual history of the welfare state in Finland*, [w:] N. Edling (red.), *Changing Meanings of the Welfare State: Histories of a key concept in the Nordic countries*, Berghahn Books, Oxford–New York, s. 225–275.
- Kettunen P. (2019b), *Conflicting interests and science-based planning in the making of the welfare*, „Sartoniana”, vol. 32, s. 171–190.
- Kihlström L. i in. (2022), „Kenenkä vastuulla tää nyt sitten on? Ei ehkä ainakaan meidän”: COVID-19-pandemian hallinta ja johtaminen Suomessa, Department of Health and Welfare THL, Helsinki.
- Kiljunen K. (1992), *Finland and the International Division of Labour*, Palgrave Macmillan, London.
- Kirby D. (2006), *A Concise History of Finland*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Knight P. T., Routti J. (2012), *Information society and consensus formation in Finland*, [w:] N. K. Hanna, P. T. Knight (red.), *National Strategies to Harness Information Technology*, Springer, New York, s. 77–106.
- Koivu A. i in. (2020), *The Baby Box. Enhancing the wellbeing of babies and mothers around the world*, Kela Research, New York, <https://tinyurl.com/2p98uvnh> (dostęp: 10.07.2021).
- Koskimaa V., Rapeli L., Hiedanpää J. (2021), *Governing through strategies: how does Finland sustain a future-oriented environmental policy for the long term?*, „Futures”, vol. 125, s. 1–12, <https://doi.org/10.1016/j.futures.2020.102667>.
- Koskinen H. (2020), *Domesticating startup culture in Finland*, „European Journal of Cultural and Political Sociology”, issue 2, s. 175–196, <https://doi.org/10.1080/23254823.2020.1788963>.
- Kostiainen J., Sotarauta M. (2002), *Finnish city reinvented: Tampere's path from industrial to knowledge economy*, MIT Working Papers Series, Cambridge, <https://web.mit.edu/lis/papers/LIS02-002.pdf> (dostęp: 11.04.2022).
- Kotilainen S. (2013), *From religious instruction to school education: elementary education and the significance of ambulatory schools in rural Finland at the end of the 19th century*, [w:] M. Buchardt, P. Markkola, H. Valtonen (red.), *Education, State and Citizenship*, University of Helsinki, Nordic Centre of Excellence Nordwel, Helsinki, s. 114–137.
- Kuhn G. (2020), *Liberating Sápmi: Indigenous resistance in Europe's Far North*, PM Press, Oakland.
- Kunz J. (2003), *Unemployment and Employment Policy at the Local Level. A comparative case study*, Academic Dissertation, Tampere.

- Kurronen S. (2021), *Ken on Suomessa rikkahin? Vastaus kuuluu: eläkeläinen*, Elinkeinoelämän Valtuuskunta, <https://www.eva.fi/blog/2021/03/02/ken-on-suomessa-rikkahin-vastaus-kuuluu-elakelainen/> (dostęp: 11.04.2022).
- Kuusi E. (1931), *Sosiaalipolitiikka*, WSOY, Porvoo.
- Kuusi P. (1961), *60-luvun sosiaalipolitiikka*, WSOY, Porvoo.
- Kuusi T. (2015), *The Finnish Great Depression of the 1990s: Soviet trade or home-made?*, ETLA Working Papers 32, The Research Institute of the Finnish Economy, Helsinki, <https://www.etla.fi/wp-content/uploads/ETLA-Working-Papers-32.pdf> (dostęp: 10.09.2022).
- Laclau E., Mouffe Ch. (1985), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a radical democratic politics*, Verso, London.
- Lassander M., Jauhiainen S. (2021), *Financial well-being in basic income experiment*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 89–105.
- Lavery J. E. (2006), *The History of Finland*, Greenwood Press, Westport.
- Lavonen J. (2017), *Governance decentralisation in education: Finnish innovation in education*, „Revista de Educación a Distancia”, nr 53, s. 1–2, <https://www.um.es/ead/red/53/lavonen.pdf> (dostęp: 10.09.2022).
- Lehdonvirta V. (2014), *Discussions: The Helsinki Spring: An essay on entrepreneurship and cultural change*, http://www.finnresearch.fi/4_Lehdonvirta_2013.pdf (dostęp: 10.07.2021).
- Lehtonen T. M. S. (1999), *Europe's Northern Frontier, Perspectives on Finland's Western Identity*, Sitra, Jyväskylä.
- Leino H., Åkerman M. (2021), *The politics of making Finland an experimenting nation*, „Critical Policy Studies”, online ahead of print, <https://doi.org/10.1080/19460171.2021.1985549>
- Lewis R. (2005), *Finland, Cultural Lone Wolf*, Intercultural Press, Boston–London.
- Lewitzka U., Sauer C., Bauer M., Felber W. (2019), *Are national suicide prevention programs effective? A comparison of 4 verum and 4 control countries over 30 years*, „BMC Psychiatry”, vol. 19, no. 158, s. 1–10, <https://doi.org/10.1186/s12888-019-2147-y>
- Lonka K. (2018), *Phenomenal Learning from Finland*, Edita Publishing, Helsinki.
- Lounasmeri L. (2010), *Visions of Finland in the age of globalization*, „Nordicom Review”, vol. 31, s. 69–85, https://gupea.ub.gu.se/bitstream/handle/2077/37453/gupea_2077_37453_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.04.2022).
- Lozano R. i in. (2018), *Measuring performance on the Healthcare Access and Quality Index for 195 countries and territories and selected subnational locations: a systematic analysis from the Global Burden of Disease Study 2016*, „The Lancet”, vol. 391, s. 2236–2271, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)30994-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30994-2)

- Lozano R. i in. (2020), *Measuring universal health coverage based on an index of effective coverage of health services in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019*, „The Lancet”, vol. 396, s. 1250–1284, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30750-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30750-9)
- Lukkari S., Rautiainen A. (2013), *Metsästäjien kokemuksia Hyvä mehtäkaveri – koulutuksesta Kajaani*, https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/69197/Rautiainen_Arja.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 15.03.2021).
- Luukkainen S. (2001), *Industrial clusters in the Finnish economy*, [w:] *Innovative Clusters. Drivers of national innovation systems*, OECD Proceedings, Paris, s. 273–288.
- Mäkinen I. (2001), *The Golden Age of Finnish public libraries: institutional, structural and ideological background since the 1960's*, [w:] I. Mäkinen (red.), *Finnish Public Libraries in the 20th Century*, Tampere University Press, Tampere, s. 116–152.
- Mäkinen K. (2017), *Struggles of citizenship and class: anti-immigration activism in Finland*, „The Sociological Review”, vol. 65, no. 2, s. 218–234, <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12392>
- Mannevu M. (2019), *Neoliberalism in action: the Finnish experiment with basic income*, „Theory, Culture & Society”, vol. 36, no. 4, s. 27–47, <https://doi.org/10.1177/0263276419834066>
- Mannevu M. (2020), *Anxious politicians: productivity imperatives in the Finnish Parliament*, „European Journal of Cultural and Political Sociology”, no. 7, s. 409–430, <https://doi.org/10.1080/23254823.2020.1777442>
- Marin S. (2020), *Sanna Marin: Oppivelvollisuuden laajentaminen on hallituksen merkittävin tulevaisuusteko*, SDP, https://sdp.fi/fi/blog/sanna-marin-oppivelvollisuuden-laajentaminen-on-hallituksen-merkittavin-tulevaisuusteko/?fbclid=IwAR2ev1lNzKxLHCF_HadIKtt-F3X3I-nYN_q6t_Bt2JFZa62o1CBXBPAoUQfI (dostęp: 15.12.2020).
- Marklund C. (2010), *Communication as control: infra-politics, social diplomacy, and social engineering*, [w:] Å. Lundqvist, K. Petersen (red.), *In Experts we Trust: Knowledge, politics and bureaucracy in Nordic welfare states*, Southern Denmark University Press, Odense, s. 59–85.
- Marschall S. (2016), *The role of tourism in the production of cultural memory: the case of 'Homesick tourism' in Poland*, „Memory Studies”, vol. 9, no. 2, s. 187–202, <https://doi.org/10.1177/1750698015591871>
- Masłyk T. (2021), *Uogólnione zaufanie i jego instytucjonalne korelaty. Kontekst europejski*, „Studia Socjologiczne”, t. 242, nr 3, s. 5–36.
- Mazzucato M. (2013), *The Entrepreneurial State: Debunking public vs. private sector myths*, Anthem Press, London.
- McKenna J. (2018), *In Finland, speeding tickets are linked to your income*, World Economic Forum, <https://tinyurl.com/mtwbtsxz> (dostęp: 15.06.2018).

- Meinander H. (2013), *History of Finland*, Oxford University Press, Oxford.
- Metelinen S. (2021), *Pandemiassakin suomalainen luottaa presidenttiin, poliisiin ja puolustusvoimiin*, Elinkeinoelämän Valtuuskunta, <https://www.eva.fi/blog/2021/06/08/pandemiassakin-suomalainen-luottaa-presidenttiin-poliisiin-ja-puolustusvoimiin/> (dostęp: 10.01.2022).
- MFA (2022), *Assessment: from reactivity to resilience. Response of Finnish Development Policy and Cooperation to the COVID-19 Pandemic*, Ministry for Foreign Affairs of Finland, Helsinki, <https://tinyurl.com/2p9xdtax> (dostęp: 10.06.2022).
- Micha-Juntunen A. (2019), *Finlandia. Sisu, sauna i salmiakki*, Wydawnictwo Poznanskie, Poznań.
- Miller J. W., McKenna M. C. (2016), *World Literacy. How countries rank and why it matters*, Routledge, London.
- Ministry of Finance (2019), *The Role of Public Governance in Strengthening Trust*, Public Governance Department. Policy Brief, https://vm.fi/documents/10623/12914468/Policy_Brief_4_2019.pdf/dc72c715-983e-7279-ca8c-488b6da0df73/Policy_Brief_4_2019.pdf (dostęp: 06.09.2021).
- Moisio S. (2008), *Finlandisation versus westernisation: Political recognition and Finland's European Union membership debate*, „National Identities”, vol. 10, no. 1, s. 77–93, <https://doi.org/10.1080/14608940701819785>
- Moisio S. (2020), *State power and the COVID-19 pandemic: the case of Finland*, „Eurasian Geography and Economics”, vol. 61, issue 4–5, s. 598–605, <https://doi.org/10.1080/15387216.2020.1782241>
- Mokyr J. (2006), *Successful small open economies and the importance of good institutions*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 8–14.
- Musiał K. (2013), *Uniwersytet na miarę swego czasu. Transformacja społeczna w dobie postindustrialnej a zmiany w szkolnictwie wyższym krajów nordyckich*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Myllykangas M. (2019), *The history of suicide prevention in Finland, 1860s-2010s*, [w:] D. Kritsotaki, V. Long, M. Smith (red.), *Preventing Mental Illness. Past, present and future*, Palgrave Macmillan, Cham, s. 151–170.
- Näre L. (2020), ‘Finland kills with a pen’ – asylum seekers’ protest against bureaucratic violence as politics of human rights, „Citizenship Studies”, vol. 24, no. 8, s. 979–993, <https://doi.org/10.1080/13621025.2020.1769559>
- Näre L., Nordberg C. (2015), *Neoliberal postcolonialism in the media: constructing Filipino nurse subjects in Finland*, „European Journal of Cultural Studies”, vol. 19, no. 1, s. 16–32, <https://doi.org/10.1177/1367549415585557>
- National Mental Health Strategy and Programme for Suicide Prevention 2020–2030* (2020), Publications of the Ministry of Social Affairs and Health 2020:15, Ministry of Social Affairs and Welfare, Helsinki, <https://julkaisut.>

- valtioneuvo.fi/bitstream/handle/10024/162234/STM_2020_15.pdf (dostęp: 06.09.2021).
- Niemelä M., Saarinen A. (2012), *The role of ideas and institutional change in Finnish public sector reform*, „Policy & Politics”, vol. 40, s. 171–191.
- Niemi H., Toom A., Kallioniemi A. (2012), *Miracle of Education: The principles and practices of teaching and learning in Finnish schools*, Sense Publishers, Rotterdam–Boston.
- Niskanen P., Niskanen V. (2021), „Uskon, että tämä muuttaa suomalaista draamaa” – Sekasin-sarjan uusi kausi kuvaa mielenterveysongelmia turvapaikanhakijoiden näkökulmasta, Yle, <https://yle.fi/aihe/a/20-10001098> (dostęp: 27.08.2021).
- Nordberg C. (2015), *Dynamics of recognition: minority ethnic access to transformative power in the Nordic welfare state*, [w:] P.A. Kraus, P. Kivisto (red.), *The Challenge of Minority Integration: Politics and policies in the Nordic nations*, De Gruyter, Berlin, s. 91–109.
- Nordensvard J., Ketola M. (2015), *Nationalist reframing of the Finnish and Swedish welfare states – the nexus of nationalism and social policy in far-right populist parties*, „Social Policy & Administration”, vol. 49, no. 3, s. 356–375, <https://doi.org/10.1111/spol.12095>
- Nordling E. (2014), *Uusia eväitä metsämiehen reppuun*. 19.09.2014. Terveystien Ja Hyvinvoinnin Laitos, http://pohkaisevatyo.pbworks.com/w/file/attachment/85912873/1C_1Nordling.pdf (dostęp: 10.03.2021).
- OECD (2019a), *Education at a glance*, OECD Publishing, Paris, https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/EAG2019_CN_FIN.pdf (dostęp: 11.02.2022).
- OECD (2019b), *Investing in youth: Finland*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/1251a123-en>
- OECD (2021a), *Drivers of trust in public institutions in Finland*, ECD Publishing, Paris, <https://www.oecd.org/gov/drivers-of-trust-in-public-institutions-in-finland-52600c9e-en.htm> (dostęp: 11.02.2022).
- OECD (2021b), *Finland. Main indicators and characteristics of collective bargaining*, <https://www.oecd.org/employment/collective-bargaining-database-Finland.pdf> (dostęp: 11.02.2022).
- OECD/Statistics Finland (2021), *Finland: Road to Recovery after COVID-19*, OECD Publishing, Paris, <https://www.oecd.org/sdd/its/Finland-COVID-Report-May-2021.pdf> (dostęp: 11.02.2022).
- Ohberg A., Lönnqvist J. K. (1998), *Suicides hidden among undetermined deaths*, „Acta Psychiatrica Scandinavica”, vol. 98, no. 3, s. 214–218, <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1998.tb10069.x>
- Oinas P. (2005), *Finland: a success story?*, „European Planning Studies”, vol. 13, no. 8, s. 1227–1244, <https://blogs.helsinki.fi/changingdynamics/files/2009/09/Oinas-2005.pdf> (dostęp: 15.04.2022).

- Ojala J., Karonen P. (2006), *Business: rooted in social capital over the centuries*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 93–126.
- Ojala J., Nummela I. (2006), *Feeding economic growth: agriculture*, [w:] J. Ojala, J. Eloranta, J. Jalava (red.), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki, s. 65–92.
- Ojala J., Eloranta J., Jalava J. (red.) (2006), *Road to Prosperity: An economic history of Finland*, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
- Oldenburg R. (1989), *The Great Good Place: Cafes, coffee shops, community centers, beauty parlors, general stores, bars, hangouts, and how they get you through the day*, Paragon House, New York.
- Orenstein M. A. (2013), *Reassessing the neo-liberal development model in Central and Eastern Europe*, [w:] V. A. Schmidt, M. Thatcher (red.), *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 374–402.
- OSIS (2019), *The Media Literacy Index 2019: Just think about it*, Open Society Institute, Sofia, <https://osis.bg/?p=3356&lang=en> (dostęp: 15.04.2021).
- Ozga J. i in. (2011), *National policy brokering and the construction of the European education space in England Sweden, Finland and Scotland*, [w:] J. Ozga i in. (red.) *Fabricating Quality in Education: Data and governance in Europe*, Routledge, Abingdon–New York, s. 47–65.
- Paasilinna A. (2007), *Fantastyczne samobójstwo zbiorowe*, przeł. B. Kojro, Wydawnictwo Kojro, Rusiec.
- Paija L. (2001), *The ICT cluster: the engine of knowledge-driven growth in Finland*, [w:] *Innovative Clusters. Drivers of national innovation systems*, OECD Proceedings, Paris, s. 19–46.
- Partonen T. (2016), *Suicide prevention in Finland*. National Institute for Health and Welfare, <https://www.slideshare.net/THLfi/timo-partonen-suicide-prevention-in-finland> (dostęp: 15.04.2021).
- Partonen T. (2020), *A new national suicide prevention programme in Finland*, „Psychiatria Fennica”, vol. 51, s. 10–15, https://www.psykiatriantutkimussaatio.fi/wp-content/uploads/2020/12/Psychiatria_Fennica-2020_Partonen.pdf (dostęp: 15.04.2021).
- Parviainen L. i in. (2020), *Trends in the Dutch and Finnish library landscape*, Library Management, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/LM-03-2020-0040/full/html> (dostęp: 15.04.2021).
- Pentikäinen J. (2007), *Golden King of the Forest – The lore of the Northern bear*, Etnika OY, Helsinki.
- Persson M. i in. (2018), *The cost-effectiveness of the Kiva antibullying program: results from a decision-analytic model*, „Prevention Science”, vol. 19, no. 6, s. 728–737, <https://doi.org/10.1007/s11121-018-0893-6>

- Prime Minister's Office (2015), *Finland, a Land of Solutions: Strategic Programme of Prime Minister Juha Sipilä's Government*, Government Publications 12/2015, Prime Minister's Office, Helsinki.
- Putnam R. (2000), *Bowling Alone: The collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, New York.
- Pynnöniemi K., Saari S. (2017), *Hybrid influence – lessons from Finland*, NATO Review, <https://www.nato.int/docu/review/articles/2017/06/28/hybrid-influence-lessons-from-finland/index.html> (dostęp: 15.06.2020).
- Pyöriä P., Ojala S. (2016), *Precarious work and intrinsic job quality: evidence from Finland, 1984–2013*, „The Economic and Labour Relations Review”, vol. 27, no. 3, s. 349–367, <https://doi.org/10.1177/1035304616659190>
- Ralston W. (2020), *A dying man, a therapist and the ransom raid that shook the world*, Wired, <https://www.wired.co.uk/article/finland-mental-health-data-breach-vastaamo> (dostęp: 9.12.2020).
- Ralston W. (2021), *They told their therapists everything. Hackers leaked it all*, Wired, <https://www.wired.com/story/vastaamo-psychotherapy-patients-hack-data-breach/> (dostęp: 4.05.2021).
- Raunio T. (2018), *Parliament as an arena for politicisation: the Finnish Eduskunta and crisis management operations*, „The British Journal of Politics and International Relations”, no. 20, s. 158–174, <https://doi.org/10.1177/1369148117745682>
- Raunio T., Ruotsalainen T. (2018), *Exploring the most likely case for constituency service: Finnish MPs and the change towards personalised representation*, „Representation”, vol. 54, s. 37–53, <https://doi.org/10.1080/00344893.2018.1492436>
- Rautio M. (2021), *Huoltovarmuuskeskukseen kohuttujen maskikauppojen taustat: Nopealiikkeinen liikemies, „Alibaba-asiakirjoja” ja maineen menetystä pelännyt lentoyhtiö*, Yle, <https://yle.fi/uutiset/3-12196781> (dostęp: 30.04.2022).
- Rek-Woźniak M., Woźniak W. (2020), *Working-class and memory policy in post-industrial cities. Łódź, Poland, and Tampere, Finland, compared*, „International Labor and Working Class History”, no. 98, s. 5–21, <https://doi.org/10.1017/S0147547920000125>
- Sahlberg P. (2010), *The Secret to Finland's Success: Educating teachers. Research brief*, Stanford Center for Opportunity Policy in Education, Stanford.
- Sahlberg P. (2015), *Finnish Lessons 2.0: What can the world learn from educational change in Finland? Second Edition*, Teachers College Press, New York.
- Sahlberg P. (2017), *Introduction*, [w:] T. D. Walker, *Teach Like Finland: 33 simple strategies for joyful classrooms*, W. W. Norton & Company, New York.
- Saikkonen P., Ylikännö M. (2020), *Is there room for targeting within universalism?, „Finnish Social Assistance Recipients as Social Citizens Social Inclusion”*, vol. 8, no. 1, s. 145–154, <https://doi.org/10.17645/si.v8i1.2521>

- Salmivalli C., Kärnä A., Poskiparta E. (2011), *Counteracting bullying in Finland: the KiVa program and its effects on different forms of being bullied*, „International Journal of Behavioral Development”, vol. 35, no. 5, s. 405–411.
- Salmivalli C. i in. (1998), *Bullying as a group process: participant roles and their relations to social status within the group*, „Aggressive Behavior”, vol. 22, no. 1, s. 1–15, [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1996\)22:1%3C1::AID-AB1%3E3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1%3C1::AID-AB1%3E3.0.CO;2-T)
- Salmivalli C. i in. (2013), *The implementation and effectiveness of the KiVa antibullying program in Finland*, „European Psychologist”, vol. 18, no. 2, <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000140>
- Salo S., Rydgren J. (2021), *The Battle over Working-class Voters. How social democracy has responded to the populist radical right in the Nordic countries*, Routledge, London.
- Sarkanen T. i in. (2018), *Narcolepsy associated with Pandemrix vaccine*, „Current Neurology and Neuroscience Reports”, vol. 18, issue 43, <https://doi.org/10.1007/s11910-018-0851-5>
- Saukkonen P. (2012), *The Finnish Paradox: Language and politics in Finland*, RECODE, Working Paper Series, Online Working Paper no. 5, <https://www.recode.info/wp-content/uploads/2013/02/Saukkonen-Pasi-2012-RECODE.pdf> (dostęp: 12.05.2022).
- Sidz M. (2020), *Kocie chrzciny*, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
- Siilasmaa R. (2018), *Transforming NOKIA: The power of paranoid optimism to lead through colossal change*, McGraw-Hill Education, New York.
- Siitonen L. (2014), *Non-governmental organizations and Finland's development policy*, [w:] P. Hoebink, L. Schulpen (red.), *Private Development Aid in Europe. EADI Global Development Series*, Palgrave Macmillan, London, s. 71–107.
- Simanainen M. (2021), *The bureaucracy of claiming benefits*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 106–116.
- Simola H. (2005), *The Finnish miracle of PISA: historical and sociological remarks on teaching and teacher education*, „Comparative Education”, vol. 41, s. 455–470, <https://doi.org/10.1080/03050060500317810>
- Simola H. i in. (2017), *Dynamics in Education Politics: Understanding and explaining the Finnish case*, Abingdon, Routledge–New York.
- Simonen J. i in. (2021), *The Covid-19 pandemic and regional economic resilience in Northern Finland, Norway, and Sweden*, University of Oulu, University of Tromsø, Umeå University, Luleå University of Technology.
- Sjöblom S. (2010), *Finland: The limits of the unitary decentralized model*, Oxford University Press, Oxford, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199562978.003.0011>

- Sotarauta M. (2012), *Policy learning and the „cluster-flavoured innovation policy” in Finland*, „Environment and Planning C: Government and Policy”, vol. 30, issue 5, s. 780–795, <https://doi.org/10.1068/c1191>
- Sotarauta M., Srinivas S. (2006), *Co-evolutionary policy processes: understanding innovative economies and future resilience*, „Futures”, vol. 38, no. 3, s. 312–336, <https://doi.org/10.1016/j.futures.2005.07.008>
- Standish R. (2017), *Why is Finland able to fend off Putin’s information war?*, „Foreign Policy”, <https://foreignpolicy.com/2017/03/01/why-is-finland-able-to-fend-off-putins-information-war/> (dostęp: 1.03.2017).
- Statistics Finland (2020), *Discontinuation of education*, https://www.stat.fi/til/kkesk/index_en.html (dostęp: 12.03.2020).
- Statistics Finland (2021), *Persons born abroad*, https://www.stat.fi/tup/maahanmuutto/maahanmuuttajat-vaestossa/ulkomailla-syntyneet_en.html (dostęp: 02.02.2022).
- Statistics Finland (2022), *Labour Force Survey*, https://www.stat.fi/til/tyti/2022/02/tyti_2022_02_2022-03-22_en.pdf (dostęp: 12.05.2022).
- Steinbock D. (2001), *The Nokia Revolution: The Story of an extraordinary company that transformed an industry*, Amacom, New York.
- Stenius H. (2012), *Paradoxes of the Finnish political culture*, [w:] J. P. Árnason, B. Wittrock (red.), *Nordic Paths to Modernity*, Berghahn Books, New York, s. 207–228.
- Stenroos M. (2022), *Miksi UPM: n tehdas räjäytti poliittisen keskustelun? Professori: taustalla on muutos Sipilän porvarihallituksesta punavihreään politiikkaan yle.fi*, Viitattu, <https://yle.fi/uutiset/3-11520498> (dostęp: 12.04.2022).
- Suominen K. H., Isometsä E. T., Ostamo A. I., Lönnqvist J. K. (2002), *Health care contacts before and after attempted suicide*, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal of Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services”, vol. 37, no. 2, s. 89–94, <https://doi.org/10.1007/s127-002-8220-y>
- Szarfenberg R. (2016), *Polityka publiczna – zagadnienia i nurty teoretyczne*, „Studia z Polityki Publicznej”, t. 1, nr 9, s. 45–75.
- Tapio P., Sirkka H. (2018), *Focused futures from Finland*, „World Futures Review”, vol. 10, s. 111–135, <https://doi.org/10.1177/1946756718754847>
- Tiihonen P. (2014), *What’s Committee for the Future?*, https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/julkaisut/Documents/tuvj_10+2014.pdf (dostęp: 10.07.2020).
- Tiilikainen T. (2020), *Europe and Finland. Defining the political identity of Finland in Western Europe*, Routledge, London.
- Tiirinki H. i in. (2022), *COVID-19 in Finland: Vaccination strategy as part of the wider governing of the pandemic*, „Health Policy and Technology”, <https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2022.100631>

- Toivanen R. (2015), *From ignorance to effective inclusion: the role of national minorities within the Finnish consensus culture*, [w:] P.A. Kraus, P. Kivisto (red.), *The Challenge of Minority Integration: Politics and policies in the Nordic nations*, DeGruyter, Berlin, s. 110–140.
- Topelius Z. (2018), *Maamme kirja. Digitaalinen editio*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsinki, <http://maammekirja.fi/index.php> (dostęp: 10.07.2020).
- Traficom (2020), *Traffic violations and traffic penalty fees*, Finnish Transport and Communications Agency, <https://tinyurl.com/3kyy6tes> (dostęp: 16.06.2020).
- Tuominen K., Saarti J. (2012), *The Finnish library system – open collaboration for an open society*, „International Federation of Library Associations and Institutions”, vol. 38, no. 2, s. 115–136, <https://doi.org/10.1177/0340035212444506>
- UNICEF (2007), *Child Poverty in Perspective: An overview of child well-being in rich countries*, Innocenti Research Centre, Florence.
- Valtonen H. (2013), *How did popular educators transform into experts of the Finnish welfare state from the 1860's to the 1960's?*, [w:] M. Buchardt, P. Markkola, H. Valtonen (red.), *Education, State and Citizenship*, University of Helsinki, Nordic Centre of Excellence Nordwel, Helsinki, s. 160–185.
- Van der Feltz-Cornelis Ch. i in. (2011), *Best practice elements of multilevel suicide prevention strategies. A review of systematic reviews*, „Crisis. The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention”, vol. 32, no. 6, s. 319–333, <https://doi.org/10.1027/0227-5910/a000109>
- Vatanen P. (2001), *Public libraries become American*, [w:] I. Mäkinen (red.), *Finnish Public Libraries in the 20th Century*, Tampere University Press, Tampere, s. 23–72.
- Vivekanandan B. (2012), *The Finnish welfare state in the 1990s: Challenges and responses*, „International Studies”, vol. 49, s. 77–112, <https://doi.org/10.1177/0020881713504676>
- Wallerstein I. (1976), *Semi-peripheral countries and the contemporary world crisis*, „Theory and Society”, vol. 3, 4, s. 461–483. <https://doi.org/10.1007/BF00161293>
- Wallerstein I. (2007), *Analiza systemów-światów. Wprowadzenie*, przeł. K. Gawlicz, M. Starnawski, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- WHO (2021a), *Suicide rate estimates, age-standardized. Estimates by country*, <https://apps.who.int/gho/data/node.main.MHSUICIDEASDR?lang=en> (dostęp: 02.03.2021).
- WHO (2021b), *Health systems resilience during COVID-19. Lessons for building back better*, The European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels.

- Williford A. i in. (2013), *Effects of the KiVa antibullying program on cyberbullying and cybervictimization frequency among Finnish youth*, „Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology”, vol. 42, no. 6, s. 820–833, <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.787623>
- Wojciuk A., Michałek M., Stormowska M. (2015), *Education as a source and tool of soft power in international relations*, „European Political Science”, vol. 14, s. 298–317.
- Worldometers (2022), *Covid-19 Coronavirus Pandemic*, <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (dostęp: 30.04.2021).
- Woźniak W. (2007), *Rola systemu edukacyjnego w wyrównywaniu szans młodych ludzi. Przypadek Finlandii i Polski*, [w:] E. Marynowicz-Hetka, M. Grano-sik, D. Wolska-Prylińska (red.), *Badania w pracy socjalnej/społecznej – przegląd dokonań i perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 255–266.
- Woźniak W. (2008), *System edukacyjny jako instrument wyrównania szans. Przypadek Finlandii*, „Polityka Społeczna”, nr 1, s. 36–38.
- Woźniak W. (2016), *Dyskurs o nierównościach społecznych: delegitymizacja i powrót na agendę*, [w:] G. Skąpska, M.S. Szczepański, Ż. Stasieniuk (red.), *Co po kryzysie? Polskie Towarzystwo Socjologiczne*, Warszawa, s. 237–252.
- Woźniak W. (2020), *Polarization and the political agenda. Income inequalities in political parties' manifestos in Poland*, „Contemporary Politics”, vol. 26, issue 1, s. 84–105, <https://doi.org/10.1080/13569775.2019.1653530>
- Woźniak W. (2021), *Czy można zaprojektować przyszłość? Polityczno-kulturowe korzenie dwudziestowiecznej transformacji Finlandii*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XVII, nr 1, s. 90–112.
- Yarmol-Matusiak E. A., Cipriano L. E. Stranges S. (2021), *A comparison of COVID-19 epidemiological indicators in Sweden, Norway, Denmark, and Finland*, „Scandinavian Journal of Public Health”, vol. 49, s. 69–78, <https://doi.org/10.1177/1403494820980264>
- Yle (2021a), *Police receive 25,000 crime reports over Vastaamo hacking*, https://yle.fi/uutiset/osasto/news/police_receive_25000_crime_reports_over_vastaamo_hacking/11801245 (dostęp: 20.03.2022).
- Yle (2021b), *Contacts to youth mental health helpline up by a quarter last year*, https://yle.fi/uutiset/osasto/news/contacts_to_youth_mental_health_helpline_up_by_a_quarter_last_year/11778156 (dostęp: 20.03.2022).
- Yle (2021c), *NCP chair Orpo eyes government partnership with Finns Party in 2023*, <https://yle.fi/news/3-12042521> (dostęp: 20.03.2022).
- Yle (2021d), *National Opera plans Friday premiere, defying coronavirus restriction*, https://yle.fi/uutiset/osasto/news/national_opera_plans_friday_premiere_defying_coronavirus_restriction/12061625 (dostęp: 20.03.2022).
- Yle (2022), *Poll: 55% approval for Marin government, support for SDP, Greens up*, <https://yle.fi/news/3-12424479> (dostęp: 30.04.2022).

- Ylikännö M., Kangas O. (2019), *Fail or success? How to interpret first results from the Finnish basic income experiment?*, <https://beyond4-0.eu/news/9> (dostęp: 07.07.2020).
- Ylikännö M., Kangas O. (2021), *Basic income and employment*, [w:] O. Kangas i in. (red.), *Experimenting with Unconditional Basic Income*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham–Northampton, s. 55–70.
- Ylöstalo H. (2020), *The role of scientific knowledge in dealing with complex policy problems under conditions of uncertainty*, „Policy & Politics”, vol. 48, no. 2, s. 259–276, <https://doi.org/10.1332/030557319X15707904457648>
- Yoon J., Järvinen T. (2016), *Are model PISA pupils happy at school? Quality of school life of adolescents in Finland and Korea*, „Comparative Education”, vol. 52, no. 4, s. 427–448.
- Zwoliński A. (2013), *Samobójstwo jako problem osobisty i publiczny*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Zybała A. (2013a), *Państwo i społeczeństwo w działaniu. Polityki publiczne wobec potrzeb modernizacji państwa i społeczeństwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Zybała A. (2013b), *Polityki publiczne*, KSAP, Warszawa.
- Zybała A. (2013c), *Problem złożoności w politykach publicznych*, „Zoon Politikon”, nr 4, s. 13–18.
- Zybała A. (2016), *Polski umysł na rozdrożu. Wokół kultury umysłowej w Polsce. W poszukiwaniu źródeł niepowodzeń części naszych działań publicznych*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
- Zysiak A. (2011), *Jak pozostać wiernym w niestałym świecie? Czym, gdzie i dla kogo ma być nowoczesna biblioteka*, [w:] M. Wroclawska, J. Jerzyk-Wojtecka (red.), *Biblioteka jako „trzecie miejsce”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Dr hab. Wojciech Woźniak jest socjologiem, pracuje na Wydziale Ekonomiczno-Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Jego zainteresowania naukowe dotyczą fińskiej kultury i fińskiego modelu społeczno-gospodarczego, relacji między sportem a polityką, nierówności społecznych oraz dyskursu publicznego (szczególnie zjawiska paniki moralnej). W 2020 roku wydał w wydawnictwie Routledge książkę *Politics, Ideology and Football Fandom: The Transformation of Modern Poland* (wspólnie z Radosławem Kossakowskim i Przemysławem Nosałem). Publikował m.in. w: „Journal of Sport and Social Issues”, „Sport in Society”, „Problems of Post-Communism”, „Contemporary Politics”, „International Labor and Working-Class History”, „Communist and Post-Communist Studies” oraz „Social Policy & Administration”.

Praca wypełnia lukę w wiedzy o polityce Finlandii. Autor przedstawia słabo znane i często zaskakujące fakty, które składają się na wyjaśnienie współczesnego sukcesu polityki publicznej tego kraju. Dzięki prezentowanej monografii można zrozumieć, jak kompleksowe zewnętrzne czynniki, w tym położenie geograficzne, uzależnienie od Związku Radzieckiego i powojenna pozycja na arenie międzynarodowej stworzyły kontekst dla podejmowania w Finlandii działań wewnątrz krajowych. [...] Książka jest fascynującą, bogatą faktograficznie opowieścią, z której dowiemy się na przykład, co dla szefów Nokii było wskaźnikiem, że przegrali z firmą Apple konkurencję na rynku telefonii komórkowej, co kometa nad Doliną Muminków ma wspólnego z podstawowym dochodem gwarantowanym i co w Finlandii robi ojciec, który nie radzi sobie z wychowywaniem dzieci.

dr hab. Maria Theiss

Świetny dobór studiów przypadku w zakresie polityk/subpolityk publicznych, takich jak edukacja, rozwój, polityka społeczna, polityka wobec samobójstw, pandemii. [...] To książka, którą powinien przeczytać każdy polityk, samorządowiec czy kandydaci do tych ról. Autor pokazuje na przykład, jak Finowie podchodzą do analizy problemów publicznych, które chcą rozwiązać. Kierują się silnym imperatywem racjonalnej analizy, w tym potrzebą dialogu i deliberacji. Inicjują działania, gdy zyskują pewność, że rozumieją kluczowe wymiary danego problemu.

dr hab. Andrzej Zybala, prof. SGH

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

wydawnictwo.uni.lodz.pl
ksiegarnia@uni.lodz.pl
(42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

